

OMAN ONNENSA NOJASSA

**Oheishuoltajana toimivien isoäitien kokemuksia oheishuoltajuudesta
lastensuojelun tukitoimena**

Tuuli Lehtola

Maisterintutkielma

Sosiaalityö

Yhteiskuntatieteiden

ja filosofian laitos

**Humanistis-
yhteiskuntatieteellinen**

tiedekunta

Jyväskylän yliopisto

Syksy 2019

TIIVISTELMÄ

OMAN ONNENSA NOJASSA

Oheishuoltajana toimivien isoäitien kokemuksia oheishuoltajuudesta lastensuojelun tukitoimena

Tuuli Lehtola
Sosiaalityö
Maisterintutkielma
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta
Jyväskylän yliopisto
Ohjaaja: Johanna Kiili ja
Maritta Itäpuisto
Syksy 2019
Sivumäärä 78 sivua + 2 liitettä

Maisterintutkielmassa tarkastellaan lastensuojeluperusteiden oheishuoltajana toimivien isoäitien kokemuksia oheishuoltajuudesta lastensuojelun tukitoimena. Tutkimuksen päätarkoitus on tuottaa tietoa oheishuoltajuudesta lastensuojelun tukitoimenpiteenä, sillä se on ilmiönä toistaiseksi melko tuntematon ja täysin tutkimatton.

Tutkielman viitekehysten muodostavat tunnustusteoria ja lapsen etu. Tunnustusteorian osalta on keskitytty ennen kaikkea Heikki Ikäheimon (2008) määrittelemiin käsitteisiin tunnustusasenteista, joita ovat rakastaminen, kunnioittaminen ja yhteistoiminnallinen arvostaminen. Tutkimusaineisto muodostuu kuudesta puhelinhaastattelusta, joissa on haastateltu lastensuojelullisista syistä oheishuoltajana toimivia isoäitejä. Haastattelut on toteutettu teemahaastatteluna, ja litteroitua aineistoa niistä syntyi yhteensä 135 sivua. Analyysimenetelminä on käytetty sisällönanalyysiä sekä aineistolähtöisesti, että teoriaohjaavasti.

Tutkimus osoittaa, että oheishuoltajuutta on käytetty vakavissa lastensuojelullisissa tilanteissa, joissa olisi edellytyksiä myös huostaanottoon. Oheishuoltajuusratkaisua on perusteltu sosiaaliviranomaisen taholta heikosti. Tulosten valossa näyttää siltä, että oheishuoltajat kokevat puutetta yhteiskunnan tuesta tehtävässään, ja kaikkien tunnustusasenteiden muodot sosiaaliviranomaisten kanssa toteutuivat erittäin puutteellisesti. Oheishuoltajien kokemuksissa korostuivat taloudelliset huolet, tietämättömyys, uupumus, yksin jääminen ja epätasa-arvoisuuden kokemus. Tunnustusasenteiden puutetta sosiaaliviranomaisten taholta korvasi osittain ulkopuolinen tuki ja apu.

Oheishuoltajuus näyttää toteuttavan lapsen etua sen suhteen, että lapsi sai pysyvän kodin ennalta läheisen ihmisen luona, ja yhteys sukuun kyettiin säilyttämään. Lapsen etu näkyi myös siinä, että oheishuoltaja oli lapsen puolella pitäen häntä tärkeänä, ajatellen hänen parastaan ja ajaen hänen asioitaan.

asiasanat: oheishuoltajuus, lastensuojelu, tunnustusteoria, lapsen etu

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
2 OHEISHUOLTAJUUDEN PAIKANTAMISTA	3
2.1 Oheishuoltajuus	3
2.2 Oheishuoltajien ja -huollettavien lainsäädännöllinen asema	5
2.3 Lastensuojelu oheishuoltajuuden kehikkona	7
2.4 Aiempaa tutkimusta sukulaissijaisvanhemmuudesta	10
2.5 Isovanhemmuus ja informaali hoiva	14
3 TUTKIELMAN VIITEKEHYKSET	18
3.1 Lapsen edun määrittelyä	18
3.2 Tunnustusteoria	21
3.2.1 Tunnustusteorian perusajatus	21
3.2.2 Tunnustusteorian relevanssi sosiaalityössä	22
3.2.3 Tunnustusteorian käsitteet tässä tutkielmassa	24
4 TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT JA TOTEUTUS	26
4.1 Tutkimustehtävä	26
4.2 Tutkimusaineisto	27
4.3 Analyysi	30
4.4 Tutkimuksen eettisyys ja luotettavuus	33
5 TULOKSET	36
5.1 Oheishuoltajuuteen johtaneet taustasyt	36
5.1.1 Puuttumista vaativat tilanteet	36
5.1.2 Miksi juuri oheishuoltajuus?	39
5.2 Rakastamisen ja yhteistoiminnallisen arvostamisen puute oheishuoltajien kokemuksissa	42
5.2.1 Jaksamisen haasteet ja puutteellinen tuki	42
5.2.2 Taloudelliset vaikutukset	46
5.3 Kunnioittamisen puute oheishuoltajien kokemuksissa	50
5.3.1 Aktiivisuuden vaatimus	50
5.3.2 Tiedon puute ja johdattelu	51
5.3.3 Epätasa-arvon kokemuksia	55
5.4 Onnistuneet tunnustusasenteet, korjaavat kokemukset ja oheishuoltajuuden edut	57
5.5 Lapsen etu	61
5.5.1 Oheishuoltajien näkemyksiä lapsen edusta ja osallisuuden toteutumisesta	61
5.5.2 Lapsen etu lapsen parhaana	62

6 JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA	65
6.1 Johtopäätökset	65
6.2 Pohdinta	68
7 LÄHTEET	71
LIITE 1	79
LIITE 2	80

1 JOHDANTO

Oheishuoltajuus on käräjäoikeuden päätöksellä tehtävä ratkaisu, jossa lapselle määrätään edellisten huoltajien oheen uusi huoltaja. Oheishuoltajuusratkaisuun voidaan päätyä monenlaisissa tilanteissa, mutta omassa tutkielmassani keskityn tarkastelemaan oheishuoltajuutta lastensuojelun toimenpiteenä. Näissä tilanteissa oheishuoltajuuteen on päädytty lastensuojelullisista syistä, eli turvaamaan lapsen kasvua, kehitystä ja hyvinvointia, sekä turvallista kasvuympäristöä. Lastensuojelu on myös jollain tavalla ollut myötävaikuttamassa oheishuoltajuuteen päätymisessä.

Lastensuojelun tarve ja huostaanottojen määrä ovat olleet viime vuosina kasvussa. Oheishuoltajuus yhtenä lastensuojelullisten tukitoimien vaihtoehtona voisi olla ehkäisemässä huostaanottojen jatkuvaa lisääntymistä. Oheishuoltajuus on lastensuojelussa melko marginaalinen käytäntö ja tukitoimi, eikä sitä ole aiemmin tutkittu. Tämä on ongelmallista, sillä lastensuojelun ratkaisuihin pitäisi aina olla tietoa. Mitä vähemmällä tiedolla ratkaisuja tehdään, sitä heikommin niitä voi perustella. Tieteellinen tieto onkin sosiaalityössä olennaista toimenpiteiden eettisyyden kannalta. Näyttöön perustuvan käytännön näkökulmasta sosiaalityön asiantuntijuuden perustana pitäisi olla tieteellinen tieto, ja ammatillisen käytännön tulisi pohjata tutkimuksiin. (Raunio 2011, 118.) Tutkielmassani pyrin tuomaan näkyviin lastensuojeluperustaista oheishuoltajuutta oheishuoltajana toimivien isovanhempien kokemusten kautta.

Oheishuoltajuus oli itselleni ennalta tuntematon käsite, ja oheishuoltajien haastatteluiden perusteella oheishuoltajuus lastensuojelullisena toimenpiteenä tunnetaan heikosti myös monien yhteiskunnan palvelujärjestelmän ammattilaisten taholta. Ammattilaisten tietämättömyys aiheuttaa aineistoni perusteella haasteita oheishuoltajille. Näistä syistä tämän maisterintutkielman tärkein tavoite on tuottaa tietoa tästä ennestään tutkimattomasta ja muutoinkin melko tuntemattomasta alueesta. Tutkielman kautta myös oheishuoltajat saavat mahdollisuuden tuoda ääntään ja kokemuksiaan esiin, ja moni oheishuoltaja koki kuulluksi tulemisen tärkeänä.

Lapsen etu on lastensuojelun lähtökohta (LSL 4§), joten sen tulisi olla lähtökohta myös oheishuoltajuusratkaisuissa. Sen vuoksi koin tärkeänä tarkastella lapsen etua myös tutkielmassani. Työn edetessä lapsen edun osuus kapeni aineistosta johtuvista syistä, mutta halusin siitä huolimatta säilyttää sen siltä osin kuin se oli mahdollista. Toisena lähestymiskulmanani tutkielmassa on tunnustusteoria, johon perustuvia Heikki Ikäheimon luomia käsitteitä tunnustusasenteista käytän apunani jäsentämään sosiaalityöntekijöiden kohtelua oheishuoltajien kokemuksissa. Koska sekä lapsen etu, että tunnustusteoria pyrkivät hahmottamaan jollain tavalla sitä, kuinka sosiaalityön päämäärät käytännön sosiaalityössä oheishuoltajien kohdalla ovat toteutuneet, tutkielmani on sävyllään normatiivinen. Tutkielmassa siis tarkastellaan oheishuoltajien kokemuksia vertaamalla niitä siihen, kuinka asioiden tulisi olla eettisesti kestävässä sosiaalityössä.

Aiheen valinta ei lähtenyt omakohtaisuudesta, vaan tartuin Pesäpuu ry:n Pia Lahtisen ehdottamaan aiheeseen, josta sain tiedon graduohjaajani Johanna Kiilin kautta. Halusin kuitenkin jo ennen sitä tehdä tutkielmani lastensuojeluun liittyvästä aiheesta, koska lastensuojelu ja lasten oikeudet ovat olleet pääasiallinen kiinnostuksen kohteeni sosiaalityössä opintojeni alusta alkaen. Lastensuojelun asiakkaina olevat lapset tarvitsevat suojelua, asioiden esillä pitämistä ja puolustamista, sillä heillä harvoin on mahdollisuutta tehdä sitä itse. Vaikka lastensuojelun tärkein tehtävä on lapsen hyvinvoinnin turvaaminen, lastensuojelua voi tarkastella yhteiskunnallisesti myös taloudellisten vaikutusten näkökulmasta. Yhdessä ennaltaehkäisevän tuen kanssa, toimiva ja oikea-aikainen lastensuojelu voi vähentää kalliita kodin ulkopuolisia sijoituksia. Toisaalta onnistuneet lastensuojelun tukitoimet niin avo- kuin sijaishuollon puolella ovat tuottamassa paremmin voivia lapsia, joista aikanaan tulee paremmin voivia aikuisia. Tämä on myös taloudellisesta näkökulmasta hyvä asia esimerkiksi paremman työkyvyn tuottamien verotulojen ja potentiaalisesti pienempien mielenterveyden hoitokustannusten kannalta. Siten toimiva lastensuojelu tuottaa yksilön hyvinvoinnin kautta hyvinvointia myös yhteiskunnalle.

2 OHEISHUOLTAJUUDEN PAIKANTAMISTA

2.1 Oheishuoltajuus

Oheishuoltaja on puhekielinen ilmaus, ja tarkoittaa virallisesti henkilöä, jolle suostumukseen perustuva huoltajuus määrätään tuomioistuimen päätöksellä lapsen vanhemman tai vanhempien ohella (Lahtinen 2017, 5). Tällaiselle menettelylle tulee olla lapsen kannalta painavat perusteet (HTL 9§). Oheishuoltajuutta käytetään erilaisissa perhetilanteissa, esimerkiksi samaa sukupuolta olevien vanhempien perheissä tai uusperheissä, mutta myös lastensuojelun interventiona (Lahtinen 2017, 11-12). Oma maisterintutkielmani keskittyy oheishuoltajuuteen niissä tilanteissa, joissa siihen on päädytty lastensuojelullisten tarpeiden johdosta. Tällaisia tilanteita voivat olla esimerkiksi huoltajan alaikäisyys, huoltajan runsas päihteidenkäyttö, huoltajan pitkä vankeustuomio tai muu vanhemmuuden tuen tarve (Lahtinen 2017, 12).

Laki määrittelee huoltajan tehtäviksi muun muassa lapsen tasapainoisen kehityksen ja hyvinvoinnin turvaamisen, hyvän hoidon ja kasvatuksen, sekä tarpeellisen valvonnan ja huolenpidon. Huoltajalla on myös oikeus päättää lasta koskevista asioista. (HTL 1§ ja 4§). Huoltaja on siis lapsen hoidosta, huollosta ja kasvatuksesta vastaava henkilö. Äiti on automaattisesti syntyneen lapsen huoltaja, ja isä on äidin lisäksi automaattisesti huoltaja, mikäli vanhemmat ovat naimisissa (HTL6§). Vanhemmat voivat tehdä lapsen huoltoa ja tapaamista koskevan sopimuksen, jossa he voivat sopia yhteishuollosta, yksinhuollosta, lapsen asuinpaikasta ja tapaamisoikeudesta. Sopimus vaatii sosiaalilautakunnan vahvistamisen, ja sosiaalilautakunta varmistaa, että sopimus on lapsen edun mukainen. (HTL7§.)

Oheishuoltajuutta voi hakea lapsen vanhemmat yhdessä, vain toinen vanhemmista, lapsen huoltaja tai sosiaalilautakunta. Jos lapsi on jäänyt ilman huoltajaa huoltajan kuoleman vuoksi, voi hakemuksen käräjäoikeudelle tehdä myös lapsen sukulainen tai muu lapselle läheinen henkilö. (HTL 14§.) Oheishuoltajuutta haetaan tuomioistuimesta, joka tekee siitä päätöksen. Oheishuoltajaksi haetun henkilön on annettava suostumuksensa huoltajaksi ryhtymisestä. Päätöksessä on otettava huomioon lapsen etu ja lapsen omat toivomukset iän

ja kehitystason huomioon ottaen. (HTL 9§, 11§.) Oheishuoltaja saa päätöksen jälkeen huoltajan oikeudet ja velvollisuudet.

Oheishuoltajalle ei ole määritelty vaatimusta esimerkiksi sukulaissuhteesta lapseen, vaan oheishuoltaja voi olla periaatteessa kuka tahansa lapselle läheinen aikuinen. Omassa tutkimusaineistossani oli kuitenkin ainoastaan isoäitejä. Vaikka pienestä aineistosta ei voi tässä tilanteessa tehdä johtopäätöksiä koko oheishuoltajajoukkoa koskien, on todennäköistä, että isovanhemmat ovat lastensuojeluperustaisessa oheishuoltajuudessa suuressa roolissa. Isovanhemmat korostuvat myös sukulaissijaishuoltajissa, joista isovanhempia on noin puolet (ks. esim. Koisti-Auer 2008, 52). Oheishuoltajuutta koskevaa tutkimusta ei ole toistaiseksi tehty Suomessa, ja aiheeseen liittyvää materiaalia ja täsmällistä tietoa on niukasti saatavilla. Oheishuoltajuutta ja siihen liittyvää problematiikkaa on avattu lähinnä Pesäpuun oppaissa (Lahtinen 2017) ja ammatillisessa artikkelissa, jossa on käsitelty oheishuoltajuuteen liittyviä tilanteita ja viranomaiskäytäntöjä (Kettunen 2017).

Kansainvälisesti oheishuoltajuuden kaltaisia ratkaisuja on löydettävissä ainakin Yhdysvalloista (*subsidized guardianship*) ja Iso-Britanniasta. Iso-Britanniassa erityishuoltajuus, *special guardianship* pyrkii siihen, että lapsella olisi pitkäaikainen sijoituspaikka, mutta samalla voitaisiin ylläpitää yhteys biologisiin vanhempiin. Se antaa vanhemmille myös mahdollisuuden saada lapsi takaisin omaan huoltoonsa, mikäli tilanne paranee riittävästi. Erityishuoltajalla on vanhemman kaltainen vastuu lapsesta, ja oikeus päättää lapsen asioista. (Child law advice, 2019.) Vaihtoehtona adoptiolle, erityishuoltajuus pyrkii vahvemmin ylläpitämään suhteita lapsen biologisiin vanhempiin. Erityishuoltajuutta ei kuitenkaan pidetä oikeuden päätöksissä automaattisesti adoptiota parempana ratkaisuna. (Bainham 2007, 521.)

Pitkäaikaiseen sijoitukseen verrattuna erityisellä huoltajalla on huoltajan oikeudet ja vastuu, kun taas sijaisvanhemmalla ei ole vastaavia oikeuksia päättää lapsen hullosta. Sijoituksella ei myöskään aina saada taattua lapselle riittävää pysyvyyttä. (Child Law advice.) Tämä nähdään heikkoutena verrattuna erityishuoltajuuteen tai adoptioon, joissa tapahtuu tutkitusti vain vähän asuinpaikan muutoksia (Bilson & Munro 2019, 206).

Erityishuoltajalla, lapsella ja hänen vanhemmillaan on mahdollisuus saada taloudellista tukea ja muita tukipalveluita, kuten ohjausta, koulutusta ja terapiaa. Mikäli lapsi ei ole ollut paikallisen viranomaisen hoidossa, tukitoimia ei saa automaattisesti, mutta niitä voi tällöin anoa. (Child Law advice, 2019.) Toisin kuin oheishuoltajuudessa, erityishuoltajuudessa vanhemman ja erityishuoltajan oikeudet eivät ole yhtä vahvoja, vaan erityisen huoltajan päätäntävalta on muita huoltajia vahvempi. Vaikka vanhemmilla säilyy vanhemmuus, heidän vastuunsa lapsen suhteen on rajoitettua. (Special guardianship guidance 2017, 8.)

Erityishuoltajuuden katsotaan vastaavan lapsen etua, sekä lapsen ja hänen vanhempiansa ihmisoikeuksia, kyetessään tarjoamaan lapselle turvallisen sijoituspaikan, ja täyttären samalla kevyimmän intervention periaatteen. Bainhamin (2007) mukaan erityishuoltajuutta tulisikin pitää adoptioon nähden ensisijaisena vaihtoehtona. Lapsen edun suhteen ristiriitaisena nähdään kuitenkin se, että joissain tilanteissa erityishuoltajuus vääristää perhesuhteita, ja tekee esimerkiksi lapsen tädistä lain näkökulmasta ”äidin”, ja äidistä ”tädin”. (Bainham 2007, 522.)

2.2 Oheishuoltajien ja -huollettavien lainsäädännöllinen asema

Olen tutkimuskohdetta hahmotellessani tarkastellut sukulaissijaisvanhemmuutta, koska oheishuoltajuudesta tietoa on saatavilla hyvin niukasti. Vaikka sukulaissijaisvanhemmuudessa ja oheishuoltajuudessa on paljon yhtymäkohtia, niistä löytyy kuitenkin olennainen ero siitä, millaisia oikeuksia laki näissä tilanteissa turvaa. Tässä luvussa keskityn tarkastelemaan oheishuoltajan ja oheishuoltajuudessa olevien lasten lainsäädännöllistä asemaa. Vertailukohtana kulkee vastaava asema sukulaissijaisvanhemmilla ja sukulaistensa luo sijoitetuilla lapsilla.

Sukulaissijaisvanhemmat toimivat perhehoitajina, ja heillä on perhehoitajien oikeudet erilaisiin tukimuotoihin. Lain mukaan perhehoitajan asema suhteessa lapseen on suhteellisen vakiintunut ja selkeä. Oheishuoltajien lakiin perustuva tilanne on viime vuosina parantunut, sillä heille on lakimuutosten myötä syntynyt uusia oikeuksia. Oheishuoltajille ei silti edelleenkaan kuulu tukitoimien osalta täysin samat oikeudet kuin perhehoitajille, ja oheishuoltajan asema on myös epäselvempi suhteessa lapseen. Laki oikeuksineen tai niiden puutteineen on vaikuttamassa monin tavoin oheishuoltajien ja

oheishuollossa olevien lasten arkeen. Laki määrittelee millaista tukea ja koulutusta on saatavilla, kenellä on oikeus edustaa lasta, ja miten talous on turvattu. Oheishuoltajan oikeudet ylittävät sukulaissijaisvanhemman oikeudet oikeastaan vain yhdessä suhteessa: Oheishuoltajalla on huoltajan oikeudet edustaa lasta tätä koskevissa asioissa (HTL 4§ 3mom). Tietyissä tilanteissa tämä helpottaa arkea, sillä oheishuoltajan on mahdollisuus esimerkiksi allekirjoittaa lasta koskevia asiakirjoja.

Vuoteen 2012 saakka oheishuoltajille ei kuulunut lain turvaamaa taloudellista tukea. 1.1.2012 voimaan tulleen muutoksen myötä oheishuoltajat saivat oikeuden perhehoitajan palkkioon, sekä hoidon aloittamiseen liittyvien kulujen korvauksiin ja hoidettavan kuukausittaiseen käyttörahaan (STM:n tiedote, 2011; Perhehoitajalaki 4§ 1&2mom). Perhehoitajan palkkioon kuten myös muihin oheishuoltajalle perhehoitolaissa mahdollistettuihin tukiin on oikeutettu kuitenkin vain sellaiset oheishuoltajat, joiden katsotaan ryhtyneen tehtäväänsä lastensuojelun sukulaisverkoston kartoituksen seurauksena (Kuntainfo 7/2016).

Perhehoitolain mukaan perhehoitajalla on oikeus koulutukseen ja tukeen. Tämä tarkoittaa tarvittavaa valmennusta tehtävään, sekä työnohjausta ja koulutusta. Lapset ovat koko sijoituksen ajan lastensuojelun asiakkuudessa, ja lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä toimii perhehoitajan tukena koko sijoituksen ajan. (Perhehoitolaki 15§.) Perhehoitajia velvoittava ennakkovalmennus tuli voimaan vuoden 2012 alusta. Läheisverkostoon kuuluvat perhehoitajat voivat kuitenkin tarvittaessa aloittaa tehtävänsä jo ennen valmennusta, kunhan valmennus käydään ensimmäisen vuoden aikana. (STM tiedote, 2011.) Oheishuoltajille ei vastaavaa velvoittavaa valmennusta ole. Oheishuoltajia koskevan tarkennetun säännöksen mukaan valmennus, kuten muutkin tukitoimet ovat kuitenkin periaatteessa olleet mahdollisia 1.7.2016 alkaen. Tällöin voimaan tulleen täsmennyksen mukaan oheishuoltajille on järjestettävä tarvittaessa perhehoitolain 10§ mukaisia palveluja ja tukitoimia (Kuntainfo 7/2016). Perhehoitolain 10§ koskee toimeksiantosopimusta, jossa voidaan sopia valmennuksen lisäksi myös esimerkiksi erityisistä kustannuksista johtuvasta lisäkorvauksesta ja hoitajan oikeudesta vapaaseen (Perhehoitolaki 10§). Koska palveluita ja tukitoimia tulee järjestää ”tarvittaessa”, käytännössä niiden saatavuus voi vaihdella.

Sukulaissijaisvanhemman luona asuessaan lapsi on huostaanotettuna, ja hänellä on koko sijoituksen ajan lastensuojelun asiakkuus (LSL 3§). Lastensuojelun asiakkuus turvaa hänelle oman sosiaalityöntekijän, sekä lastensuojeluperustein tarvittavat tukitoimet (LSL 13b§ & LSL 11§). Huostaanotettuna olleelle lapselle ja yli puoli vuotta avohuollon tukitoimena sijoitettuna olleelle lapselle syntyy myös jälkihuolto-oikeus. Jälkihuolto tarkoittaa sitä, että lapsi saa vielä sijoituksen päättymisen jälkeenkin erityistä tukea viiden vuoden ajan, mutta korkeintaan 21 ikävuoteen saakka, 1.1.2020 alkaen 25 ikävuoteen saakka. Jälkihuollon kautta lapsi ja nuori saa tukitoimia yksilöllisen tarpeensa mukaan esimerkiksi asumiseen, ja taloudellista avustusta jälkihuoltovarojen kautta. (LSL 75§-77§.) Oheishuoltajuudella ratkaistuissa tilanteissa lapsen lastensuojeluasiakkuus voi jatkua tai se voidaan lopettaa. Koska oheishuolto ei ole sijaishuoltoa, myöskään jälkihuolto-oikeutta ei synny. (Lahtinen 2017, 21-22.)

Huostaanotettu lapsi on aina huostaanotettu toistaiseksi (LSL 47§). Laki määrittää huostaanoton purkamiselle selkeät edellytykset, ja se voidaan tehdä vain siinä tapauksessa, että huostaanottoon johtaneet syyt lapsen kasvuolosuhteissa kotona tai hänen omassa käyttäytymisessään ovat muuttuneet niin, ettei lapsella enää ole tarvetta sijaishuoltoon. (LSL 47§ & LSL 40§). Oheishuoltajussopimus on tuomioistuimen päätöksellä tehty sopimus siitä, että huoltajuuden saa vanhempien lisäksi yksi tai useampi henkilö (HTL 9§ 4mom). Se ei varsinaisesti sido lapsen asumista oheishuoltajan luokse tai estä vanhempaa vaatimasta lasta takaisin luokseen asumaan. Maaliskuussa 2018 Korkein hallinto-oikeus on kuitenkin eräässä tapauksessa linjannut, että huostaanotto ja sukulaisen luokse sijoittaminen on mahdollista tehdä myös oheishuoltajuuden jälkeen, kun otetaan huomioon vanhempien suhtautuminen välttämättömiin tukitoimiin ja lapsen asumisolosuhteiden epävarmuus ilman huostaanottoa. Korkein hallinto-oikeus palautti asian hallinto-oikeudelle, ja uusi käsittely siellä on vielä kesken. (Lastensuojelun käsikirja A.)

2.3 Lastensuojelu oheishuoltajuuden kehikkona

Tutkielmani kohteena oleva oheishuoltajuus toteutuu lastensuojelun myötävaikuttamana, jolloin sen voidaan katsoa olevan lastensuojelun tukitoimi. Lähtökohtaisesti sitä koskevat siis lastensuojelun yleiset periaatteet. Lastensuojelu on lailla säädeltäviä toimintaa, jonka tavoitteena on turvata kaikille lapsille oikeus ”turvalliseen kasvuympäristöön,

tasapainoiseen ja monipuoliseen kehitykseen, sekä erityiseen suojeluun” (Bardy 2009, 39). Lastensuojeluun laajasti ymmärrettynä sisältyy monenlainen yhteiskunnallinen toiminta ja päätöksenteko, jotka liittyvät lasten hyvinvointiin ja oikeuksiin. Sosiaaliviranomaisten toteuttamaa lastensuojelua kutsutaan lapsi- ja perhekohtaiseksi lastensuojeluksi. Tällöin lapsella on lastensuojelun asiakkuus. (Lastensuojelun käsikirja B) Lastensuojelun asiakkuus alkaa, kun palveluntarpeen arvioinnin perusteella todetaan, että lapsen terveys tai kehitys vaarantuu lapsen kasvuolosuhteiden tai lapsen itsensä vuoksi, tai lapsi on lastensuojelun palveluiden tarpeessa (LSL27§).

Lapsi- ja perhekohtainen lastensuojelu tiivistyy seitsemään periaatteeseen. Nämä periaatteet ovat lapsen etu, koko perheen ja vanhempien tukeminen, osallisuus, yhdenvertaisuus, suhteellisuusperiaate, suunnitelmallisuus ja palvelujen oikea-aikaisuus. Periaatteilla pyritään ohjaamaan lastensuojelun toimintaa ja takaamaan sen oikeudenmukaisuus. Ne edistävät sitä, että lapsen näkökulma on keskiössä, ja henkilöillä on oikeus olla mukana omaa elämäänsä koskevissa asioissa. Periaatteet takaavat perheille oikeuden apuun ja tukeen kasvatustehtävässä, ja perhe-elämän kunnioituksen myös silloin, kun lapsi on sijoitettuna kodin ulkopuolelle. Ne ohjaavat kaikkien tasa-arvoisiin mahdollisuuksiin, ja siihen, että ihmisten elämään puututaan lievimmällä riittävällä keinolla. Lastensuojelulta edellytetään myös suunnitelmallisuutta ja oikea-aikaisuutta, jolla pyritään mahdollisimman varhaiseen puuttumiseen. (Lastensuojelun käsikirja C.)

Lastensuojelu jakautuu avohuoltoon ja sijaishuoltoon. Avohuollossa lapsen ja perheen on mahdollista saada erilaisia tukitoimia heidän tarpeidensa mukaan. Avohuollon palveluita voivat olla esimerkiksi perhetyö, terapiapalvelut tai taloudellinen tukeminen. (LSL36§.) Avohuollon tukitoimet ovat ensisijaisia, ja lastensuojelussa tulisi toimia mahdollisimman hienovaraisesti. Sijaishuolto on kuitenkin järjestettävä, mikäli lapsen etu sitä vaatii. (LSL4§.) Sijaishuolto käsittää niiden lasten huollon ja kasvatuksen, jotka ovat huostaanotettuina, kiireellisesti sijoitettuina tai odottavat hallinto-oikeuden ratkaisua huostaanottoasiassa, ja se voidaan järjestää laitoshuoltona tai perhehoitona. (LSL 49§.) Sijaishuoltopaikan valinnassa tulisi ottaa huomioon lasten läheisten suhteiden säilyminen, ja perhehoito on ensisijainen vaihtoehto sijaishuoltopaikaksi (LSL 50§).

Perhehoidolla tarkoitetaan lapsen hoidon ja huolenpidon järjestämistä hoitajan kotona tai hoidettavan kotona (Perhehoitolaki 3§). Lasten perhehoitajia kutsutaan myös sijaisvanhemmiksi (Lastensuojelun käsikirja A). Ennen lapsen sijoittamista kodin ulkopuolelle, on selvitettävä lapsen läheisverkostosta löytyvien henkilöiden mahdollisuudet ottaa lapsi luokseen asumaan (LSL32§). Lapsen läheisverkostosta sijaisvanhemmiksi ryhtyneistä henkilöistä voidaan käyttää käsitettä läheissijaisvanhempi, ja lapselle sukua olvista sijaisvanhemmista käsitettä sukulaissijaisvanhempi (Lastensuojelun käsikirja D). Aina huostaanotto ja sijaishuolto ei ole tarpeen. Mikäli lapsen läheisverkostosta löytyy henkilö, joka voisi turvata lapsen tilannetta esimerkiksi ottamalla tämän luokseen, on tällainen mahdollisuus selvitettävä. Huostaanotto on viimesijainen tukitoimi, ja edellyttää ettei lapsen tilannetta ole voitu turvata riittävästi muilla tavoin. (LSL 32§, 40§ 5 mom.)

Yksityinen sijoitus tarkoittaa tilannetta, jossa yksityishenkilöt ovat keskinäisellä sopimuksella sopineet lapsen asuinpaikan pysyväluontoisesta muutoksesta esimerkiksi sukulaisen luo. Sosiaalitoimi ei siis myötävaikuta yksityisiin sijoituksiin. Sosiaalitoimelle on kuitenkin saatettava tieto yksityisistä sijoituksista, ja sen tehtävä on selvittää, sopiiko yksityiskoti olosuhteidensa puolesta lapsen sijoitukseen, ja onko henkilö, jolle lapsi ollaan sijoittamassa kykenevä huolehtimaan lapsesta. Sosiaalitoimen tehtävänä on myös arvioida lapsen etua, tehdä päätös sijoituksen hyväksymisestä ja pitää kirjaa kunnassa yksityisesti sijoitettuina olevista lapsista. (LSL81§.)

Lastensuojelutilastot kertovat, että kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten määrä on kasvanut viime vuosina. 18554 lasta ja nuorta on ollut sijoitettuna kodin ulkopuolelle vuonna 2018, ja heistä 10861 on ollut huostaanotettuina. Huostassa olevien lasten määrä vastaa noin prosenttia kaikista lapsista. (Lastensuojelun käsikirja, E.) Mikäli oheishuoltajuus otettaisiin huomioon yleisemmin kunnallisen lastensuojelun ratkaisuisissa, sillä olisi mahdollisuus vaikuttaa huostaanotettujen lasten määrään, sillä oheishuoltajuuden tulisi olla ensisijainen ratkaisu viimesijaiseksi keinoksi tarkoitettuun huostaanottoon verrattuna.

2.4 Aiempaa tutkimusta sukulaissijaisvanhemmuudesta

Vaikka oheishuoltajuudesta ei ole tehty aiempaa tutkimusta, siinä on kuitenkin yhtäläisyyksiä muihin lastensuojelujärjestelmämme tukimuotoihin, joista tutkimusta löytyy. Yhtäläisyyksiä löytyy erityisesti sukulaissijoituksen kanssa, sillä oheishuoltajaksi ryhtyvät käytännössä usein lapsen sukulaiset, erityisesti isovanhemmat. Molemmissa tilanteissa lapsi muuttaa lastensuojelussa heränneiden huolten vuoksi pois biologisten vanhempiansa luota sillä tavoitteella, että lapsen olosuhteet tämän seurauksena paranisivat. Tässä osassa olenkin tarkastellut sukulaissijoitukseen liittyvää tutkimusta, jotka mahdollisesti sisältävät samoja piirteitä kuin lastensuojeluperustainen oheishuoltajuus.

Kati Kallinen (2017) on väitöskirjatutkimuksessaan tarkastellut sukulaissijoituksessa olevien lasten antamia merkityksiä kodilleen ja perhesuhteilleen. Tutkimuksen mukaan lapset kokevat huostaanottoon ja muuttoon liittyvän elämänmuutoksen yleisesti hankalana, mutta sukulaissijoitukseen liitettiin merkittäviä positiivisia tekijöitä. Lapset kokivat sukulaisten kodin tuttuna ja turvallisena, ja sukulaissijoitus loi elämään pysyvyyden ja jatkuvuuden tunnetta. Pysyvyyteen liittyi usein myös kotipaikkakunnan ja koulun säilyminen samana kuin ennen. Lapset kokivat olevansa sijaisperheessään täysivaltaisia perheenjäseniä, ja he kokivat olevansa etuoikeutettuja, kun olivat päässeet asumaan sukulaistensa luo. Toisaalta lapset kaikesta huolimatta haaveilivat pääsevänsä asumaan takaisin biologisen perheensä luo. Läheiset perhesuhteet saivat kuitenkin jatkua hyvin sukulaissijoituksen aikana. (Kallinen 2017, 219-220.)

Hyvin samansuuntaisia tuloksia on saatu myös Pro gradu -tutkielmissa, joissa on tutkittu huostaanotettujen lasten ja nuorten ajatuksia ja kokemuksia sukulaissijaisperheessä elämisestä (Lumpus 2015), isovanhempia perhehoitajina (Lavonius 2014), ja sukulaissijoituksia aikuistuneiden lasten näkökulmasta (Laisi 2011). Tutkielmissa sukulaissijaisperheiden etuna nähtiin jatkuvuus ihmissuhteissa tai ympäristössä (Laisi 2011, 56). Sukulaissijaisperheiden luomaa mahdollisuutta pysyä sukulaistensa ympäröimänä sekä pitää yhteyttä biologiseen perheeseen arvostettiin. Biologisten vanhempien lähellä pysymiseen sisältyi myös ristiriitaisuuksia, koska sijaisvanhemmillä oli välillä vaikeuksia rajata vanhempien yhteydenottoja ja tapaamisia. (Lumpus 2015, 69-

70; Lavonius 2014, 63.) Vanhemman ja isovanhemman väliset vaikeudet saattoivat hämmentää lasta. Toisaalta lapselle voi olla tärkeää nähdä myös isovanhemman välittävän hänen vanhemmistaan. (Lavonius 2014, 63.)

Sijoitetut lapset olivat kokeneet huostaanoton itsessään järkyttävänä, mutta tuttu ympäristö oli pehmentänyt sitä. Lapset olivat kuitenkin joutuneet usein myös tutussa perheessä etsimään alussa paikkaansa. (Lumpus 2015, 69-70.) Isovanhemman luo sijoitetuilla lapsilla huostaanottoa oli helpottanut valmiin perhesuhteen lisäksi se, että isovanhemmalla oli usein aikaa keskittyä vain kyseiseen lapseen. Isovanhemman ikääntyminen ei terveyden suhteen näyttänyt aiheuttavan haasteita, eikä vaikuttanut kykyyn huolehtia lapsen perustarpeista. Kertynyt elämäkokemus ja kasvatuskokemus auttoivat sijaisvanhempain toimimisessa. Lapsen itsenäistymisen vaiheessa ikääntyminen saattoi kuitenkin aiheuttaa rajojen asettamisen vaikeutta ja periksi antamista. Isovanhemmat olivat kokeneet taloudellisen tuen tärkeäksi ja PRIDE-valmennuksen tarpeelliseksi ja hyväksi. Sen sijaan yhteistyö viranomaisten kanssa oli koettu heikoksi. (Lavonius 2014, 62-64.)

Kaisa Vuolukka (2015) on tutkinut ammatillisessa lisensiaatintutkimuksessaan sukulaissijaisvanhemmuuden erityisyyttä haastatteleamalla sukulaissijaisvanhempia heidän kokemuksistaan. Tutkimuksen mukaan sukulaissijoitus tukee lapsen yhteydenpitoa sen puolen suvun kanssa, johon sijoitus on tehty. Myös tässä tutkimuksessa sukulaissijoituksen erityispiirteinä näyttäytyivät yhteinen historia ja sukulaissijaisvanhemmuuden tunteet. Sukulaissijaisvanhemmuus tulkitaan lapsen edun mukaisesti pysyvien ihmissuhteiden ja jo syntyneiden kiintymyssuhteiden kautta. Ristiriitaisena nähdään sijaisvanhempain negatiivinen suhtautuminen ja yhteydenpidon rajoittaminen lapsen toiseen vanhempain. (Vuolukka 2015, 3, 107, 111.) Myös Koisti-Auer (2008) on päätenyt tutkimuksessaan siihen, ettei sukulaissijoitus näytä takaavan lapsen oikeutta pitää yhteyttä kaikkiin hänelle tärkeisiin ihmisiin, vaan siteet lapsen toisen puolen sukuun ovat usein katkenneet. Vaikka vanhemmat ja muut sukulaiset suhtautuvat sukulaissijoitukseen lähes aina myönteisesti, yhteydenpito vanhempiin on siitä huolimatta suurimmalla osalla jossain määrin ongelmallista ainakin toisen vanhemman suhteen. (Koisti-Auer 2008, 116, 120.)

Näistä suomalaistutkimuksissa on näkynyt selkeästi sukulaissijoitusten mahdollisuus tuottaa lapsen elämään jatkuvuutta ja pysyvyyttä, mikä toimii usein sukulaissijoitusten perusteluina. Kasainvälisessä tutkimuksessa on kuitenkin saatu myös toisenlaisia tuloksia: Tanskassa tehdyssä tutkimuksessa verrattiin tilastotietojen perusteella sijaishuoltoapaikan jatkuvuutta lähisuhdesijoituksessa ja muissa sijaishuoltopaikoissa. Tuloksissa ei saatu tukea sille, että lähisuhdesijoituksen ja muun sijoituksen jatkuvuudessa olisi merkittävää eroa. Sijaissukulaisen ominaisuuksilla näytti kuitenkin olevan merkitystä, sillä erityisesti tunnolliset ja empaattiset sukulaiset vaikuttivat vähentävän sijoituksen katkeamisia. (Andersen & Fallesen 2015, 76.)

Samansuuntainen tulos on saatu Isossa-Britanniassa: merkittävää eroa sijoitusten suunnittelemattomien keskeytysten tai sijaishuollon laadun välillä ei ollut. Sukulaissijoitukset näyttäytyivät pidempiaikaisina ja kestivät useammin aikuisuuteen saakka, mikä johtui siitä, että muissa sijaishuoltomuodoissa suunniteltuja vaihdoksia on useammin. Sosiaalityöntekijät vaihtoivat huonolaatuista sijaishuoltopaikkaa herkemmin, mikäli kyseessä oli muu kuin sukulaissijoitus. Näin ollen huonotkin sukulaissijoitukset saattoivat jatkua pitkään. Sijoituksen laatuun ei pääosin vaikuttanut sukulaisuuden laatu, esimerkiksi oliko sukulainen äidin vai isän puolelta, toimiko sukulainen yksinhuoltajana vai pariskuntana, tai oliko mukana uusperheen jäseniä. Erityispiirteinä kuitenkin näyttäytyi se, että isovanhempien luokse sijoittaminen johti muita pysyvämpään sijoituspaikkaan, siinä missä muut sukulaissijoitukset olivat suurin piirtein samalla tasolla muiden sijaishuoltopaikkojen kanssa. (Farmer & Moyers 2008, 89, 93-94.)

Sukulaissijoituksen ongelmina on brittitutkimuksessa nähty esimerkiksi taloudelliset haasteet, ahtaus ja sijaishuoltajan terveysongelmat. Sukulaissijoituksessa olevat lapset ja muissa sijaishuoltopaikoissa olevat lapset eivät taustojensa perusteella ryhminä eroa toisistaan. (Sukupuoli, ikä, sisaruksen mukana oleminen.) Etninen tausta vaikutti siten, että tummaihoiset tai muuten vähemmistöryhmään kuuluvat ihmiset sijoitettiin useammin muualle kuin sukulaisilleen. (Farmer & Moyers 2008, 31-32, 34.) Sosiaalityöntekijöiden tuki eri sijaishuoltopaikkojen välillä näytti vaihtelevan. Ongelmatilanteiden tullessa sukulaissijaisperheissä vierailtiin useammin, kun taas muille sijaishuoltopaikoille tarjottiin enemmän tukitoimia ja palveluita. (mt 2008, 95.) Suomessa sukulaissijaisvanhemmuus ei

näytä taloustilanteen osalta merkittävästi eroavan muista suomalaisista lapsiperheistä. Sukulaissijaisvanhemmat pitivät taloustilannettaan hyvin suurelta osin vähintään kohtalaisena, ja vain kymmenen prosenttia piti taloustilannettaan heikkona. Suurin osa sijaisvanhemmista oli työssä. (Koisti-Auer 59-60.)

Anna-Liisa Koisti-Auerin (2008) sukulaissijaisvanhemmuuden profiilia tutkivassa lisensiaatintyössä sukulaissijaisvanhemmuuden erityispiirteeksi havaittiin muita perhehoitajia korkeampi ikä. Siinä missä kaikista perhehoitajista suurin osa (60%) oli enintään 50-vuotiaita, sukulaissijaisvanhemmilla vastaava luku oli 43%. Tutkimukseen osallistuneista sukulaissijaisvanhemmista myös yli puolet (135/232) oli isovanhempia, joten isovanhemmuus näkyy sukulaissijaisvanhemmuudessa vahvasti. Iällä nähdään sijaisvanhemmuudessa olevan merkitystä voimavarojen kannalta. Etenkin pienen lapsen hoitaminen vaatii fyysisiä voimia, ja lapsen iästä riippumatta kasvatus vaatii henkisiä voimavaroja. Lastensuojelulaki ei kuitenkaan ota kantaa sijaisvanhemmaksi ryhtyvän ikään. Ikäerosta huolimatta isovanhemmat ja muut sukulaiset eivät tutkimuksessa eronneet tilastollisesti merkitsevästi sen suhteen, miten he arvioivat omia voimavarojaan sijaisvanhempana toimimisessa myös tulevaisuudessa, ja siten arvioissa sijaisvanhemman valmiuksista ikä tulisi huomioida vain yhtenä osana kokonaisuutta. (Koisti-Auer 2008, 52-53, 113.)

Ulkomaisista tutkimuksista poiketen Suomessa sukulaissijaisvanhemmissa ei näytä korostuvan yksinhuoltajuus, vaan yksinhuoltajien määrä vastaa lapsiperheiden yksinhuoltajien määrän keskiarvoa. Siinä missä kansainvälisissä tutkimuksissa sukulaissijaisvanhemmuuteen on liitetty huono terveydentila, Suomessa näin ei näytä olevan. Sijaisvanhemman koettu terveydentila huononi iän myötä, mutta iäkkäämmät sijaisvanhemmat eivät kuitenkaan näyttäneet tarvitsevan muita enempää sosiaalitoimen tukea jaksamiseensa. Koisti-Auer kuitenkin huomauttaa, että nämä perheet tarvitsisivat säännöllistä arviointia tuen tarpeen suhteen, ja vastauksissa oli aistittavissa varovaisuutta sosiaalitoimea kohtaan, mikä voi häiritä avun tarpeen esiin tulemistä. (Koisti-Auer 2008, 115.)

Tutkimuksen perusteella sijaisvanhemmaksi ryhtymisen taustalla vaikutti neljä seikkaa: kiintymys lapseen, suvun koossapitäminen, vanhempien auttaminen ja ulkopuoliset tekijät. Suurin vaikutus oli lapseen kiintymisellä, eli usein jo valmiiksi olemassa olevalla läheisellä suhteella lapseen, mikä synnyttää halun auttaa. Toiseksi suurin vaikutus oli suvun koossapitämisellä, joka sisältää usein velvollisuudentunnetta sukulaista kohtaan. Myös muiden sukulaisten toiveet tai odotukset sukulaissijaisvanhemmaksi ryhtymiselle luokiteltiin suvun koossapitämisen motiivin alle. Kolmanneksi yleisin motiivi oli vanhempien auttaminen. Se saattoi syntyä omasta halusta auttaa vaikeuksissa olevia vanhempia, tai vanhempien avunpyynnön seurauksena. Ulkopuolisilla tekijöillä tutkimuksessa on tarkoitettu esimerkiksi sijaishuoltoapaikkojen puutetta, kielteistä suhtautumista niihin, tai joltain taholta tulevaa painostusta sijaisvanhemmaksi ryhtymiseen. Tämä oli kaikkein harvinaisin motiivi. (Koisti -Auer 2008, 71-72.)

2.5 Isovanhemmuus ja informaali hoiva

Perheen merkitys kasvaa ikääntyessä, kun sosiaaliset kontaktit muuten vähenevät. Lapsilla ja lapsenlapsilla on tärkeä merkitys ikääntyneen sosiaalisena tukiverkostonä, ja nämä suhteet ovat emotionaalisesti latautuneita. Aikuissukupolvien väliset suhteet ovat kuitenkin ambivalentteja eli ristiriitaisia siten, että niissä esiintyy samanaikaisesti sekä myönteisiä, että kielteisiä tunteita, ajatuksia, sosiaalisia suhteita ja toimintataipumuksia. (Hurme & Metsäpelto 2004, 515-516.)

Isovanhemmuus on usein tärkeä rooli ihmiselle. Suhde on erityisen läheinen lapsen ollessa pieni, ja lähentymistä tapahtuu usein uudelleen isovanhemman ikääntyessä. (Hurme & Metsäpelto 2004, 520.) Nykyään lapsilla on tyypillisesti enemmän isovanhempia kuin aiemmillä sukupolvilla, mikä johtuu eliniän pitenemisen lisäksi myös siitä, että perheet ovat aiempaa monimuotoisempia, ja niihin kuuluu entistä useammin myös muita kuin biologisia sukulaisia. Vaikka isovanhemman rooli koetaan tärkeänä, siihen voi liittyä myös ristiriitaisia tunteita. Isovanhemmuus liitetään usein vanhuuteen mikä voi tuntua haastavalta, koska tosiasiansa isovanhemmat voivat olla myös melko nuoria. Rooliristiriita voikin syntyä silloin, jos isoäidin omat lapset asuvat vielä kotona. (Eräsaari 2002, 2-3.)

Rooli voi tuntua tulevan liian aikaisin myös tiukasti työelämässä olevalle isovanhemmalle, joka saattaa kantaa huolta omien resurssiensa riittävydestä esimerkiksi lastenhoitoavun suhteen. Isovanhemmat haluaisivat olla riittävästi läsnä, ja siksi myös muut aikaa vievät asiat, kuten lastenlasten määrä on koettu ristiriitaisena. (Rotkirch & Fågel 2010, 38.)

Isoäidit ovat aktiivisia ja yksilöllisiä, ja useimmat kokevat poikkeavansa mummon stereotypiasta. Etäisovanhemmuus, jossa välimatkat isovanhempien ja lasten perheiden välillä karsivat kohtaamisten tiheyttä ja vaativat matkustamista, on koko ajan yleisempää. (Eräsaari 2002, 3-4.) Isovanhemmilla on nykyajan vanhemmille myös taloudellista merkitystä. He tukevat lapsia suoraan, esimerkiksi lastenlapsia varten tehtyjen hankintojen kautta, antamalla lapsenlapsille rahaa tai esimerkiksi lastenhoitoavun kautta, jolloin siitä ei tarvitse maksaa ulkopuoliselle. Taloudellisen tuen vastineeksi isovanhemmat saattavat odottaa sananvaltaa lastenlasten perheiden asioissa. (Wilska 2010, 27-28.)

Isoäideille on tärkeää nähdä elämän jatkuvan ja liittyä sukupolvien ketjuun. Tämä toteutuu yhtä lailla niin biologisessa kuin sosiaalisessa isovanhemmuudessa. (Eräsaari 2002, 4.)

Isovanhemmuus sisältää vanhemmuuden kaltaisen, mutta kuitenkin hieman poikkeavan tunnesiteen (Rotkirch & Fågel 2010, 33). Suhteissa korostuu vapaaehtoisuus, ja vanhemmuuteen liittyvä vastuu puuttuu. Isovanhemmilla on tyypillisesti vanhempia enemmän aikaa ja kärsivällisyyttä, ja yksi keskeisimmistä teemoista isoäitinä olemisessa onkin Eräsaaren mukaan omilta lapsilta puuttuneen ajan korvaaminen lapsenlapsille. Omassa vanhemmuudessa häirinneet asiat on mahdollista korjata seuraavan sukupolven kohdalla, ja se tuottaa tyydytystä. Ristiriitaisia tunteita voi puolestaan aiheuttaa liiallinen vaatimus isovanhemman ajasta, palveluksista tai rahasta. (Eräsaari 2002, 4-5.)

Isovanhemmuuteen liittyikin aina suhde myös lapsen vanhempaan, ja aikuisten lasten ja isovanhempien käsitykset esimerkiksi sopivasta määrästä yhdessä vietettyä aikaa voivat erota. Siinä missä jotkut voivat kaivata paljon enemmän aikaa yhdessä, toiset isovanhemmat kokevat lapsenlapsistaan liiallista kuormitusta. Lastenlasten hoitaminen väsyttää ja rasittaa, vaikka he olisivatkin rakkaita. Isovanhemmat toivovat omalle lastenhoitopanokselleen arvostusta ja kiitosta, sekä myös oman tilanteensa huomioonottamista. Isovanhemmilla on merkittävä rooli kriisitilanteissa, kuten vanhempien eroissa. Ero voi olla uhka myös isovanhemmille, jotka toisinaan avioeron

myötä menettävät mahdollisuuden pitää lapsenlapsiinsa yhteyttä. (Råtkirch & Fågel 2010, 33-34, 41-43, 47.)

Informaali hoiva tarkoittaa epävirallista hoivaa, joka eroaa formaalista eli virallisesta hoivasta. Formaali hoiva on organisoitua ja maksullista, kun taas informaali hoiva liitetään perheen keskinäiseen hoivaan, ja on yleensä maksutonta. (Knif 2012, 18.) Myös informaalista hoivasta voi kuitenkin saada rahallista korvausta, kuten esimerkiksi omaishoidon tukea (Zechner 2010, 22). Informaalin hoivan taustalla on henkilökohtainen kiintymys, tai sosiaalisten normien luoma velvollisuus (Knif, 2012, 19).

Lastensuojeluperustaisessa oheishuoltajuudessa, jota isoäidit toteuttavat, on nähtävillä informaalin hoivan piirteitä, sillä tilanteissa pidetään huolta omasta biologisesta sukulaisesta, toisen polven jälkeläisestä. Toisaalta samaan aikaan täytetään lasten tarvetta ja oikeutta sosiaalipalveluihin, jotka ovat kunnan, eli formaalin toimijan vastuulla. Siten oheishuoltajuus tässä yhteydessä jää tietyllä tavalla katvealueelle. Se ei ole puhtaasti vapaaehtoista ja itsestä lähtevää hoivaa, mutta ei myöskään varsinaisesti työtä.

Informaalia hoivaa on tutkittu kahdessa väitöskirjassa: Knif (2012) omaishoitajien näkökulmasta ja Zechner (2010) sosiaalipoliittisessa kontekstissa. Vanhusten suhteen informaaliin hoivaan liittyi neuvottelua palveluita edustavien ammattilaisten kanssa, joissa oli esillä kansalaisten ja kuntalaisten oikeudet, ja lainsäädäntöön vetoaminen. Julkisia palveluja ja etuuksia saadakseen on usein sekä haettava niitä, että todennettava niiden tarpeellisuus ammattilaisten arvioin. Kunnallisten palveluiden saaminen on niukoista resursseista johtuen haastavaa, ja informaalin hoivan piirissä oleminen heikentää vanhuksen mahdollisuuksia saada julkisia palveluita entisestään, koska avun ja hoivan tarvetta ei tällöin nähdä niin välttämättömänä. (Zechner 2010, 78-80.) Toisaalta informaali hoiva myös luontaisesti vähentää formaalin hoivan tarvetta (Knif 2012, 46).

Lastensuojeluperustainen oheishuoltajuus voi informaalin hoivan näkökulmasta jättää oheishuollossa olevan lapsen toissijaiseksi lastensuojelupalveluiden saajaksi.

Informaali hoiva voidaan nähdä itsestään selvänä osana sukupolvien välisiä suhteita, mutta informaali hoiva voi olla myös vastentahtoista, jolloin se usein näkyy hoivan laadussa

(Knif 2012, 46). Omaishoitajuus on nähty poliittisesti tärkeänä osana vanhusten hoivaa, sen ollessa yhtä aikaa kustannustehokasta sekä ihmisten omien toiveiden mukaista (Laine ym. 2009, 241). Oheishuoltajuus säästää samalla tapaa kunnan resursseja, sillä oheishuoltajille ja oheishuoltajuudessa oleville lapsille tarjottavat palvelut ovat huostaanotettuja lapsia vähäisemmät.

3 TUTKIELMAN VIITEKEHYKSET

3.1 Lapsen edun määrittelyä

Lapsen etu on lastensuojelussa keskeinen ja vahva käsite. Se on lapsi- ja perhekohtaisen lastensuojelun keskeinen periaate, ja se toistuu lastensuojelulaissa lastensuojelun tilanteiden ja toimenpiteiden arviointiperusteena (Lastensuojelun käsikirja, C). Käsite ei kuitenkaan ole selkeä, eikä sillä ole sellaista teoreettista pohjaa, joka olisi yhdenmukaisesti ymmärretty ja jonka sisältö pysyisi muuttumattomana kaikissa tilanteissa. Lapsen edun määrittäminen edellyttääkin aina harkintaa ja tulkintaa yksilöllisissä tilanteissa, ja käsitteeseen kohdistuu myös kriittistä keskustelua. Lapsen edun käsite sekoitetaan toisinaan lapsen oikeuksiin tai lapsen näkökulmaan. Nämä ovat kuitenkin omia käsitteitään omine taustoineen, joskin kaikkien käsitteiden joustavuuden vuoksi ne ovat myös osittain päällekkäisiä. Esimerkkinä Pösö (2012) esittää, että on *lapsen edun mukaista* ja *lapsen oikeus* saada esittää *oma näkökulmansa*, jolloin kaikki kolme käsitettä ovat toisiinsa kietoutuneina yhden asian sisällä. Pösön mukaan kaikkia kolmea käsitettä yhdistää niiden tavoite saada katsomaan asiaa lapsen kannalta, ja toimimaan moraalisen ohjenuorana. (Pösö 2012, 76, 88.)

Joidenkin tutkijoiden mielestä lapsen edun käsite on niin yleisluontoinen, että sen kautta toimintaperiaatteiden vaikutusten arviointi voi olla lähes mahdotonta. (Pösö 2012, 81, Barthin 2009 mukaan.) Pösö pohtiikin, voisiko lapsen edun huomioimisen tarkoitus olla päätöksenteon sisällön määrittelyn sijaan siinä, että se ohjaisi päätöksenteon orientaatiota, ja toimisi suunnannäyttäjänä (Pösö 2012, 81, 88). Heinosen (2016, 260) mukaan lastensuojelussa lapsen edun turvaaminen onkin nimenomaan lapsen puolelle asettumista, tulevaisuuteen katsomista ja sen mukaisten kipeidenkin päätösten tekemistä. Myös David Archardin ja Marit Skivenesin esittävät, että siitä mikä on kaikkien lasten edun mukaista, ei ole välttämättä mahdollista muodostaa yksimielistä käsitystä. Se, miten näemme lapsen hyvän elämän on esimerkiksi vahvasti kulttuuriin sidottua. Heidän mukaansa myös kaikki oikeuden päätökset lapsen edusta ovat epävarmoja, sillä päätöksen seuraukset tulevaisuudessa ovat aina tietyllä tavalla mysteeri, eikä todettuja seurauksia voi kuitenkaan yleistää koskemaan kaikkia lapsia. (Archard & Skivenes 2009, 8.)

Lapsen kuuleminen ja osallisuus omassa asiassaan on yksi oleellinen osa lapsen etua, mistä vaikuttaa vallitsevan vahva yhteisymmärrys. (ks. esim. Puustinen-Korhonen 1994, 5. Aronen 1004, 22-23. Törrönen 1994, 56) Osallisuuden edellytyksenä ovat ihmissuhteet, joissa lapsi on hyväksytty, tärkeä ja tasavertainen. Osallisuuden mahdollistamiseksi lapsen tarpeita ja tunteita tulee kuunnella ja häntä tulee kohdella tahtovana oman elämänsä subjektina. Lapsen osallisuus tuottaakin lastensuojelun toteuttajille velvollisuuden ennen kaikkea kuunnella lasta. (Aronen 1994, 38) Lapsen edun selvittäminen lapsen omat toivomukset ja mielipiteet kuullen ja huomioiden, on kuitenkin käytännön sosiaalityössä riippuvainen sosiaalityöntekijän asenteista ja ymmärryksestä (Puustinen-Korhonen 1994, 7). Arosen mukaan lapsen osallisuuden kokemus muodostuu siitä, että lapsi voi kokea olevansa turvassa ja huoleton. Lapsella on tällöin oikeus kehittyä ja kasvaa vastuuseen lapselle ominaisella tavalla, autonomisesti. (Aronen 1994, 22-23.) Myös Törrönen nostaa lapsen autonomian esiin osana lapsen etua. Törrösen mukaan lapsen autonomia on sitä, että lapsi tulee toiveineen kuulluksi ja kunnioitetuksi. Lapsi saa toteuttaa itseään, jakaa kokemuksiaan kunnioittavassa vuorovaikutuksessa ja hänellä on mahdollisuus myönteiseen minäkuvaan. Lapsi on autonomisena ihmisarvoinen ja toisten ihmisten kaltainen. (Törrönen 1994, 64)

Törrönen näkee lapsen edun sekä ideologisenä, että hallinnollisena käsitteenä. Hallinnolliseen käsitykseen vaikuttaa ideologisen käsityksen lisäksi laki ja käytännöt. Ideologisenä käsitteenä lapsen etu käsittää lapsen aseman suhteessa häneen itsensä, perheeseensä ja yhteiskuntaan. Ideologisissa näkemyksissä vastuu lapsesta painottuu eri tavoin biologisten vanhempien, muiden aikuisten, yhteiskunnan, ja lapsen oman vastuun välillä. Törrösen tulkinnan mukaan lapsen edun käsitteessä yhdistyy lapsen osallisuus omaan elämäänsä, vuorovaikutukselliset ihmissuhteet ja yhteiskunnan vastuu ihmisten tasa-arvoisesta kohtelusta. Lapsia ei saisi näkemyksineen ja kokemuksineen unohtaa yksilönä eikä ryhmänä yhteiskunnallisessa päätöksenteossa. Lapsen edun käsite sisältää eettistä ja moraalista pohdintaa, sillä siinä arvioidaan toisten ihmisten asioita ulkopuolelta, ikään kuin paremmin tietävänä, ja jaotellaan tarpeita oikeisiin ja väriin toisen puolesta. (Törrönen 1994, 56, 60-61) Lapsen etu kertoo selkeästi sen, että asioissa tulee asettua lapsen puolelle. Yleisenä viranomaistoiminnan ohjeena lapsen etu vaatii abstraktiutensa vuoksi kuitenkin yksilökohtaista harkintaa ja joustavia käytäntöjä. Lapsen edun käsitteessä kaikkein oleellista on lapsen parhaan edistäminen. (Lauronen 1994, 72)

Lapsen etu näkyy vahvasti suomalaisen lastensuojelun ohjenuorana. Lastensuojelulain keskeisenä periaatteena mainitaan lapsen edun ensisijainen huomioiminen niin lastensuojelun tarvetta arvioidessa, kuin lastensuojelua toteutettaessa (LSL 4 §). Lapsen edun arvioinnin velvoite päätöksenteossa juontaa juurensa YK:n lapsen oikeuksien yleissopimukseen, jonka Suomi on ratifioinut vuonna 1991 (Kiili & Aula 2011, 5). Sopimuksen kolmannen artiklan mukaan ”Kaikissa julkisen tai yksityisen sosiaalihuollon, tuomioistuinten, hallintoviranomaisten tai lainsäädäntöelimien toimissa, jotka koskevat lapsia, on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu”. Sopimus velvoittaa myös lainsäädäntöä. (Suomen YK-liitto 2011, 17.)

Lastensuojelulaki velvoittaa arvioimaan lapsen etua toimenpiteitä ja ratkaisuja suunnitellessa useasta eri näkökulmasta. Nämä huomioitavaksi vaadittavat seikat ovat lain näkökulmasta niitä, jotka määrittävät mitä lapsen etu sen mukaan tarkoittaa. Tässä yhteydessä, lastensuojelulain neljännessä pykälässä on kehoitettu huomioimaan lapsen tasapainoinen kehitys ja hyvinvointi, läheisten ja jatkuvien ihmissuhteiden säilyminen, ymmärryksen ja hellyyden saaminen sekä kehitystasoinen valvonta ja huolenpito. Huomioon tulisi ottaa myös taipumuksia ja toivomuksia vastaavan koulutuksen mahdollisuus, turvallinen kasvuympäristö, ruumiillisen ja henkisen koskemattomuuden turvaaminen, sekä itsenäistymisen ja vastuullisuuteen kasvamisen mahdollisuus. Lisäksi tulisi ottaa huomioon mahdollisuus omiin asioihinsa osallistumiseen ja vaikuttamiseen, sekä kielellisen, kulttuurisen ja uskonnollisen taustan säilyttämiseen. (LSL 4§, finlex.) Lapsen etu on lain kannalta hyvin moniulotteinen kokonaisuus. Laki kuitenkin jättää vielä runsaasti tulkinnanvaraa siihen, missä määrin edellä mainittujen seikkojen on toteuduttava, ja onko joku seikka esimerkiksi jotain toista oleellisempi. Toteutuuko lapsen etu vain silloin, mikäli kaikki kohdat toteutuvat samanaikaisesti? Lapsen etu on lastensuojelulaissa mainittu yhteensä 11 kertaa, usein muodossa ”jos lapsen etu sitä vaatii”. Näin ollen lapsen etu palautuu laissa aina viranomaisen henkilökohtaisen arvioinnin alle.

3.2 Tunnustusteoria

3.2.1 Tunnustusteorian perusajatus

Tunnustusteorian pohja on 1800-luvun alussa, filosofi G.W.F. Hegelin mallissa tunnustamisesta (Honneth 1995, 1). Hegelin mallin pohjalta tunnustusteoriaa on merkittävimmin kehittänyt saksalainen kriittisen koulukunnan edustaja Axel Honneth (1995), jonka jalanjäljissä tunnustuksen kehittämistä ovat jatkaneet myös monet muut, kuten Charles Taylor, Nancy Fraser ja suomessa Heikki Ikäheimo ja Arto Laitinen. Honnethin alkuperäiset intersubjektiivisen tunnustuksen muodot ovat *love*, *rights* and *solidarity* (Honneth 1995, 92). Tunnustuksen englanninkielinen termi on *recognition*. Suomen kielessä käytetään tunnustusteorian lisäksi käsitteitä tunnustuksen teoria, tunnustussuhdeteoria, ja tunnustamisen teoria.

Tunnustusteoria tarkastelee pohjimmiltaan sitä, miten ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa suhtaudumme toisiimme, ja millaisia vaikutuksia sillä on. Ikäheimo (2003) määrittelee tunnustuksen merkitsevän persoonan suhtautumista toiseen persoonana tilanteessa, jossa vastapuoli sekä tietää, ymmärtää, että hyväksyy suhtautumisen. Tunnustus vaatii siten aina vastavuoroisuuden elementin, sillä vastaanottajalta vaaditaan sekä asenteen huomaamista, että suopeaa suhtautumista siihen. Lisäksi vaaditaan, että vastaanottaja pitää alkuperäistä henkilöä relevanttina arvioijana. (Ikäheimo 2003, 143-144.) Tunnustus toteutuu ihmisten välillä sekä tunnustusasenteina että tunnustussuhteina. Ikäheimon (2008) mukaan tunnustusasenteita ovat rakkaus, kunnioitus ja yhteistoiminnallinen arvostus (Ikäheimo 2008, 22). Tunnustussuhteet puolestaan ovat ihmissuhteita, joissa tunnustusasenteet toteutuvat. Ikäheimon mukaan ihmisten välinen suhde on ihmissuhde vasta kun se sisältää tunnustusasenteita, eli on edes jossain määrin tunnustussuhde. (Ikäheimo 2003, 164-165.)

Tunnustuksella on merkitystä sekä yksilölle että yhteiskunnalle. Yksilötasolla se vaikuttaa persoonallisuuden kehittymiseen ja ylläpitämiseen. Tunnustus sosiaalisessa kanssakäymisessä mahdollistaa lapselle persoonallisuuden kehittymisen, ja aikuiselle persoonallisuutensa toteuttamisen (Ikäheimo 2008, 24-25). Kasvaakseen terveeseen itsetuntoon, itsearvostukseen ja itseluottamukseen, ihminen tarvitsee ympäristön, jossa on

arvostusta, kunnioitusta ja rakkautta. Terve suhtautuminen itseen myötävaikuttaa yksilön kykyyn tehdä rationaalisia ja autonomisia päätöksiä ja toteuttaa itseään sekä itsemääräämisoikeuttaan. (Niemi 2014, 539.) Sekä tunnustus, että sen puute muovaavat siis ihmisen identiteettiä. Tunnustaminen voi olla myös väärin tunnustamista, jolloin se voi olla esimerkiksi rajoittavaa tai halveksivaa. Jos ihminen tai ihmisryhmä ei saa tunnustusta, tai he tulevat väärin tunnustetuiksi, voi tämä aiheuttaa vakavaa haittaa ja vääristää heidän kuvaansa itsestään. Taylor (1994) näkeekin tunnustamisen pohjimmiltaan ihmisen elintärkeäksi tarpeeksi. (Taylor 1994, 25.)

Yhteiskunnan tasolla tunnustusasenteet pitävät yhteisöjä koossa, ja ne ovat merkittävä elementti sosiaalisessa kanssakäymisessä (Ikäheimo 2008, 24). Toisaalta tunnustuksen puute tai väärin tunnustaminen voivat olla myös sortamista ja tilan rajoittamista ihmiseltä tai ryhmältä. Ilmiö on nähtävissä yleisellä tasolla esimerkiksi siinä, miten kolonialismin uhrit ovat sisäistäneet kuvan omasta alentuneesta arvostaan ympäristön suhtautumisen seurauksena. (Taylor 1994, 25, 28.) Vääränlaista tunnustamista voidaan siis käyttää myös vallan välineenä.

3.2.2 Tunnustusteorian relevanssi sosiaalityössä

Sosiaalityön voidaan ajatella olevan tunnustussuhteiden edellytysten turvaamiseen ja tuottamiseen tähtävä työtä. Jotta tunnustussuhteet voivat toteutua, vaaditaan resursseja eri ympäristöissä. Rakkauden ulottuvuus vaatii resursseja perheenjäsenten välisissä suhteissa, kunnioituksen ulottuvuudella sosiaalityön tehtävä on puolestaan turvata ja edistää yksilöitä kunnioittavia, ja toisten kunnioittamisen mahdollistavia sosiaalisia rakenteita ja edellytyksiä, kuten demokraattisia rakenteita ja kulttuuria.

Yhteistoiminnallisen arvostamisen ulottuvuudessa sosiaalityö tuottaa ja turvaa edellytyksiä, jotka mahdollistavat yksilöiden itsensä toteuttamisen yhteistoiminnallisesti, ja jossa yksilöt kykenevät arvostamaan toisiaan yhteistoimintakumppaneina. Tämä näkyy käytännössä yhteisöllisten toimintamuotojen edistämisenä, monimuotoistamisena ja luomalla niihin osallistumisen edellytyksiä. (Ikäheimo 2008, 26.) Näin ollen tunnustus ei näy vain sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välisessä kanssakäymisessä, vaan sosiaalityön tehtävänä on mahdollistaa tunnustaminen laajasti yhteiskunnassa.

Sören Juul näkee tunnustusteorian sosiaalityön normatiivisena ihanteena. Hän on Tanskassa tehdyssä tutkimuksessaan haastatellut sekä sosiaalityön asiakkaita, että sosiaalityöntekijöitä hahmottaakseen yleisimpiä ongelmia, jotka aiheuttavat asiakkaan ja järjestelmän välisen epäilyn ja luottamuksen puutteen, epäkunnioituksen. Tutkimuksessa asiakkaiden kokemana kunnioituksen puute eri muodoissaan näyttäytyi melko yleisenä. Asiakkaat esimerkiksi kokivat tullessaan ohitetuiksi omassa asiassaan: heitä ei uskottu, ja heidät nähtiin yhden kykenemättömyyden vuoksi kokonaan kykenemättöminä hoitamaan asioitaan. Syyksi sosiaalityöntekijöiden haasteisiin asiakkaiden tunnustukselle Juul ehdottaa yhteiskunnallisia ja institutionaalisia muutoksia. Sosiaalityöntekijät ovat nykyroolissaan palveluiden portinvartijoita, ja esimerkiksi new public management-ajattelun rantautuminen sosiaalityöhön on muuttanut suhtautumista sosiaalisiin ongelmiin. Tunnustamisen tulisi kuitenkin sisältyä eettisesti kestävään sosiaalityöhön. Sosiaalityöntekijän ja asiakkaan tulisi tunnustaa toisensa erilaisina, mutta tasa-arvoisina, eikä sosiaalityöntekijän asiantuntija-asema saisi luoda hierarkiaa. Koska valta on kuitenkin aina läsnä, sosiaalityöntekijän tulisi käyttää sitä tiedostaen, eettisesti ja lain mukaan. Asiakkaalle tulisi selvittää hänen oikeutensa ja velvollisuutensa, ja osoittaa luottamus asiakkaaseen jättäen hänelle myös itselleen valtaa ja toimijuutta omassa elämässään. Näin ollen asiakas tulee tunnustetuksi eettisenä ja oikeudellisenä ihmisenä, ja voi kokea itsensä tasa-arvoisena osana yhteiskuntaa. Sosiaalityöntekijän on myös vietävä viestiä johdolle kohdatessaan sosiaalityön käytäntöjä, jotka laiminlyövät asiakkaan tunnustamisen oikeudellisenä ja eettisenä persoonana, tai jos lain sääntöjä loukataan. (Juul 2009, 403-410, 415.)

Sosiaalityön viitekehyksessä asiakkaat odottavat työntekijän ymmärtävän heitä, ja suhtautuvan heihin itsemääräämisoikeuteen kykenevinä. Sosiaalityöntekijöillä on erityinen rooli asiakkaidensa suhteen olla tukemassa heidän itsearvostustaan kunnioituksen kautta, sillä sosiaalityön asiakkailla on usein hankalia elämäntilanteita ja ongelmia, jotka vaikuttavat negatiivisesti itsekunnioitukseen. Siksi sosiaalityöntekijä voi olla muutosvoimana, ja osoittaa asiakkaalle arvostusta. Hankalimmin toteutettava tunnustusasenne on Niemen (2014) mukaan yhteistoiminnallinen arvostaminen. Se edellyttää, että sosiaalityöntekijä asiakkaan haasteista huolimatta näkee muutospotentiaaliin asiakkaassa, uskoo siihen, ja luo myös asiakkaaseen itseluottamusta. (Niemi 2014, 540-541.) Koska itse rakkaus tunnustusasenteena voidaan nähdä sosiaalityölle liian suureksi veloitteeksi, sama asia voidaan Turtiaisen (2012) mukaan

korvata huolenpidon (care) käsitteellä, jolloin se sopii paremmin ammatilliseen yhteyteen (Turtiainen 2012, 71). Eettinen huolenpito on luonteeltaan asiakaskeskeistä, ja siinä työntekijä pysähtyy yksilön ja hänen elämäntilanteensa äärelle ja yhteiskunnan edustajana välittää asiakkaasta (Niemi 2014, 543).

Vastapuoli voi tulkita tunnustusasenteet eri tavalla kuin ne on tarkoitettu. Turtiainen muistuttaa, että esimerkiksi asiakas voi kokea sosiaalityöntekijän käyttävän liikaa valtaa, vaikka sosiaalityöntekijä todellisuudessa kunnioittaisi asiakkaan oikeuksia, ja välittäisi aidosti asiakkaan ongelmista. Tällöin kyse ei ole todellisesta kunnioituksen puutteesta. (Turtiainen 2012, 49.) Tunnustukseen liittyy myös vastavuoroisuuden vaatimus, jolloin myös asiakkaan on välitettävä sosiaalityöntekijästä (Niemi 2014, 543).

3.2.3 Tunnustusteorian käsitteet tässä tutkielmassa

Tunnustuksen olemus, siihen liittyvät käsitteet ja niiden määritelmät sisältävät variaatioita henkilöiden välillä (Ikäheimo 2003, 141). Tämän voi nähdä esimerkiksi siinä, miten Honneth käyttää emotionaalisen tukemisen ja rakkauden käsitettä, ja myös Ikäheimo Honnethin jalanjäljissä käyttää rakkauden käsitettä, mutta Turtiainen (2012, 48) päätyy puolestaan käyttämään huolenpidon käsitettä (care), koska katsoo sen soveltuvan paremmin sosiaalityöhön. Olen omassa tutkielmassani valinnut käyttää Heikki Ikäheimon (2003 ja 2008) nimeämiä ja määritellemiä käsitteitä, ja keskityn siten omassa analyysissäni tunnustusasenteisiin, joita ovat rakastaminen, kunnioittaminen ja yhteistoiminnallinen arvostaminen.

Rakastaminen on persoonasta välittämistä hänen itsensä vuoksi, ja se ilmenee hänen hyvinvoinnistaan ja onnellisuudestaan välittämisenä itseisarvona. Rakastamisen tunnustusasenteessa persoona ja hänen elämänsä on sisäisesti arvokas, ja päämäärä itsessään. Ikäheimo kutsuu tällaista välittämistä sosiaaliseksi välittämiseksi. Ikäheimo uskoo, että näin määriteltynä rakastamista on ainakin hieman lähes kaikissa kanssakäymisissä, sillä sellainen ihminen, joka ei välitä vastapuolestaan lainkaan, vastaa tosielämässä lähinnä psykopaattia. Normaalipsykykkeellä varustetuissa ihmisissä rauhanomaisissa olosuhteissa herää kasvokkaisessa kohtaamisessa yleensä ainakin

jonkinlaista sympatiaa tai eettistä liikuttumista. (Ikäheimo 2008, 16, 22-23; Ikäheimo 2003, 33.) Rakastaminen on itsestä ja toisesta välittämistä, ja se on lähtökohta toiminnan motiiveille.

Kunnioittamisen tunnustusasenne tarkoittaa sitä, että persoona koetaan, ja sitä kohdellaan järjellisenä ja siten itsemääräävänä olentona. Tällöin persoonalla on itsellään auktoriteettiasema kaikessa häntä koskevassa toiminnassa. Hän on subjekti, jonka näkemyksiä arvostetaan ja arvostelukykyyhän luotetaan. Kunnioittamisen vastakohtana on epäkunnioittavuus ja esineellistäminen, joka käytännössä toteutuu niin, että persoonaa kohdellaan passiivisena kohteena, antamatta hänelle mahdollisuutta vaikuttaa, ja sivuuttamalla hänen näkemyksensä häntä itseään koskevissa asioissa. (Ikäheimo 2008, 23.)

Yhteistoiminnallinen arvostaminen on tunnustusasenne, jossa persoonaa arvostetaan siitä, että hän vaikuttaa positiivisesti yhteisessä toiminnassa, ja auttaa saavuttamaan omia päämääriä. Yhteistoiminnallinen arvostaminen sisältää sekä kokemisen että kohtelun. Välineellisestä arvostamisesta yhteistoiminnallisen arvostamisen voi erottaa kiitollisuudella. Jos persoonaa kohdellaan vain välineenä, hänen panoksestaan ei osoiteta kiitollisuutta, mutta yhteistoiminnallinen arvostus synnyttää myös kiitollisuuden. Yhteistoiminnallinen arvostus on pohjimmiltaan toisen arvostamista persoonana, ei välineenä. (Ikäheimo 2008, 23-24.)

4 TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT JA TOTEUTUS

4.1 Tutkimustehtävä

Tutkielmassani tarkastelen oheishuoltajana toimivien isoäitien näkökulmasta oheishuoltajuutta lastensuojelun tukitoimena. Koska aihetta ei ole tutkittu aiemmin, olen halunnut tarkastella oheishuoltajuutta melko laajasti, ottaen huomioon useampia oheishuoltajuusprosessiin liittyviä asioita. Tutkimustehtäväni on selvittää oheishuoltajien näkemyksiä lapsen edusta, oheishuoltajuuteen johtaneista tilanteista, oheishuoltajana toimimisesta sekä tunnustusasenteista oheishuoltajien kokemuksissa.

Tutkimuskysymykseni olen asettanut seuraavasti:

Millaisia ovat lastensuojelullisista syistä oheishuoltajana toimivien isoäitien kokemukset siitä,

1. Miten oheishuoltajuuteen on päädytty?

2. Millainen lastensuojelun tukitoimi oheishuoltajuus on, ja miten tunnustussuhteet näkyvät kokemuksissa?

3 Miten lapsen etu näkyy oheishuoltajuudessa?

Koska lastensuojeluperustainen oheishuoltajuus on aiheena ennalta tuntematon, ensimmäinen tutkimuskysymykseni pyrkii selvittämään sitä, millaisista konkreettisissa tilanteissa oheishuoltajuuteen on päädytty, ja mitä sillä on pyritty saavuttamaan. Ensimmäiseen tutkimuskysymykseen olen vastannut aineistolähtöisen analyysin metodein.

Toisessa kysymyksessä tarkastelen sitä, millaisia asioita oheishuoltajat kokevat oman tilanteensa perusteella oheishuoltajuuteen liittyvän, ja millaisia vaikutuksia se heidän elämäänsä tuottaa. Oheishuoltajien kokemuksia olen analysoinut ensin aineistolähtöisin metodein. Koska nämä kokemukset liittyivät myös tunnustussuhteisiin, olen tämän jälkeen teoriaohjaavasti tunnustusasenteiden näkökulmasta tarkastellut sitä, miten tunnustusasenteet, eli rakkaus, kunnioitus, ja yhteistoiminnallinen arvostus - tai niiden puute - tulevat esiin haastateltavien kokemuksissa.

Kolmannessa osassa tarkastelen sitä, miten lapsen etu näkyy, tai jää näkymättä oheishuoltajien kokemuksissa. Mitkä seikat oheishuoltajuudessa ja siihen liittyvässä viranomaistoiminnassa tukevat lapsen etua, ja missä se on sivuutettu. Myös tämä osio on teoriaohjaava, sillä peilaan aineistossa esiin tulevia asioita siihen, mitä lapsen etuun yleisesti ymmärretään liittyvän.

4.2 Tutkimusaineisto

Tutkielmani aineisto muodostuu kuudesta puhelinhaastattelusta, jotka toteutin huhti-toukokuussa 2018. Sain haastateltavat Pesäpuu ry:n kautta niin, että Pesäpuuhun yhteydessä olleilta oheishuoltajilta oli jo etukäteen kysytty, haluaisivatko he osallistua oheishuoltajuutta koskevaan tutkimukseen. Yhteystietonsa jättäneille lähetettiin Pesäpuun toimesta saatekirje (liite 1), ja sen jälkeen oheishuoltajat, jotka halusivat osallistua tutkimushaastatteluun, ottivat suoraan yhteyden minuun. Tutkimukseen halukkaita oheishuoltajia pyrittiin tavoittamaan myös Pesäpuun facebook-ilmoituksella, mutta se ei tuottanut tulosta. Yksi haastateltavista löytyi Perhehoitoliiton kautta.

Haastattelemani henkilöt olivat iältään 56–64-vuotiaita. He olivat ryhtyneet oheishuoltajiksi 48–52-vuotiaana, lukuunottamatta yhtä henkilöä, joka oli ryhtynyt oheishuoltajaksi vasta 60-vuotiaana. Lapset, joiden oheishuoltajia haastateltavat olivat, olivat haastatteluhetkellä yhtä viisivuotiasta lukuunottamatta 10–17 vuoden ikäisiä. Oheishuoltajuus oli aloitettu viidellä lapsella 0–3 vuoden iässä, eli hyvin pieninä, yhdellä 9-vuotiaana ja yhdellä 15-vuotiaana. Kaikki aineistoni oheishuoltajat ovat lasten isoäitejä, ja kaikki lapset asuivat oheishuoltajiensa luona. Kaksi oheishuoltajaa asui kahdestaan lapsen kanssa, neljällä oli myös puoliso. Osa puolisoista oli myös oheishuoltajia. Puolet oheishuoltajista oli haastatteluhetkellä työttömänä, kaksi täysin työelämässä ja yksi osittain työelämässä.

Aineistoni heikkous on se, että haastateltavat eivät edusta satunnaisia lastensuojeluperustaisesti oheishuoltajana toimivia isovanhempia. Koska haastateltavat löytyivät Pesäpuun kautta, on oletettavaa, että heillä on taustallaan joku syy ottaa Pesäpuuhun yhteyttä. Siksi aineistoon valikoitui sellaisia henkilöitä, joilla oheishuoltajuus oli tuottanut jonkinlaisia haasteita, ja haasteet painottuvat myös tutkimustuloksissa.

Aineiston avulla voi kuitenkin hyvin löytää niitä teemoja, jotka oheishuoltajuuteen tuottavat ristiriitaisuuksia ja ongelmia. Vaikka onnistumisen kokemukset ovat tärkeitä, asioiden kehittämiseksi olennaisinta on löytää siinä vallitsevat haasteet. Aineiston rajoituksista huolimatta siinä tuli esiin myös oheishuoltajuuden hyviä puolia. Kuuden hengen aineisto on myös määrällisesti niukka. Silti haastattelujen edetessä kokemukset alkoivat toistua runsaastikin, ja koin, että aineistosta löytyi kylläntymispiste (vrt. Eskola & Suoranta 1999, 63).

Haastatteluiden ajallinen kesto vaihteli melko paljon. Lyhin haastattelu kesti 38 minuuttia, ja pisin haastattelu tunnin ja 36 minuuttia. Haastattelut pidettiin yhdessä sovittuna ajankohtana, jolloin soitin haastateltaville kotoa käsin. Vaikka ennakkoon ajattelin, että puhelimen välityksellä haastattelu voisi olla hankalaa, en huomannut sen vaikuttavan haastatteluihin juuri mitenkään. Haastattelun aluksi muistutin haastateltaville vielä kerran vapaaehtoisuudesta ja hänen oikeudestaan keskeyttää haastattelu, tai kieltää sen käyttö. Tallensin haastattelut äänittämällä ne kahdella laitteella myöhempää litterointia varten. Haastattelun toteutustapa oli teemahaastattelu. Teemahaastattelussa haastattelun aihepiirit on päätetty etukäteen, mutta kysymyksillä ei ole tarkkaa muotoa tai järjestystä. Tällöin haastattelua voidaan tilannekohtaisesti laajentaa sieltä, mihin keskustelu sitä luontevasti kuljettaa, ja mistä haastateltavalla on eniten sanottavaa. Kaikki teemat kuitenkin käydään läpi kaikkien haastateltavien kanssa. (Eskola & Vastamäki 2015, 29.) Haastatteluissa apunani suunnittelemani kysymysrunko (liite 2), joka oli tukenani varmistamassa sen, että muistaisin kysyä olennaiset asiat, ja samalla kannustamassa haastateltavaa pohtimaan oheishuoltajuutta useasta näkökulmasta. Jotkut haastattelut pysyivät hyvin pitkälti suunniteltujen kysymysten ympärillä, ja eteneminen tapahtui järjestyksessä, toisissa taas keskustelu rönsyili melko paljonkin. Osittain keskustelu meni melko paljon ohi aiheen, mitä ensimmäisessä haastattelussa en pyrkinyt juuri mitenkään rajoittamaan, mutta myöhemmin pyrin palauttamaan keskustelun napakammin aiheeseen. Haastattelijana pyrin tarttumaan myös asioihin, joita haastateltavat toivat ilmi sivumennen, ja koin sen syventävän aineistoa.

Haastattelussa on tärkeää olla puolueeton ja antaa haastateltavan luoda sisältö (Hirsjärvi & Hurme 2001, 98). Kokemattomana haastattelijana toimin tämän suhteen kuitenkin osittain virheellisesti. Erään haastattelun loppuvaiheessa haastateltava pohti sitä, miksi oheishuoltajuus olisi parempi ratkaisu huostaanottoon verrattuna. Haastateltava totesi, että

ei oikeastaan keksi mitään syytä, ja esitti saman vastakysymyksen minulle. Haastattelijana en olisi saanut tuoda omia näkemyksiäni esiin haastattelutilanteessa, mutta lähdin hämmennyksissäni kuitenkin vastaamaan kysymykseen. Huomasin virheeni pian sen tapahduttua, ja myöhemmissä haastatteluissa osasin paremmin varautua ja siten välttää vastaavat tilanteet. Analyysivaiheessa olen ottanut huomioon oman osuuteni, ja pyrkinyt tarkastelemaan kriittisesti sen mahdollisia vaikutuksia haastateltavan kertomaan tilanteen jälkeen. Onnekseni haastattelu oli kääntymässä kohti loppuaan, joten suurta vahinkoa ei ehtinyt syntyään.

Myös muut tilanteet saattoivat varsinaisen haastattelun loputtua jatkua vielä vapaamuotoisena keskusteluna, joissa minulta esimerkiksi kysyttiin neuvoa, ja silloin vastasin kysymyksiin. Nämä olen jättänyt pois analysoitavasta aineistosta. Koska haastattelutilanteessa ollaan molemminpuolisessa vuorovaikutuksessa, koin välillä haastavaksi keskustelun eteenpäinviemisen spontaanisti ilman, että sanamuodoissa olisi voinut olla jonkinlaista johdattelua. Haastateltavien puhe saattoi olla polveilevaa, ja kun esimerkiksi tarkistin ymmärsinkö oikein, tuotin samalla myös väistämättä haastateltavalle merkityksiä hänen omista ajatuksistaan. Vaikka en aineistossa huomannut erityisiä vaikutuksia tämän suhteen, on kuitenkin mahdollista, että tämä on vaikuttanut pienissä määrin myös saatuihin tuloksiin. Siinä missä haastattelurungon kysymysten neutraaliutta pystyi tarkastelemaan ja hiomaan ajan kanssa, äkillisiin tilanteisiin haastattelun aikana ei ollut yhtä helppo varautua etenkin kokemattomana haastattelijana.

Haastattelujen jälkeen litteroin aineiston tekstimuotoon. Koska olin päätenyt sisällönanalyysiin, käytin sanatarkkaa litterointia. Litterointi oli työläs vaihe, mutta kun teki litteroinnin ja haastattelun itse, pääsi toisaalta aineiston kanssa melko hyvin tutuksi jo ennen analyysivaihetta. Kelaaminen taaksepäin useita kertoja litteroinnin aikana aiheutti sen, että aineiston oli käytännössä kuullut jo useita kertoja. Siten litterointi säästi työtä siinä, että aineistoa ei tarvinnut lukea paljon, vaan sen muisti pääpiirteittäin jo ensimmäisellä lukukerralla.

4.3 Analyysi

Tutkimusaineistoni analysoinnin toteutin sisällönanalyysinä. Sisällönanalyysi on perusanalyysimenetelmä, joka soveltuu käytettäväksi kaikissa laadullisen tutkimuksen perinteissä. Sisällönanalyysia ei lähtökohtaisesti ohjaa mikään teoria tai epistemologia, mutta niitä voi soveltaa siihen melko vapaasti. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 78.)

Yksinkertaisimmillaan sisällönanalyysissa tarkastellaan aineistoa ennalta valitusta näkökulmasta kiinnittäen huomiota siihen liittyviin asioihin. Aineistoa läpi käydessä nämä asiat merkataan, kerätään sen jälkeen yhteen ja erotellaan muusta aineistosta. Erotellut osat luokitellaan, teemoitellaan tai tyypitellään. Lopuksi niiden pohjalta kirjoitetaan yhteenveto. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 79.) Näkökulma aineistoon valikoitui alustavien tutkimuskysymysten kautta, ja etsin aineistosta asioita neljästä aihepiiristä, joita olivat 1. oheishuoltajuuteen päätyminen syyt, 2. mitä oheishuoltajat kokevat oheishuoltajuuteen liittyvän, 3. miten oheishuoltajat ovat kokeneet tullessa kohdelluiksi ammattilaisten taholta, ja 4. miten lapsi ja lapsen etu tulevat näkyviin aineistossa. Aineiston koodaamisvaiheessa etsin näiden näkökulmien kautta kohtia, jotka tavalla tai toisella käsittelivät kyseisiä aihepiirejä suorasti tai epäsuorasti. Näiden kohtien alle merkitsin kursivoidulla ranskalaisella viivalla pelkistetyin ilmaisun kyseisen kohdan sisällöstä.

Päädyin aineiston käsittelyn osalta teemoitteluun. Teemoittelussa aineistoa pilkotaan ja ryhmitellään eri aihepiirien mukaan, tavoitteena etsiä aineistosta näkemyksiä, jotka kuvaavat tiettyä teemaa (Tuomi & Sarajärvi 2018, 80). Teemoittelua varten keräsin aineistosta pelkistetyt ilmaukset yhteen, ja jaottelin ne sen jälkeen omiksi tiedostoikseen aihepiirien mukaan. Jatkoin teemoittelua jakamalla pelkistettyjä ilmauksia pienemmiksi teemoiksi, joita samaan aikaan hahmottelin aineistolähtöisyydestä johtuen. Lukumäärien merkitys teemoittelussa vaihtelee tutkimusperinteen mukaan. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 80.) Oma suhteeni lukumäärien merkitykseen muotoutui analyysin edetessä. Suurimmaksi osaksi en laskenut tarkkoja lukumääriä, mutta kiinnitin kuitenkin asioiden yleisyyteen huomiota, koska sitä kautta pystyin pääsemään selville siitä, mitkä ovat oheishuoltajuudessa eniten painottuvia seikkoja. Joissain kohtaa laskin sen vuoksi myös

lukumääriä, selvittääkseni myös lukijoille sitä, millä vahvuudella asiat aineistossa esiintyivät.

Teemoittelussa on tehtävä valinta siitä, etsikö aineistosta samankaltaisuuksia vai erilaisuuksia (Tuomi & Sarajärvi 2018, 80). Omassa tutkimuksessani etsin aineistosta samanlaisuutta siitä syystä, että aihepiiristä ei ollut ennalta tietoa, ja tutkimuksen tarkoitus oli nimenomaan luoda aineiston pohjalta ilmiöstä jonkinlainen hahmotelma siitä, mitä yhteistä oheishuoltajien kokemuksilla on, ja mistä oheishuoltajuudessa sen myötä näyttää olevan kysymys. Sisällönanalyysiin on määriteltävä analyysiyksikkö, joka voi olla esimerkiksi sana, lause tai ajatuskokonaisuus. Analyysiyksikön valintaa ohjaavat tutkimustehtävä ja tutkimusaineisto. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 92.) Valitsin oman analyysini analyysiyksiköksi ajatuskokonaisuudet, koska haastatteluissa haastateltavat puhuivat useimmiten tietystä asiasta monen lauseen verran. Tästä huolimatta huomioin myös lyhyemmät, esimerkiksi yhden lauseen mittaiset osuudet.

Sisällönanalyysi jakautuu sen mukaan, minkä verran se on sidoksissa aiempaan teoriaan (Tuomi & Sarajärvi 2009, 96–97). Tutkielmassani on sekä aineistolähtöinen, että teoriaohjaava osuus. Teoriaohjaavassa sisällönanalyysissä edetään aineiston ehdoilla, mutta abstrahoinnissa verrataan aineistosta löytyviä seikkoja valmiisiin käsitteisiin, kun aineistolähtöisessä analyysissä käsitteet luodaan itse. (mt. 99). Puhdas aineistolähtöisyys on osittain kyseenalaista, koska puhtaan objektiiviset havainnot ovat utopia. Tutkijan määrittelemä tutkimusasetelma, ja käytetyt menetelmät ja käsitteet vaikuttavat tuloksiin väistämättä. Tämän ongelman myöntämisen lisäksi olisi varmistuttava siitä, että tutkija analysoi aineiston todella tiedon tuottajien ehdoilla, eikä omista ennakkoluuloistaan käsin. Fenomenologis-hermeneuttisessa perinteessä tähän on pyritty vastaamaan siten, että tutkija kirjoittaa omat ennakkoluulonsa ennalta auki, ja siten kykenee tiedostaen tarkkailemaan ja puntaroimaan niitä analyysin aikana. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 81-82.)

Omat ennako-oletukseni ennen aineiston keräämistä olivat sellaisia, että oheishuoltajuutta tulisi tuntea enemmän lastensuojelun kentällä, jotta sitä osattaisiin käyttää enemmän ja siten voitaisiin välttää huostaanottoja. Tiedonhankinnan ja etenkin haastattelun aikana

oheishuoltajuuteen liittyvät haasteet kuitenkin tulivat niin selkeästi esiin, että myös oma näkökulmani muuttui. Pyrin kuitenkin havainnoimaan aineistosta kaikenlaisia kokemuksia. Lopulta aineistolähtöinen osuus kaventui tutkimuksessani koskemaan lähinnä vain oheishuoltajuuteen johtaneita syitä, joista minulla ei ollut minkäänlaisia ennako-oletuksia, tai en ainakaan sellaisia tunnistanut. Muulta osin toteutin analyysini teoriaohjaavasti. Teoriaohjaava analyysi on nähty ratkaisukeinona aineistolähtöisen analyysin ongelmille. Teoriaohjaavassa analyysissä teoria toimii apuvälineenä, mutta analyysi ei kuitenkaan suoraan pohjautu siihen, eikä teoriaohjaavassa analyysissä ole teoriasidonnaisen analyysin tapaan tarkoitus testata teoriaa. Analyysiyksiköt valitaan aineistolähtöisen analyysin tapaan aineistosta. Aineistoa lähestytään muutoinkin alussa aineistolähtöisesti, mutta lopussa tuodaan teoria ohjaamaan analyysiä. Kaikkiaan lopulliseen analyysiin vaikuttaa aina valitun menetelmän ja metodin lisäksi myös tutkijan oma ajattelu, havaintojen tekeminen ja oivaltaminen. Kuten Tuomi ja Sarajärvi toteavat: ”tutkimuksen tekijän itsensä on tuotettava analyysinsä viisaus”. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 83, 85.)

Aineiston analysointi on monivaiheinen prosessi, joka lähtee aineiston sisältöön perehtymisestä. Miles ja Huberman (1994, Tuomen ja Sarajärven 2018 mukaan) ovat jaotelleet aineistolähtöisen analyysin kolmeen vaiheeseen: redusointiin eli pelkistämiseen, klusterointiin eli ryhmittelyyn ja abstrahointiin eli teoreettisten käsitteiden luomiseen. Tämä perusta on Yhdysvaltalaisessa laadullisen tutkimuksen perinteessä. Aineiston redusoinnissa aineistoa pelkistetään niin, että siitä säilyy tutkimustehtävän kannalta olennainen, ja epäolennainen karsitaan. Redusoinnilla tarkoitetaan siis samaa, mitä olen aiemmin käsitellyt kertoessani aineiston erottelusta.

Aineiston ryhmittelyssä, eli klusteroinnissa tarkastellaan redusoinnissa saatuja pelkistettyjä ilmaisuja, etsien niistä käsitteellisiä samankaltaisuuksia ja eroavaisuuksia. Käsitteiden pohjalta pelkistetyt ilmaisut ryhmitellään, ja niistä muodostetaan alaluokat, jotka nimetään niiden sisältöä kuvaavalla käsitteellä. Klusterointia jatketaan yhdistelemällä alaluokkia edelleen käsitteiden yläluokiksi, ja yläluokkia vastaavasti pääluokiksi. Jokaisessa vaiheessa yhteydet laajenevat ja luokkia nimeävät käsitteet muuttuvat kattavammiksi. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 91-93.) Klusteroinnin toteutin keräämällä alkuperäiseen tekstiin lisätyt pelkistetyt ilmaukset yhteen tiedostoon, ja jaottelemalla niitä niiden teemojen mukaan, ja

sitten jatkaen luokkien yhdistämistä. Tämä vaihe oli monimutkaisempi kuin miltä se kuulostaa. Luokat eivät syntyneet suoraviivaisesti, vaan ne vaativat muokkausta useita kertoja, ja luokkien muodostaminen vaati paljon ajattelua, ja toisaalta kriittisyyttä omaa ajattelua kohtaan. Luokkien luomisessa auttoi erottelu tutkimuskysymysten perusteella, mutta koska osa aineistosta vastasi kerralla useampaan tutkimuskysymykseen, tässä vaiheessa täytyi tehdä paljon myös valintoja siitä, miten tulososio olisi loogisinta rakentaa. Luokissa tuli tehtyä osin myös liian laajoja yhdistämiä, ja siten suunta ei aina ollut vain pienemmistä luokista suurempaan, vaan joku alaluokaksi ajateltu saattoikin osoittautua yläluokaksi, ja sen sisältö täytyi myöhemmin vielä jakaa alaluokiksi.

Käsitteellistämässä eli abstrahoinnissa muodostetaan teoreettisia käsitteitä tutkimuksen kannalta olennaisen tiedon pohjalta. Abstrahoinnissa käsitteellistetään alkuperäiset sanalliset ilmaisut, ja edetään myös johtopäätöksiin. Abstrahointia tapahtuu jo klusterointivaiheessa, kun muodostetaan luokille nimiä. Abstrahointivaiheessa luokkien yhdistämistä jatketaan kauan, kuin se on aineistolle tarkoituksenmukaista. Pääluokkiakin voi siis vielä yhdistellä, ja on yksilöllistä kuinka monta ”luokkakerrosta” analyysissä muodostuu. Abstrahoinnissa on jatkuvasti tarkkailtava, että yhteys alkuperäiseen aineistoon säilyy. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 94.) Omassa tutkimuksessani luokkien määrä vaihteli hieman. Joitakin asioita pystyi pilkkomaan ketjuksi, jossa oli useampia osia kuin toisissa. Vähimmillään luokkakerroksia muodostui kolme, ja enimmillään viisi. Tarkistin aina alkuperäisestä aineistosta asiayhteyden, mikäli olin siitä epävarma pelkistetyn ilmauksen suhteen. Aineistolähtöisessä osassa kirjoitin tulokset suoraan syntyneiden luokitusten pohjalta. Teoriaohjaavissa osioissa puolestaan aloin luokkien syntymisen jälkeen tarkastella niitä teorian rinnalla, ja jaottelin saadut luokat vielä sen mukaan, miten ne käyttämäni teorian valossa järjestäytyivät ja yhdistyivät ja asettuisivat loogiseksi kokonaisuudeksi.

4.4 Tutkimuksen eettisyys ja luotettavuus

Tutkimusetiikka koostuu yhteisesti sovituista periaatteista, joita tutkijan on parhaansa mukaan pyrittävä noudattamaan tutkimusta tehdessään (Kuula 2006, 26). Tutkijoita

ohjaavat normit, joita ovat kiinnostus tutkimukseen, rehellisyys ja tunnollisuus, vaaran eliminoiminen, ihmisarvon kunnioittaminen ja sosiaalinen vastuu, sekä ammatinharjoituksen edistäminen ja kollegiaalinen arvostus (Pietarinen 1999 Kuulan 2006, 27 mukaan). Tässä kappaleessa esittelen niitä konkreettisia toimia, joilla pyrin tutkimuseettisesti kestävään tutkimuksen tekemiseen.

Ihmisarvon kunnioittamiseen ja sosiaaliseen vastuuseen liittyen kunnioitin tutkielmassani haastateltavien yksityisyyden suojaa, ja käsittelin aineistoa tutkielmassani niin, ettei siitä voi tunnistaa yksittäisiä henkilöitä. Poistin suorat tunnistetiedot – esimerkiksi nimet ja paikkakunnat – jo litterointivaiheessa. Havaintoesimerkkeinä käyttämiäni lainauksia haastatteluaineistosta käytän tutkielmani muun kirjoituksen seassa vain lyhyinä katkelmina, ja ilman koodinimiä, jotta palasista ei pystyisi kokoamaan yhtenäistä kertomusta. Lisäksi olen häivyttänyt aineistosta murteita haastateltavien lainausten osalta, jotta niistä ei pystyisi sen perusteella päätelemään asuinpaikkaa. Samalla olen poistanut myös täytesanoja lukemisen sujuvoittamiseksi. Päädyin tällaiseen varovaisuuteen siitä syystä, että tutkimani ilmiö on melko marginaalinen, ja siksi tutkimukseen osallistuvien anonymiteetin suojaaminen vaatii tavallista enemmän tarkkuutta. Pyrin muutoinkin tutkielmani kaikissa vaiheissa siihen, ettei tutkittaville aiheudu siihen osallistumisesta haittaa.

Ennen haastattelujen tekemistä lähetin haastateltaville saatekirjeen (liite 1), jossa pyrin antamaan tutkittaville riittävät tiedot tutkimuksista ja heidän oikeuksistaan sen suhteen. Informoin kirjeessäni tutkimuksen tarkoituksesta, näkökulmasta ja pääaiheista. Kerroin tutkimuseettisistä periaatteista, kuten anonymiteetistä ja oikeudesta peruuttaa suostumus osallistumiseen missä tahansa tutkimuksen vaiheessa ennen tutkimuksen valmistumista. Kerroin myös, että tutkielmani julkaistaan sen valmistuttua, ja lähetän heille sähköisen version valmiista tutkielmastani. Lisäksi annoin tutkittaville yhteystietoni, sekä maisterintutkielmani ohjaajan yhteystiedot. Vielä puhelinhaastattelujen aluksi kävin uudelleen läpi tutkimukseen osallistuvan oikeudet, eli osallistumisen vapaaehtoisuuden, oikeuden keskeyttää haastattelu tai kieltää peruuttaa lupa aineiston käyttämiseen tutkielman valmistumiseen saakka. Tällaiset seikat turvaavat tutkittavan itsemääräämisoikeutta (Rauhala & Vironkannas 2011, 241). Tutkimusaineiston säilytin

tutkielman tekemisen ajan henkilökohtaisella muistitikullani lukitussa kaapissa.

Tutkielman valmistuttua aineisto tuhotaan.

Tutkimukseni tavoitteena on tuottaa tietoa oheishuoltajuudesta tilanteissa, joissa sitä käytetään lastensuojelun tukitoimena. Yritän tuoda esiin oheishuoltajuuteen liittyviä positiivisia seikkoja, ongelmia ja kehityskohtia, sekä lapsen etua. Toivon tutkielmani avulla saavani oheishuoltajien äänen paremmin kuuluville, sekä tuottavani tietoa aiheesta, josta sitä on vielä niukasti saatavilla. Tutkielmani siis lähtökohtaisesti pyrkii tuottamaan hyvää, mikä osaltaan on myös eettinen ratkaisu. Tutkielmallani ei ole ulkopuolista rahoittajaa, mutta se tehdään yhteistyössä Pesäpuun kanssa.

Tutkimuksen luotettavuus on yksi tärkeä tutkimusetiikan osa. Tutkijan tulee pyrkiä kaikin tavoin tulosten virheettömyyteen ja luotettavuuteen. Tutkimuksen haavoittuvuus ja siihen sisältyvät mahdolliset virheet on myös käsiteltävä realistisesti, ja tuotava esiin lukijoille. (Mäkinen 2006, 112). En tutkielmaa tehdessäni kyennyt täydelliseen virheettömyyteen, mutta pyrin minimoimaan niiden vaikutukset reflektoimalla kriittisesti omaa toimintaani. Työssäni olen tuonut tutkielman virheet ja puutteet myös rehellisesti esiin lukijoille, jotta lukijalla on mahdollisuus ottaa ne myös omalta osaltaan huomioon. Tutkimuksen perustehtävä on tuottaa luotettavaa informaatiota, ja luotettavuus syntyy tutkimusprosessin kaikkien vaiheiden kriittisestä perustelusta. Lisäksi tietoa tulee välittää niin, että sitä voidaan hyödyntää yhteiskunnassa ja muissa tutkimuksissa. (Pietarinen 2002, 59.) Olen työssäni pyrkinyt esittämään tutkielmani tekoprosessin perusteluineen, ja tutkielmani tulee olemaan vapaasti saatavilla internetissä, jolloin tietoa voidaan hyödyntää jatkossa. Siten olen pyrkinyt toimimaan hyvän tieteellisen käytännön mukaan rehellisyyden, ja tiedon avoimuuden suhteen (Kuula 2006, 34-35). Olen pyrkinyt tutkimuksen teossa myös tarkkuuteen ja itsereflektioon välttääkseni harhaanjohtamisen. Lisäksi olen hyvän tieteellisen käytännön mukaan yrittänyt parhaani mukaan kunnioittaa muiden tutkijoiden työtä pyrkimällä tarkkuuteen lähdemerkinnöissä (mts. 35).

5 TULOKSET

Tässä luvussa esittelen aineiston analyysin pohjalta syntyneet tulokset. Ensimmäiset osiot (5.1) on toteutettu aineistolähtöisen analyysin keinoin, ja tulosten esittäminen alkaa oheishuoltajuuden taustalla olevien tilanteiden, ja oheishuoltajuusratkaisuun päättymisen syiden tarkastelulla. Osio 5.2 ja 5.3 on toteutettu sekä aineistolähtöisesti, että teoriaohjaavasti. Näissä osioissa kuvaan aineistossa toistuvia keskeisimpiä asioita, joita oheishuoltajat kokevat lastensuojeluperustaiseen oheishuoltajuuteen liittyvän. Samalla tarkastelen tunnustusasenteiden toteutumista tai toteutumatta jäämistä oheishuoltajien kokemuksissa. Viimeisessä osiossa 5.4 tarkastelen oheishuoltajien näkemyksiä lapsen edusta ja sen toteutumisesta oheishuoltajuudessa teoriaohjaavasti lapsen edun käsitteistöä käyttäen.

5.1 Oheishuoltajuuteen johtaneet taustasyöt

5.1.1 Puuttumista vaativat tilanteet

Tutkittaessa tuntematonta ilmiötä, on merkittävää yrittää hahmottaa, miksi se on olemassa. Kaikkia oheishuoltajia yhdisti jo aineistoon valikoitumistilanteessa se, että tarve oheishuoltajuudelle oli lastensuojelullinen, ja oheishuoltajuutta oltiin käytetty lastensuojelun tukitoimena. Sen enempää lastensuojelullisten tarpeiden laadusta ja vakavuudesta en kuitenkaan etukäteen tiennyt. Aineistosta ilmeni, että oheishuoltajuuteen on päädytty selvästi vakavien lastensuojelullisten haasteiden kohdalla. Analyysissäni jaoin tilanteet, joiden perusteella puuttumista vaadittiin, kolmeen ryhmään taustatekijöiden perusteella: *1. vanhemman kykenemättömyys, 2. laiminlyönti ja 3. vanhemman tai elinympäristön vaarallisuus lapselle.*

Vanhemman kykenemättömyys näkyy tilanteissa, joissa vanhempi ei jostain syystä pysty pitämään lapsestaan huolta. Nämä tilanteet ovat samalla sellaisia, joissa vanhemmilla on pääasiassa passiivinen rooli. Tilanteisiin on muita selkeämmin ajautettu, ilman että niihin on voitu juurikaan vaikuttaa omalla toiminnalla. Kykenemättömyyden taustalla oli sairastamista, kuten pitkäaikaissairauksia ja mielenterveysongelmia, sekä kahdessa tapauksessa vanhemman kuolema. Yhdessä tapauksessa kykenemättömyys todettiin sen

enempää syytä erittelemättä. Vanhempi on tällöin jo syntymän aikaan itse kokenut, ettei pysty pitämään huolta lapsesta:

”Niin ensiks tytär oli tässä lapsen kans suoraan sairaalasta ja lapsi jäi tähän sitten kun ei tytär jaksanu pystyny kyenny hoitaan sitä –”

Vanhemman tai elinympäristön vaarallisuus lapselle oli taustasyistä yleisin, ja vain yhdessä tapauksessa kuudesta tällaista syytä ei mainittu lainkaan. Vanhemmat olivat vaaraksi lapselle sekä suoraan, että epäsuorasti. Suora vaarallisuus näyttäytyi siten, että vanhempi koettiin itsessään uhkana lapselle, ja lasta täytyi suojella omalta vanhemmaltaan vanhemman epävakauden vuoksi. Kahdessa tapauksessa oli olemassa riski, että vanhempi käyttäisi lasta välineenä itsekkäisiin pyrkimyksiinsä, kuten oleskeluluvan saamiseen tai vääristyneen kuvitelmansa mukaan rikastumiseen. Lapselle epäsuorasti vaarallisia olivat vanhemman haitalliset elintavat, joihin sisältyy vakava päihteiden käyttö ja haitalliset käyttäytymismallit, eli lapsen toiseen vanhempaan kohdistuva väkivaltaisuus. Päihdeongelmaan liittyi lapsen elinympäristön turvattomuus päihteitä käyttävän vanhemman lisäksi siten, että sivuilmiönä lapsen kotona aikaa vietti ”epämääräinen porukka”. Vanhemman tai elinympäristön vaarallisuutta kuvattiin haastatteluissa muun muassa näin:

”Kun isä sai jo tonne laitokselle porttikiellon ja lähestymiskielto haettiin samantien, niin turvattiin se lapsen asema, että isä ei voi sitte missään tapauksessa niinku alkaa omia häntä. On hyvin vaarallinen ja epävakaa tyyppi.”

”-- äiti oli väkivaltanen ja oli riitatilanteita, poliisikeikkoja tälläsiä, niin äiti saiki sitte yhden tuomion tästä väkivallasta isää kohtaan.”

Laiminlyönti käsittää analyysissäni tilanteet, joissa lapsen hoidosta ja tarpeista on jätetty huolehtimatta. Tämä näkyi lapsen ruoan saannin puutteena, fyysisen terveyden hoitamattomuutena, ja lapsen jättämisellä joko yksin tai hoitajan luo siten, että lasta ei ole

tultu sovitusti noutamaan. Vanhempi on hävinnyt ilmoittamatta päiväkausiksi, jättäen lapsen toisen aikuisen oletetun huolenpidon varaan:

”yks kerta laps oli mulla siinä, laps oli kaheksan kuukautta ja äitiä ei kuulunu eikä näkyny, ja siitä piti olla vain hetki mun luona ja äitiä ei saatu useempaan päivään kiinni, sitten se lapsi oli mun luona todella ja sit tuli sosiaalivirkailijat ja sit tavotettiin äiti ja siitä tehtiin kiireellinen huostaanotto sillon.”

”Se lapsi oli mulla ajoittain, äiti huiteli jossain ja lapsi oli sit mulla hoidossa ja sit mä yritin siihen puuttuu ku lapsi laihtu ja mä näin et se on ihan sekasin ku seinäkello se pieni vauva, ja huonossa jamassa, että oli ihottumat ja kaikki.”

Vaikka olen jaotellut oheishuoltajuuteen johtaneet syyt eri kategorioihin, niitä ei suinkaan voi täysin erottaa toisistaan, ja siten ne ovat väistämättä myös tietyllä tapaa keinotekoisia. On selkeästi nähtävissä, että esimerkiksi vakavat päihdeongelmat aiheuttavat kykenemättömyyttä vanhemmuuteen, ja niiden syy-seuraussuhde näkyi myös aineistossa:

”-- lapsen äiti oli aika huumeongelmainen, kovasti huumeissa kii, ja isä oli aika alkoholisoitunu, ja kummastakaan ei ollu huoltajaksi ja laps oli sit oikeestaan ilman huoltajaa.”

Kaikkiaan lähtötilanteita yhdisti ongelmien vakavuus. Missään tilanteessa ei ollut kyse pienestä tuen tarpeesta, vaan lasten olosuhteet oman vanhemman kanssa olivat selkeästi haitallisia: lapset ja perheet eivät olisi olleet lastensuojelulain hengen mukaan pelkästään avohuollon tukitoimin autettavissa. Lastensuojelulain 40§ mukaan ”lapsi on otettava sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen huostaan ja järjestettävä hänelle sijaishuolto, jos puutteet lapsen huolenpidossa tai muut kasvuolosuhteet uhkaavat vakavasti vaarantaa lapsen terveyttä tai kehitystä”. Tämä peruste täyttyi arvioni mukaan jokaisen lapsen kohdalla. Oheishuoltajuuden tarpeen synnyttäneet tilanteet eivät näytä muodostavan mitään omanlaistaan ryhmää taustatekijöiden suhteen. Yhteistä niille oli kuitenkin se, että niihin oli turvauduttu tilanteessa, joissa useimmiten päädytään sijoittamaan lapsi.

5.1.2 Miksi juuri oheishuoltajuus?

Vaikka taustasyiden pohjalta voi todeta, että lapsen elämään on selvästi ollut tärkeää puuttua lapsen turvaamiseksi, eteneminen oheishuoltajuuteen ei ole ollut suoraviivaista tai selkeää. Lapsen asia on tullut vireille useimmissa tapauksissa jo aiemmin, ja osa isovanhemmista on ollut itse yhteydessä sosiaalitoimeen lasta koskevista huolta aiheuttavista asioista. Tilanteissa näkyy muutoinkin isovanhempien huoli ja halu puolustaa lastenlastaan. Kaksi isovanhempaa on alkanut selvittää miten voisi ottaa lapsen hoitoonsa, ja kaikki oheishuoltajat mainitsevat jollain tavalla halunsa ottaa lapsi hoitoonsa tilanteen vaatiessa, ainakin mikäli toinen vaihtoehto on lapsen sijoittaminen hänelle vieraiden ihmisten luo.

” Mähän en tienny oheishuoltajuudesta yhtään mitään siinä vaiheessa, enkä mistään muustakaan. Et sillä mä lähdin soittamaan, et mä mietin lapsen äitin kanssakin sitä keskustelin sitte, ku hän ilmoitti sen että hän ei siihen niinku kykene, niin puhuin että, kysyin et mitä mieltä hän olis siitä et jos mä rupeen selvitteleen jos me ruvettais sit hoitaa poikaa.”

Kahdessa tapauksista on nähtävissä selkeä käännekohta, joissa akuutin tilanteen vuoksi on päädytty siihen, että isovanhempi ottaa lapsen tai lapset luokseen ja hoitoonsa. Muutoin tilanne ja tarve oheishuoltajuudelle on syntynyt vähitellen lapsen vanhempien tilanteen huonontuessa, ja toivottujen muutosten puuttuessa. Päätös oheishuoltajuudesta onkin yhtä tapauksista lukuun ottamatta syntynyt vasta sen jälkeen, kun lapsi on jo käytännössä muuttanut oheishuoltajansa luokse. Lapset ovat olleet tällöin oheishuoltajan hoidossa niin kiireellisesti sijoitettuna, yksityisesti sijoitettuna kuin ilman mitään virallista statustakin. Osalla syy on ollut tilanteen kuulostelu, jolloin on haluttu aloittaa määräaikaisten ratkaisun kautta ja katsoa muuttuuko tilanne vielä parempaan. Joissakin tapauksissa tilanne puolestaan vaikuttaa enemmän viivytelyltä ja toimenpiteiden välttelyltä. Sosiaalitoimi on esimerkiksi kiireellisen huostaanoton jälkeen tehnyt yksityisen sijoituksen, vaikka tilanteessa lapsi tarvitsi suojelua omalta vanhemmaltaan. Sopimus tehtiin vain suullisesti, eikä asiaa tai sen vaikutuksia sen enempää avattu isovanhemmalle kuin vasta jälkikäteen:

”Tehtiin kiireellinen huostaanotto ja sit sanottiin että jatketaan sen asian käsittelyä heti pikimmiten, ja se pikimmiten meni marraskuulle, et tää oli heinäkuussa tapahtu. Koko ajan sovittiin palaverieja mitkä peruttiin, ja marraskuussa vasta, eli oli menny useita kuukausia, siitä tehtiin yksityissijotus. Ja sitten mulle soitti seuraavana päivänä joku lastenvirkailija ja hän kysy multa tiedäkö mä mitä se tarkoittaa. Mä sanoin et mitä sen pitäs, enhän mä, olin äimän käkenä että, et onks siin jotain erikoista. Niin se sano et se on sellanen et niinkun, et sitte mulle ruetaan selvitteleen sitä, että se ei ollukaan niinku huostaanottotilanne enään, se oli yksityinen sijotus eli siitä tehtiin yksityinen sijotus.”

Oheishuoltajuuteen päädyttiin tässä tapauksessa vasta kaksi vuotta yksityisen sijoituksen alkamisesta. Viralliset oheishuoltajuuspäätökset ovat kuitenkin tulleet oikeudesta nopeasti, eli hakemusprosessi itsessään on toiminut suhteellisen vaivattomasti.

Sosiaalihuollon tai lastensuojelun myötävaikutus on ollut joidenkin oheishuoltajien tilanteissa epäselvää. Käytännössä myötävaikutus näkyy tilanteissa siten, että kehotus tai ehdotus oheishuoltajuuteen on tullut alun perin sosiaalihuollon työntekijältä. Yhdessä tapauksessa kehotus on tullut lakimieheltä, ja yhdessä kriisityöntekijältä. Nämä tilanteet on kuitenkin tulkittu myös lastensuojelun myötävaikutuksella syntyneiksi, ja niistä on syntynyt oikeus korvauksiin. Sen sijaan kahdessa selkeämmässä tapauksessa on sosiaalityöntekijän suosituksesta huolimatta tulkittu tilanne yksityiseksi sijoitukseksi, mikä on aiheuttanut hankaluuksia tuen saamisessa.

Oheishuoltajuutta tilanteen ratkaisuna on perusteltu ennen kaikkea siksi, että lapsen asioiden hoitaminen olisi helpompaa, ja isovanhempi saisi oheishuoltajuuden kautta oikeuden lapsen suojaamiseen omalta vanhemmaltaan. Joka toisessa tapauksessa nähtiin riski siihen, että ilman oheishuoltajuutta lapsen vanhempi voi tulla hakemaan lapsen mukaansa isovanhemmalta, eikä isovanhemmalta ollut käytännössä oikeutta estää sitä. Oheishuoltajuutta on siis perusteltu sillä, ettei lapsen vanhempi pysty samalla tavoin vaatia lasta itselleen. Lapsen asioiden hoitaminen on oheishuoltajuudessa siinä mielessä helpompaa, että useimpiin asioihin ei tarvita vanhemman erillistä suostumusta, ja oheishuoltaja voi esimerkiksi allekirjoittaa tiettyjä lasta koskevia asiakirjoja.

Kuten aiemmin taustasyiden kohdalla totesin, lasten tilanteet vanhempiensa kanssa olivat siinä määrin haastavia, että ne olisivat voineet johtaa myös huostaanottoon.

Oheishuoltajuutta on perusteltu sosiaalihuollosta huostaanottoa kevyempänä vaihtoehtona raskaaseen huostaanottoon verrattuna. Ratkaisuissa on nähtävillä lastensuojelulain hengen mukainen lievimmän riittävän puuttumisen periaate. Yhdessä tapauksessa huostaanoton on todettu olevan mahdoton siksi, että lapsi asuu jo isovanhemman luona, ja voidessaan siellä hyvin huostaanoton kriteerit eivät enää täyty. Toisessa tapauksessa puolestaan on todettu, ettei huostaanottoa tehdä, koska asia on järjestettävissä oheishuoltajuudella. Yhdessä tapauksessa oheishuoltajuutta on perusteltu myös vaihtoehtona sille, ettei lasta huostaanoteta ja sijoiteta muualle. Oheishuoltajuus on tällöin siis esitetty ainoana mahdollisuutena säästää lapsi perheen ulkopuoliselta sijoitukselta. Ristiriitaisena aineistossa näyttäytyy se, että yhdessä tapauksessa lapsi on huostaanotettu jo asuessaan oheishuoltajan luona, oheishuoltajuuden ollessa jo voimassa. Kaikissa tilanteissa huostaanoton ja oheishuoltajuuden suhdetta ei siten ole tulkittu samalla tavalla.

Tilanteesta, jossa oheishuoltajuuden ei ole katsottu syntyneen lastensuojelun myötävaikutuksella, oheishuoltaja kertoo seuraavasti:

”Mä sanoin et ettekste voi tehdä näin että lapsi huostaanotetaan, mä aloin vähän ymmärtää näistä asioista. Äiti oli välillä ihan sekasin, sen näki ku silmät vaan seiso päässä, jos se kävi meilläki sen harvan kerran, ja kaikkee tämmöstä. Niin mä pelkäsin todella että joku kerta se taas tulee vaikka ovelle ja ottaa lapsen --. Niin ”ei me nyt sellasta huostaanottoa ku se on hyvä olla lapsen niinku sun luona”(sosiaalityöntekijän vuorosanat oheishuoltajan mukaan). -- Niin sit ne niinku sano mulle että rupes puhuu oheishuoltajuudesta. No mää en nyt ollenkaan tietenkään tienny mitä se tarkoittaa, mut he sano et mul ois sit enemmän valtaa lapseen.”

Myöhemmin sama haastateltava kertoo myös, että äiti on vastustanut oheishuoltajuutta, ja oheishuoltajuuspäätöstä tukemaan on tehty sosiaalilautakunnan lausunto.

Sosiaaliviranomainen on myös ollut mukana oikeudessa, kun oheishuoltajuutta on haettu. Tästä huolimatta oheishuoltajuuden on alkuvaiheessa katsottu syntyneen ilman lastensuojelun myötävaikutusta.

Merkillepantavaa oheishuoltajuuden perusteluissa on myös se, kuinka vähäisesti oheishuoltajat niitä osaavat kertoa. Samalla he tuovat runsaasti esiin perustelujen ohuutta ja tietynlaista puutetta. Vaikka oheishuoltajuudesta on kerrottu sen suojaavan lasta ja helpottavan paperiasioissa, monet oheishuoltajista kokevat jääneensä vaille tietoa oheishuoltajan oikeuksista ja velvollisuuksista. Oheishuoltajat kokevat myös, että oheishuoltajuus ei varsinaisesti ollut vaihtoehto, koska sille vaihtoehtoisia järjestelyitä ei tuotu yhteiseen keskusteluun. Tästä kirjoitan enemmän johdattelua käsittelevässä osiossa.

5.2 Rakastamisen ja yhteistoiminnallisen arvostamisen puute oheishuoltajien kokemuksissa

Rakastaminen ja yhteistoiminnallinen arvostus ovat tunnustusasenteina toisistaan erillisiä. Rakastaminen on yksilön onnellisuudesta tai hyvinvoinnista välittämistä, ja hänen kokemistaan arvokkaaksi. Yhteistoiminnallinen arvostaminen on puolestaan arvostamista yhteistyökumppanina, yhteiseen hyvään päämäärään tähtäävässä toiminnassa (Ikäheimo 2008, 22-23). Olen tutkimustuloksissani päätenyt käsittelemään niitä kuitenkin yhdessä, koska ne ovat oheishuoltajien tilanteessa osittain vaikeasti eroteltavissa toisistaan. Oheishuoltaja on sosiaalihuollossa tietyllä tavalla asiakas, tietyllä tavalla yhteistyökumppani. Kun oheishuoltajan hyvinvoinnista välitetään tai jätetään välittämättä, se kohdistuu yhtä aikaa henkilöön itseensä asiakkaana, mutta myös yhteistyökumppanina ja yhteisen asian edistäjänä. Vaikka oheishuoltajan kohtelu koskettaa ennen kaikkea häntä itseään, sillä on välillisiä vaikutuksia myös lapseen.

5.2.1 Jaksamisen haasteet ja puutteellinen tuki

Oheishuoltajuuteen koettiin liittyvän paljon kuormitustekijöitä, ja oman jaksamisen suhteen oli haasteita. Oheishuoltajan jaksamista pidettiin merkityksellisenä oheishuoltajan itsensä lisäksi myös lapsen kannalta. Sen rajallisuus on kuitenkin tullut eteen monien oheishuoltajia kuormittavien asioiden myötä. Keskeisinä ja toistuvina oheishuoltajuuteen liittyvinä kuormitustekijöinä erottuivat lapsen erityistarpeet, taistelu omien oikeuksien puolesta, haasteet lapsen vanhempien kanssa, yksin jääminen, oman ajan puute ja muiden tukitoimien puute. Yhtenä jaksamista rajoittavana tekijänä oheishuoltajat kokevat myös

oman ikänsä. Omien lasten kanssa jaksaminen koettiin helpompana, mutta nyt iäkkäämpänä omat voimavarat ovat rajallisemmat. Palaaminen lapsen ehdoilla elämiseen on myös tuntunut osin haastavalta sen jälkeen, kun on jo kerran päässyt elämään omilla ehdoillaan omien lasten aikuistumisen myötä. Oheishuoltajat kokivat tilanteessaan osin rankkojankin uupumusoireita:

”Mä oon jotenki ihan, mä oon niin väsyny nytte, että ku nyt on niin paljo just taas kaikkee tämmöst ni, mä oon niin poikki et nyt, miten mä sanoisin, et (lapsi) niinkun näkee sen kyllä. Et mä en voi sitä, mä yritän salata koko ajan sitä et kui väsyny mä oon. Mä oon niin väsyny, että tänään mä peruutin yhen auton persuksiin, mä olin jotenkin niin pois pelistä, et ihan tälläst tää alkaa jo olla kato. Et mä en niinkun, hyvä kun mä tiedän mikä on päivä ja yö, et niinku rajansa kaikella –”

Oheishuoltajuudessa olevilla lapsilla on taustallaan haastavat olosuhteet edellisessä kodissaan omien vanhempiensa kanssa, ja nämä kokemukset vaikuttavat lapsen myös myöhemmässä vaiheessa. Lapsen historiaan sisältyvien vaikeiden asioiden koetaan tekevän oheishuoltajuudesta raskasta. Lisäksi joissakin tapauksissa lasten erinäiset erityistarpeet, kuten laaja-alaiset oppimishäiriöt tai ylivilkkaus- ja tarkkaavaisuushäiriöt tuottavat arkeen kuormittavuutta. Psykkistä kuormitusta lisää tarve varjella lasta tämän vanhemmilta. Vaikka lapsi onkin päässyt pois vanhempiensa haastavan perhetilanteen keskeltä, ainakin toisen vanhemman asiat vaikuttavat edelleen oheishuoltajana toimivaan isovanhempaan, koska kyseessä on hänen oma lapsensa. Lapsen ja vanhemman välistä suhdetta halutaan ylläpitää, mikä edellyttää yhteistyötä vanhempien kanssa, vaikka se tuntuu haastavalta ja raskaalta. Siksi vanhemman kanssa syntyviin ristiriitatilanteisiin kaivattaisiin ulkopuolista tukea. Vanhemman mielenterveyshäiriöön liittyvät harhat ovat johtaneet muun muassa siihen, että oheishuoltaja on haastettu oikeuteen useamman kerran.

”Sillain mä voin sanoo et tää on niinku aika raskasta, että sit ku mä yritän tehdä duunii täs ja juoksen jossain käräjäoikeudes ihan turhanpanttina kuule ja sit oon tässä, nii mul on nyt alkaa tuntuu jo et pikkusen niinku tiiätkö, tää on ollu tätä ihan koko ajan, joko äiti tai isä on ollu ongelmassa.”

Kuormitustekijöiden vaikutusta jaksamiseen pitäisi pyrkiä vähentämään riittävällä tukemisella, mutta aineiston perusteella kokemus puutteellisesta tuesta yhdisti oheishuoltajia. Tuen puute koetaan vakavana ongelmana oheishuoltajuudessa, ja tukitoimia kaivattaisiin enemmän sekä varhaisemmassa vaiheessa. Osittain tukea on saatu, mutta sen koetaan tulleen tarpeeseen nähden vahvasti jälkijunassa. Monet oheishuoltajat pohtivatkin, että mikäli voisivat valita uudelleen, he asettaisivat nyt alusta asti alkavan ja riittävän tuen edellytykseksi oheishuoltajuuteen uudelleen ryhtymiselle.

”Ehkä siltä kannalta kun sais ne tukitoimet kaikki niinku alusta asti mitä on mahdollisuus saada niin voi olla että lähtisinkin uudestaan”

Tukitoimina oheishuoltajat olisivat kaivanneet lastenhoitoapua, koulutusta ja ohjausta, parempaa taloudellista tukea ja vahvempaa vastuunottoa sosiaalihuollon puolelta. Konkreettisten tukitoimien puutteen lisäksi myös henkinen tuki on koettu puutteellisena. Tämä näkyy siinä, ettei sosiaalityöntekijä tunnu ottavan perheen tilanteesta vastuuta, tai olevan kiinnostunut heistä. Oheishuoltajat tuovatkin esiin kokemuksen yksin jäämisestä. Haastateltavan näkemyksen mukaan sosiaalityöntekijöiden mielestä heidän osallistumisestaan ei enää tarvita siksi, että asiat hoituvat ilmankin. Oheishuoltajat pitävät yksin jäämistä kuitenkin riskinä oheishuoltajuudessa lapsen haastavan taustan vuoksi. Yksin jäämisen koetaan aiheuttavan oheishuoltajalle liian suuren henkisen vastuun, sekä jättävän lapsen ainoastaan oheishuoltajan jaksamisen varaan. Usein mainittu oheishuoltajien jaksamista haastava tekijä on oman ajan puute. Oma aika ja hengähdystauot koettaisiin tarpeellisiksi tai jopa välttämättömiksi, mutta monelle se on käytännössä vaikeaa toteuttaa. Omat vanhemmat ovat jo niin iäkkäitä, etteivät pysty enää auttamaan, ja lastensuojelusta lastenhoitoapua on saanut vain lapsen ollessa pieni, vaikka tarve olisi edelleen.

”No nimenomaan se et saa välillä niinku omaa aikaa et tällä iällä se jotenki jo pitäis olla se et on oma elämä, omat lapset jo maailmalla, ni se ei ehkä mee ihan silleen et jaa tässä

eletäänki nyt sitte uudestaan tämmösen pienen kaverin ehdoilla eikä sitte niinkun omilla ehdoilla, niinku oma pää sanoo että pitäis olla sitä omaa aikaa.”

Oman ajan puutteen yleisyys, ja ammattilaisten toimettomuus noinkin yksinkertaisessa asiassa ilmentää hyvin oheishuoltajien kokemuksia jaksamisen tukemisesta ja siihen liittyvistä tunnustusasenteista. Lastensuojelu on koettu välinpitämättömänä, ja työntekijöiden nähdään olevan tahallisen ymmärtämättömiä oheishuoltajan tilanteesta. Yksilön hyvinvoinnista välittämistä onkin oheishuoltajien kuvauksista vaikea löytää. Niin perustavanlaatuisen asia kuin oheishuoltajien jaksamisesta huolehtiminen on jäänyt ammattilaisilta sekä huomioon ottamatta, että hoitamatta. Oheishuoltajien jaksamisesta ei olla oltu kiinnostuneita, ja jaksamisen edistämiseksi haettuja tukitoimia on evätty.

”--ei oo minkäänlaista tukea, niinku sillain todella kysytty koskaan edes et miten sä jaksat, ei koskaan sellast kysymyst esitetty. ”

Oheishuoltajan panos lastensuojelun tarpeessa olevan lapsen hoitamisesta ei näytä saavan arvostusta sosiaalityöntekijöiltä. Oheishuoltajana toimiessaan isovanhempi toimii myös sosiaalityöntekijän vastuulla olevan asian hyväksi, ja siten hyödyttää järjestävää kuntaa ja työntekijää. Yhteistoiminnallisen arvostamisen pystyy Ikäheimon (2008) mukaan erottaa välineellisestä arvostamisesta kiitollisuudella. Tässä asetelmassa, jossa oheishuoltaja toteuttaa kunnan vastuulla olevaa palvelua, mutta ei saa työhönsä riittävästi tukea, tilanne vaikuttaa nimenomaan välineelliseltä arvostamiselta, jos siltäkään. Välineelliseenkin arvostamiseen nimittäin sisältyy arvostaminen, kun taas oheishuoltajien tilanteissa vaikuttaa usein olevan kysymys enemmän arvostuksen puuttumisesta ja välinpitämättömydestä.

Sosiaalityöntekijöiden on koettu olevan stressaantuneita, mikä on näkynyt yhdelle oheishuoltajalle siten, että sosiaalityöntekijää ei saa soittoajalla kiinni, ja soittopyyntöihin jätetään vastaamatta. Sosiaalityöntekijä myös tuntuu kiirehtivän asiakkaan asioissa, mikä aiheuttaa tunteen siitä, ettei oma asia ole tärkeä. Haastateltava kuvaa tässä tunnustusasenteen toteutumattomuuden vaikutuksen: itsensä merkityksettömäksi

kokemisen. Hän ei kuitenkaan näe syytä vain sosiaalityöntekijässä, vaan myös tämän tilanteessa. Onkin hyvä muistaa, että kokemus välinpitämättömyydestä ja laiminlyönneistä ei välttämättä johdu sosiaalityöntekijän ominaisuuksista henkilönä. Taustalla voi olla rakenteita, kuten rajallinen työntekijäresurssi, jotka estävät tai vaikeuttavat eettisesti hyvän sosiaalityön tekemistä. Eettisesti kestävä sosiaalityön vastuu on yksittäisiä työntekijöitä laajemmalla.

5.2.2 Taloudelliset vaikutukset

Oheishuoltajuuden seurauksena jonkinlaisia taloudellisia vaikutuksia olivat kokeneet kaikki oheishuoltajat, ja talouteen liittyvillä asioilla olikin merkittävä rooli aineistossa. Lapsi tuo mukanaan sekä kertaluontoisia, että jatkuvia kuluja. Sen lisäksi tilanne on vaikuttanut joillakin oheishuoltajilla myös tulojen pienenemiseen, sillä oheishuoltajat ovat joutuneet tekemään työskentelyään koskevia muutoksia lapsen myötä. Kuten aineiston esittelyssä mainitsin, haastatteluhetkellä kolme kuudesta oheishuoltajasta oli kokonaan työttöminä, ja yksi osittain työttömänä. Kolmessa tapauksista oheishuoltajuus oli ainakin osittain työttömyyden syynä. Työttömäksi oli jouduttu jäämään, jotta voimavarat ja aika riittäisivät lapsesta huolehtimiseen, ja tietyistä suunnitelluista muutoksista työelämässä oli jouduttu luopumaan, koska ne eivät ole olleet enää mahdollisia lapsen tulon myötä. Kaksi oheishuoltajaa on pystynyt jatkamaan entisessä työssään.

”Mä olin ensiks määrääaikasella työkyvyttömyyseläkkeellä ja se loppu just siihen saumaan kun tota tuli toi lapsi tuli meille, niin sit mä jäin kotihoidontuella hoitaa sitä lasta, ja sit siitä ollaan ollu työttömänä ja mä oon ihan tarkotuksella yrittäny pitää itteeni työttömänä että mä saan keskittyä siihen lapseen paremmin. Varsinki ku on ollu tossa pienempi niin voimavarat riittää paremmin kun ei oo sitä työhässäkkää siinä. Et kattoo täs nyt ku lapsi kasvaa ja rupee muuten oleen helpompaa sen kanssa, niin sitte niinku palata työelämään tai jotain.”

Oheishuoltajien tulot ja korvaukset ovat hyvin kirjavia. Nykyään laki velvoittaa maksamaan lastensuojelullisen tarpeen perusteella toimiville oheishuoltajille hoitopalkkion, kulukorvauksen ja käynnistämiskorvauksen (Perhehoitolaki 16§, 17§ ja

18§). Tämän lisäksi tukea voidaan antaa tarpeen mukaan. Osa oheishuoltajien kuvaamista tilanteista on tapahtunut jo ennen lain voimaantuloa, mutta sen voimaantulon jälkeenkään asiat eivät ole sujuneet suoraviivaisesti. Lain takaamien korvausten saaminen on ollut osittain epäselvää, sillä joidenkin oheishuoltajien kohdalla kyseessä katsottiin olevan yksityinen sijoitus, ja oikeus tukiin on tästä syystä evätty. Haastatteluhetkellä kaikki oheishuoltajat saivat kuitenkin jonkinlaista taloudellista tukea, joskin variaatiota tuen määrässä ja sen myöntämisperusteissa oli. Oheishuoltajien mukaan tuen määrä vaihtelee kunnittain ja luo siten alueellista epätasa-arvoa. Epäoikeudenmukaisena koettiin myös perhehoitajien saama suurempi tuki.

Oheishuoltajat kokevat taloudellisen tuen nykyisellään riittämättömäksi, sillä se ei riitä lapsen elatukseen. Oheishuoltaja ei lain mukaan ole elatusvastuussa lapsessa, vaan elatusvelvollisuus säilyy vanhemmilla, ja sosiaalitoimen myötävaikutuksella syntyneissä tilanteissa myös kunnalle voi syntyä vastuu kustannuksista (Lahtinen 2017, 18). Siitä huolimatta aineistoni oheishuoltajat kokivat, että he ovat joutuneet hoitamaan lapsen elatuksen. Vaikka rahan kuluminen lapseen nähtiin osittain oikeutettuna biologisen siteen kautta, pääasiassa elatusvastuun valuminen oheishuoltajalle koettiin epäoikeudenmukaisena. Taloudellisen tuen olisi toivottu olevan automaattista, ja vaikka toimeentulotukilaskelmassa oheishuollossa oleva lapsi otetaan huomioon (emt. 16), toimeentulotuen varaan joutuminen ja sen ehdottaminen on koettu osittain myös loukkaavana.

”Se on ollu musta aivan törkeetä, että mä oon hoitanu (lapsen), siis kun yksityissijotus niin mun ei edes kuuluis maksaa mitään. Nii mä oon niinku laittanu kaikki peliin, et mä oon ollu yksinhuoltaja näin voi sanoo. Ja mulle on monta kertaa sanottu, ku mä oon pyytäny et mun pitäis mennä sit sosiaalitoimistost hakeen, ku mä oon pyytäny sitä hoitokorvausta, mä olin että enhän mä helkkari mihinkään sosiaali, en mä oo mikään yksinhuoltaja.”

Joillakin haastateltavilla oheishuoltajuus on johtanut sietämättömään taloudelliseen ahdinkoon. Vaikka toiset pärjäävät paremmin, hekin kokevat, että lapsen menoja voisi korvata enemmän. Säännöllisten menojen lisäksi oheishuoltajuuden alussa on täytynyt

tehdä lapsen asumiseen liittyviä kertahankintoja, mikä on aiheuttanut kuluja. Taloudellista tukea on osittain saatu alkuhankintoihin, osittain ei. Yhdessä tapauksessa oikeus tähän olisi ollut, mutta siitä ei ole kerrottu, eikä korvauksia ole saanut jälkikäteen. Taloudellinen tuki onkin harvemmin tullut automaattisesti, vaan sen eteen on jouduttu taistelemaan ja vääntämään. Tukea olisi kuitenkin tarvittu alusta alkaen, eikä sitä suostuta maksamaan takautuvasti, vaikka oikeus tukeen jo aikaisemmassa vaiheessa olisi osoitettavissa. Kuten aiemmin totesin, jokaisella oheishuoltajalla oli haastatteluhetkellä oikeus jonkinlaiseen taloudelliseen tukeen. Tähän on vaikuttanut oheishuoltajien oman aktiivisen vaatimisen lisäksi myös lakimuutos, joka sekkin on joissakin tilanteissa otettu huomioon vasta parin vuoden viiveellä.

”-- sillan alussa kun mä en ymmärtäny kysyä tätä tämmöstä, mikskä tää nyt ois sanonu, niinkun starttirahaa, mikä niinku on semmonen alkuun laittava tukisumma. Niin sitä mää en saanu koskaan, kun mää olin kerinny ostaa jo ite niinkun kaikki vaatteet ja vaunut ja sängyt ja kaikki tämmöset niinku, ja sitten vasta monta vuotta myöhemmin sain tietää, että tämmönenki tukisumma ois ollu olemassa, -- ja sitten mää sitä aikasemmin, tai siis kysyin kun tuli siitä tietoon, että mikä se tämmönen alotustuki on, ku se ois kuitenkin ollu aika iso summa niin tuota sanottiin vaan, että kun sää oot kerenny jo ostaa ne kaikki, niin sitä ei sit huomioitu.”

Taloudellinen niukkuus vaikuttaa oheishuoltajien ja heidän perheensä arkeen monin tavoin. Taloudellinen huoli aiheuttaa psyykkistä kuormitusta ja väsymystä, ja oheishuoltajan jaksaminen vaikuttaa myös lapseen. Jatkuva rahanmenon tarkkailu ja taistelu taloudellisten tukien saamiseksi vievät voimavaroja, mutta lisäksi taloudellinen niukkuus vaikeuttaa myös palautumista, kun lomaluun ei ole varaa. Vaikka joihinkin lapsen tarpeisiin ei aina ole varaa, oheishuoltajat pyrkivät ensisijaisesti siihen, ettei lapselta puuttuisi mitään, ja yrittävät peittää taloudellisia huolia ja niukkuutta lapselta. Kun taloustilanne on parantunut tuen myöntämisen myötä, se on vaikuttanut elämään positiivisesti vähentäen stressiä.

”Kyllähän se vaikuttaa niinku, vaikka me ei niinku lapsille kotona ku me ollaan, nii ei me puhuta lapsille näistä asioista. Et me sit kahestaan ku ollaan niin puhutaan, ja kyllähän se vaikuttaa, tietenkin se vaikuttaa.”

”Mut se et esimerkkinä, nii me ei olla nyt kolmeen, oisko se nyt kolme vuotta, en mä osaa sanookkaan, ni ei olla oltu missään lomalla, ei talvella ei kesällä ei missään. Aina me yritetään mut ei, ei onnistu.”

Osittain taloudellisiin tukiin ja toimeentuloon on vaikuttaneet myös byrokratian tuottamat haasteet. Byrokratian reunaehdot eivät kykene ottamaan kokonaistilannetta huomioon, mikä aiheuttaa umpikujatilanteita. Esimerkiksi työkyvyttömyyseläkettä saava oheishuoltaja menettäisi eläkkeen mikäli ottaisi hoitokorvauksen vastaan, koska silloin häntä ei enää katsottaisi työkyvyttömäksi. Toisessa tilanteessa toimeentuloa myönnettäessä ei ole huomioitu lapsen tuottamaa tarvetta suurempaan asuntoon:

”Se meniki aluks hyvin sillee että me saatiin niinku vuokra hyvittää sitä kautta, (toimeentulotuen kautta) yks kolmasosa niinku katottiin lapsen osuudeks. Mut sit ku se muuttu kelaan toi systeemi, niin kelasta tuliki että joo että vuokria ei enää lasketa lapsen menoks. Mää yritin selittää, et me asutaan vuokralla kolmiossa just sen takia että meillä on tää lapsi, että jos ei lasta olis niin me asuttais pienemmässä asunnossa ja halvemmassa. Ei auttanut mikään, siis meinas viime keväänä kaatua koko talous ihan kokonansa tän asian takia.”

Taloudellisen tuen puute osoittaa myös yhteistoiminnallisen arvostuksen puutetta.

Oheishuoltajan tekemää työtä yhteisen hyvän eteen ei arvosteta niin, että sen katsottaisiin ansaitsevan riittäviä korvauksia. Nykyisen lain tuottama oikeus korvauksiin paikkaa tilannetta ainakin niiltä osin, kuin myötävaikutuksen tulkinnoissa ei ole epäselvyyksiä.

Rakastamisen tunnustusasenteen mukainen yksilön hyvinvoinnista välittäminen kyseenalaistuu toimeentulovaikeuksien kohdalla, sillä toimeentulon haasteet tuottavan haittaa oheishuoltajien jaksamiseen ja arjen hyvinvointiin.

5.3 Kunnioittamisen puute oheishuoltajien kokemuksissa

5.3.1 Aktiivisuuden vaatimus

Aineistossa toistuu oheishuoltajien kokemus siitä, että oheishuoltajuus vaatii omaa aktiivisuutta, ja siinä on oltava valmis ajamaan omia ja lapsen asioita. Kaikki haastateltavat yhtä lukuun ottamatta toivat esiin aktiivisuuden jollain tavalla. Oma aktiivisuus ilmenee aineistossa kuvailtaessa omia ominaisuuksia ja kertoessa omia kokemuksia siitä, miten on toiminut ja millaisiin tilanteisiin on joutunut. Lisäksi aktiivisuuteen viittaavat piirteet nähdään vaatimuksena sille, että pystyy toimimaan oheishuoltajana.

Aktiivisuus näkyy monenlaisina toiminnan muotoina. Se on tiedonhakua ja erilaisten tukitoimien ja palveluiden hakemista ja vaatimista itselle ja muille. Se on myös oikeuden hakemista ulkopuoliselta taholta, ja järjestäytymistä muiden vastaavassa tilanteessa olevien kanssa. Oheishuoltajat ovat pitkälti itse selvittäneet mistä oheishuoltajuudessa on kyse, ja millaisia oikeuksia heillä oheishuoltajana on. He ovat vaatineet taloudellista tukea ja erilaisia tukitoimia, ja kokeneet saavansa tuloksia niiden suhteen aktiivisuuden ja ”vääntämisen” johdosta. Muita aktiivisia toimia ovat olleet esimerkiksi huostaanoton pyytäminen lapselle ja päättyneen oheishuoltajuuden uudelleen hakeminen. Aktiivisuus ei rajoitu vain oheishuoltajaan ja lapsen kohdistuviin toimiin, vaan lapsen oheishuoltaja on pyrkinyt vaikuttamaan tilanteeseen myös vanhempaa koskevilla toimilla: vanhemmalle on pyydetty oleskelulupaa lapsen tilanteen rauhoittamiseksi, jotta vanhemman ei tarvitsisi todistella sen tarvetta enää lapsen kautta, ja siten hämmentää lasta. Toisessa tapauksessa oheishuoltaja on hakenut toiselta vanhemmalta huoltajuuden pois lasta suojataksaan.

Oheishuoltajien järjestäytyneisyys näkyy vertaistuen etsimisessä ja vertaistukiryhmän järjestämisessä. Oheishuoltajat ovat ajaneet oikeuksiaan myös ulkopuolisten tahojen kautta hakemalla esimerkiksi perhehoitajan palkkion oikeusteitse, ottamalla yhteyttä sosiaali- ja terveysministeriöön, sekä kirjelmöimällä päätöksentekijöille. Aktiivisissa toimissa olennaista on se, että ne on päätetty tehdä itse, vaikka niiden ei suoranaisesti välttämättä edes kuuluisi olla oheishuoltajan vastuulla. Aktiivisuus on syntynyt usein vastareaktiona sille, että ammattilaiset eivät hoida oheishuoltajien asioita riittävästi.

”Jos mä en oo niinku aktiivinen niin me saadaan olla ihan rauhassa ei ketään kiinnosta miten meillä menee.”

”-- hirveesti täytyy niinku ite ajaa omia oikeuksiaan, et se on mun mielest kummallista, et ei voida niinku kertoa et sul on nämät ja nämät kuuluu sulle, itse täytyy kaikki kiskoo ja hakea ja tietää--”

Aktiivisuus ei ole syntynyt vapaaehtoisista lähtökohdista, vaan tilanteen tuottamasta vaatimuksesta: siitä, ettei oheishuoltajuudessa pärjää, ellei osaa vaatia ja ajaa asioitaan. Oheishuoltajien kokemukset osoittavat, että oheishuoltajuus ei ole vain staattinen tila, jossa lapsi tulee huollettavaksi ja huoltajuudessa voitaisiin keskittyä vain lapsen tarpeiden täyttämiseen ja hoivaan, vaan se vaatii aktiivista oman ja lapsen aseman puolustamista ja sitkeyttä. Kunnan viranomaiset eivät tässä valossa näyttäyty rinnalla kulkijoina, vaan tuen portinvartijoina, jotka ovat enemmän vastustajia kuin kumppaneita.

5.3.2 Tiedon puute ja johdattelu

Oheishuoltajat kokevat saaneensa tietoa puutteellisesti niin tilanteen alussa, kuin myös oheishuoltajuuden aikana. Tiedon puutteella on ollut oheishuoltajien arkeen merkittäviä vaikutuksia, ja se näkyy aineistossa voimakkaasti. Sosiaaliviranomaiset ovat jättäneet kertomatta oheishuoltajan oikeuksista, velvollisuuksista ja vaikutuksista. Vaihtoehtoisista ratkaisuista ja niiden vaikutuksista ei myöskään ole informoitu. Joitain ratkaisuja on tehty ensin, ja niiden vaikutuksista on kerrottu vasta sen jälkeen. Tämä on osaltaan vaikuttanut oheishuoltajien kokemukseen siitä, että oheishuoltajuusratkaisu on syntynyt joissain tapauksissa ilman heidän itsensä täyttä ymmärrystä asian kokonaisvaikutuksista, ja he kokevat tulleen johdatelluiksi omalta kannaltaan epäedulliseen ratkaisuun. Pahimmassa tapauksessa johdattelu on ollut jopa uhkailua ja kiristystä, kun isoäidille on kerrottu oheishuoltajuuden vaihtoehdoksi lapsen huostaanottaminen ja sijoittaminen vieraalle, mutta mahdollisuudesta sijoittaa lapsi huostaanotettuna isoäidin luo ei ole puhuttu.

”Se oli vähän niinku pelotteluu tiiäksä. --että jos mä en ota lapsia, niin lapset siirretään johonki sijaisperheeseen, tai johonki perheeseen, tai sit lastenkotiin.”

”Ei kertonu et miten se vaikuttaa mun asemaan, ja se on pikkusen hankaloittanu tätä nykyä tätä tilannetta mutta, mut siinä vaiheessa ei mitään muuta ku et kannattaa hakea, että tota se helpottaa tän paperisodan--”

Tiedonhankintavastuu on jäänyt yksilön varaan, kun tiedonanto viranomaisen puolelta on ollut vajavaista. Tämä vaatii yksilöltä resursseja ja myös kykyä hankkia ja löytää tietoa. Viranomaisten puutteellinen tiedonanto onkin yksi niistä tekijöistä, jotka ovat johtaneet oheishuoltajien kokemukseen oman aktiivisuuden vaatimuksesta, jota on käsitelty aiemmin tuloksissa. Puutteellinen tieto ilmenee osallisuuden puutteen ja oman aktiivisuuden vaatimuksen lisäksi siinä, miten oheishuoltajat edelleen ovat osittain tietämättömiä tai jossain määrin vääristyneessä käsityksessä omasta tilanteestaan, ja esimerkiksi eroa huostaanottoon ei ymmärretä. Tämän voi havaita esimerkiksi haastatteluaineistossa toistuvassa puheessa ”muista huostaanotetuista” vertaisina, vaikka lasta ei ole huostaanotettu. Tilanteen hahmottamisen puutteesta kertoo myös se, kuinka yksi oheishuoltaja toivoo, että lapsi olisi sijoitettu, mutta myöhemmin kertoo, ettei tiedä mitä huostaanotto tarkoittaa tai sisältää, ja että se kuulostaa sanana pelottavalta.

oheishuoltaja: *”--Minä vaatisin itselleni sen, mikskä nyt sanotaan, että tehtäs paperi näistä, et lapset sijoitetaan minun luokse. Et mä sais kaikki avut mitä mulle kuulus. Tai tuntuu niinku tässä ois niinku petkutettu. Tosi pahasti.”*

Myöhemmin haastattelussa:

oheishuoltaja: *”Mää en oo perehtyny siihen huostaanottoon sillain tiiäkkö, mä en tiiä mitä eroa tällä on, nii mä en voi sanoo ku mä en oo perehtyny siihen sillain, mun mielikuvissa se on ainaki se sana jo huostaanotto nii kauhistuttaa.-- Niin, et mä en tiiä mitä siihen sisältyy. Mää luulen vaa et siinä on niinku tarkemmat nuo jutut kaikki mitä oheishuoltajalla.”*

Vaikka oheishuoltajat tuovat suoraan esiin sen, että eivät ole saaneet tietoa, voi väärinkäsityksiä syntyä myös tilanteissa, joissa tietoa on annettu. Ammatilaisen vastuulla kuitenkin on varmistaa, että annetusta tiedosta syntyy myös oikeanlainen ymmärrys. Tunnustusteorian näkökulmasta asiakkaan tietämättömyys itseään koskevista asioista laiminlyö kunnioittamisen tunnustusasenteen toteutumista. Kunnioittamisen tunnustusasenne edellyttää, että asiakkaaseen suhtaudutaan järjellisenä ja itsemääräämiseen kykenevänä persoonana (Ikäheimo 2008, 23). Aito itsemäärääminen ja osallisuus kuitenkin mahdollistuvat vain silloin, jos ihmisellä on riittävästi tietoa, jonka pohjalle hän voi rakentaa mielipiteensä ja päätöksensä. Tiedonantovastuu on ammatilaisella, eikä sitä voi jättää asiakkaan oman aktiivisuuden varaan.

Oheishuoltajien tilanteessa, jossa on kyse suurista ihmisen elämään kohdistuvista muutoksista ja vaikutuksista, tiedonanto olisi ensisijaisen tärkeää. Sen laiminlyöminen puolestaan tekee tilanteista eettisesti kestäättömiä ja jopa laittomia. Lain mukaan ”sosiaalihuollon henkilöstöllä on velvollisuus selvittää asiakkaalle hänen oikeutensa ja velvollisuutensa sekä vaihtoehdot ja niiden vaikutukset samoin kuin muut seikat, joilla on vaikutusta hänen asiassaan”, ja tämän tulee tapahtua siten, että asiakkaalle syntyy asiasta riittävä ymmärrys (Sosiaalihuollon asiakaslaki 5§). Anna Metteri (2012, 231) kirjoittaa väitöskirjatutkimuksessaan asiakkaiden osallisuuden jääneen kohtuuttomissa tapauksissa toteutumatta niin pahasti, etteivät asiakkaat olleet tietoisia edes itseään koskevien sosiaaliturvapäätöksen perusteluista. Sama ilmiö toistui myös omassa aineistossani, jossa oheishuoltajat kokivat hämmennystä ja tiedottomuutta omasta tilanteestaan ja sen pohjimmaisista syistä.

Kunnioittamisen vastakohtana Ikäheimon mukaan on epäkunnioittavuus ja esineellistäminen. Tällöin henkilö nähdään passiivisena kohteena, jonka näkemykset sivuutetaan, eikä vaikutusmahdollisuuksia anneta. Aineiston pohjalta voi havaita, että puutteellinen tiedonanto on mahdollistanut ammatilaisille vallankäytön, sillä asiakkaat ovat olleet paremmin ohjailtavissa ilman riittävästi tietoa. Asiakkaiden herääminen vaatimaan oikeuksiaan on syntynyt nimenomaan tiedon seurauksena, ja hankaluudet viranomaisten kanssa ovat puolestaan syntyneet oikeuksien vaatimisesta. Tiedon

pimittäminen on näin ollen toiminut esteenä vaikuttamisen mahdollisuuksille, ja tieto on puolestaan antanut syyn ja välineet vaatia omia oikeuksia.

Tämän tutkimuksen perusteella ei voi sanoa syytä sille, miksi tieto on koettu niin puutteellisenä. On mahdollista, että tietoa on annettu, mutta sen ymmärtämistä ei ole varmistettu. Voi myös olla, että kyseessä on yksi sosiaalityön niukkojen resurssien ilmenemismuoto, jossa kiireen vuoksi keskitytään toimintaan, ja perustelut asiakkaalle jäävät sivurooliin. Yksi mahdollisuus on myös tietynlainen tahallinen laiminlyönti, jossa oheishuoltajuus on koettu sosiaalityöntekijän taholta helppona keinona ratkaista lapsen tilanne, ja se on siitä syystä haluttu esittää asiakkaalle ilman vaihtoehtoisten ratkaisujen esiin nostamista. Osa oheishuoltajista epäilee, että viranomaiset ovat tahallisen tietämättömiä oheishuoltajien oikeuksista ja pimittävät niitä tarkoituksella. Eräs oheishuoltajista tuo esiin, että sosiaaliviranomaiset tuntuvat itsekkin olevan vailla riittävää tietoa asiasta.

”-Kyl tämä sosiaaliväki sais tämän oheishuoltajuuden paremmin selvittää ja varmaan nyt sevitetäänki. Mut se on heille itselleenki, siit ei oo ku pari vuotta aikaa ku yks sosiaalipäällikkö sano et tää on heille niin uus asia, me ollaan vieläki tästä vähän sekasi. Ja mä sanoin et ku on kymmenen vuotta jo kulunu, ja heillä on edelleen he on niinku sekasi näistä. Et kyl niinku sossu on ite ihan sekasi näistä. Et sitä mä ihmettelen ihan hirveesti, et voi sanoa et on vielä sekasi näistä asioista.”

Riittämättömään tietoon sisältyy myös se, että tietoa on ollut itsekkin haastava löytää, sillä sitä on heikosti saatavilla. Aineiston perusteella voikin todeta, että tieto oheishuoltajuudesta tällaisessa tilanteessa vaikuttaa olevan riittämätöntä myös yhteiskunnan tasolla. Byrokratia koetaan epäselvänä, ja lain tulkinnanvaraisuuden katsotaan mahdollistavan tukitoimien välttely. Laki on tietyiltä osin epäselkeä ja lastensuojelulaki ja perhehoitolaki ovat oheishuoltajuuden ja huostaanoton mahdollisuuden suhteen keskenään ristiriidassa. Lain ei muutenkaan koeta ottavan riittävällä tavalla huomioon oheishuoltajien tilanteita. Tämä on vaikuttanut oheishuoltajilla taloudellisen tuen saamiseen, uhannut purkaa huostaanoton yhden oheishuoltajan lapselta ja estänyt

huostaanoton saamisen toiselta. Oheishuoltajat toivovatkin, että päättäjät tulisivat tietoisemmiksi lastensuojeluperustaisesta oheishuoltajuudesta, ja sen myötä myös byrokratiaa saataisiin joustavammaksi ja oheishuoltajien tilanteet paremmin huomioiviksi.

”--Tää on ihan sekavaa, lakipykälissä mitä on niin niis on niin paljon porsaanreikiä, mistä pystyy kaupungit kiertää ja pyöritteleen miten ite tykkää, et ei oo niinku mitään selkeetä.-- Kyl niit täytys selkeyttää, lakeja ja säännöksiä huomattavasti ja se et se koskee kaikkia kuntia.”

5.3.3 Epätasa-arvon kokemuksia

Oheishuoltajan asema koetaan epätasa-arvoisena suhteessa perhehoitajiin, ja lisäksi epätasa-arvoa koetaan syntyvän työntekijäriippuvaisen tuen ja kuntien välisten erojen vuoksi. Haastateltavat kuvailevat saaneensa tietoa muiden oheishuoltajien tukien määrästä, jotka eroavat heidän itsensä saamasta tuesta. Osittain vertailussa sekoitettiin perhehoitajat ja oheishuoltajat, sillä perhehoitajien koettiin eroavan oheishuoltajista vain kunnan kanssa tehdyn sopimuksen suhteen. Tarkastellessa aineistoni oheishuoltajien saamaa tukea, niissä kuitenkin näyttää olevan eroja myös oheishuoltajien kesken. Kun oheishuoltajuudesta toivotaan tietoa päättäjille, samalla toivotaan myös koko maan kattavaa selkeää ohjeistusta tai lakia, joka velvoittaisi kuntia, ja siten estäisi mielivaltaisuutta ja alueellista epätasa-arvoa tukien saamisessa.

Suhteessa perhehoitajiin epätasa-arvon nähdään muodostuvan siitä, että käytännön tehtävät ovat samat, mutta asema lainsäädännössä kuitenkin eroaa. Huostaanoton koetaan tuovan taloudellisen turvan ja valmiuksia koulutuksen kautta. Sen nähdään tukevan paremmin jaksamista lakisääteisten vapaiden avulla, ja sen koetaan olevan tukevammalla pohjalla esimerkiksi turvaamaan lasta omalta vanhemmaltaan. Oheishuoltajat uskovat, että huostaanotto velvoittaisi viranomaisia vahvemmin hoitamaan isoäidin ja lapsen asioita ja tukemaan heitä. Myös lapsen koetaan jääneen vaille huostaanotettujen lasten etuuksia. Huostaanotettujen ja oheishuoltajuudessa olevien lasten ja näissä tilanteissa olevien

isovanhempien aseman ero koetaan ristiriitaisena, ja nähdään suurimpana syynä sille, miksi oheishuoltajuus ei näyttäyty jälkikäteen järkevänä ratkaisuna.

” -- koska ne on rinnastettavissa, rinnastettavissa toisiinsa, niin ainahan tilanne on se, et lapsel on joku ongelma, nii mä en niinku nää sitä oheishuoltajuutta, mä en pysty näkemään siinä mitään ideaa. Mä en niinku oikein tajuu et mikä idea siinä nyt sit oikeestaan on, että koska jos sä oot oheishuoltaja nii kuitenkin tarvitsis niinkun tukea.”

”Mä ajattelisin että oli oheishuoltaja tai ei, niin ois kuitenkin sitte tavallaan yhtenäiset kaikki nää edut ja säännöt ja velotteet niin ihan yhtäläillä sijaisperheellä ja sijaisvanhemmalla myöskin tai oheishuoltajalla. Et ne ois niinku yhtenevät, et tavallaan ku tehdään kuitenkin ihan samoja asioita, että ollaan niinku sukulaisia ja oheishuoltajia niin se et ois yhtenevä sen asian kanssa.”

Epätasa-arvo synnyttää epäoikeudenmukaisuuden kokemuksen asettaessaan perhehoitajat oheishuoltajien yläpuolelle oikeuksien määrässä. Oheishuoltajien kokemus siitä, että sama työ eri nimikkeillä takaa eriarvoiset oikeudet on ymmärrettävä. Vääryyden kokemisen tunne kasvaa entisestään lastensuojelun myötävaikutuksen tulkinnan epäselvyyksissä, joissa oheishuoltaja uhkaa jäädä vaille minkäänlaisia oikeuksia tukeen. Jos kunnioittamisen tunnustusasenteen ja saatujen oikeuksien välillä katsotaan olevan yhteyttä, sijaisvanhemmuus näyttäytyy oheishuoltajuutta arvostetumpana toimintana. Sama pätee yhteistoiminnalliseen arvostamiseen, mikäli oheishuoltajat ovat oikeassa sijaisvanhempien saamien tukitoimien määrän suhteen.

5.4 Onnistuneet tunnustusasenteet, korjaavat kokemukset ja oheishuoltajuuden edut

Vaikka saatu tuki koettiin yleisesti puutteellisena, eivät oheishuoltajat kuitenkaan jääneet täysin ilman tukea. Saadut tukitoimet ovat vaikuttaneet positiivisesti jaksamiseen puolison avun, kertyneen kasvatuskokemuksen ja oman ajan saamisen ohella. Tukitoimina on saatu esimerkiksi tukihenkilö, tukiperhe tai kesäpaikka lapselle, määräaikaista lastenhoitoapua, mentorointiapua ja vertaistukea, sekä henkistä tukea joiltain sosiaalityöntekijöiltä. Saadut tukitoimet on koettu suurimmaksi osaksi hyviksi ja toimiviksi, vaikka niiden koetaan olevan liian hankalasti saatavissa, ja tukitoimien olevaan määrällisesti riittämättömiä. Yhdellä oheishuoltajalla/lapsella ei suinkaan ole kaikkia edellä mainittuja tukitoimia, vaan yhtä lukuun ottamatta tukitoimia mainitaan enimmillään kaksi, jotka nekin ovat olleet osittain vain hetkellisiä. Eniten tukitoimia on saanut oheishuoltaja, jonka oheishuollossa oleva lapsi on myös huostaanotettuna. Saatu tuki vaikuttaa positiivisesti oheishuoltajan hyvinvointiin. Oheishuoltajan saamat konkreettiset tukitoimet sekä henkinen tuki viittaavat rajallisuudestaan huolimatta siihen, että rakastamisen tunnustusasenne on myös jossain määrin toteutunut sosiaalityön taholta yksilön hyvinvoinnista välittämisen kautta.

Sosiaaliviranomaisten puutteista johtuen ja niitä korvaamaan oheishuoltajat ovat löytäneet muita tahoja, jotka ovat auttaneet ja asettuneet heidän puolelleen. Tiedonpuutteita paikkaamaan oheishuoltajat ovat saaneet tietoa muun muassa Pohjois-Savon lastensuojelun kehittämissyksikön tietoskuista, Perhehoitoliitolta ja Pesäpuulta. Pesäpuulta on tiedon lisäksi saatu lakineuvoja, keskusteluapua ja ohjeita. Kun oheishuoltajat ovat kokeneet vääryyttä, he ovat saaneet apua osittain kaupungin omista palveluista, kuten lastensuojelun sijaishuollon asiakasyksiköstä, jonka avulla on saatu lopulta oheishuoltajalle kuuluvat tuet. Oheishuoltajat ovat usein kääntyneet myös lakimiesten puoleen tai hakeneet tukia oikeusteitse, lisäksi on otettu yhteyttä sosiaaliasiamieheen ja sosiaali- ja terveystieteiden ministeriöön. Nämä ovat puolustaneet oheishuoltajia ja myös auttaneet tukien saamisessa.

”Sit jossain vaihees kerran oli yks semmonen tilanne että mulla oli neljäsataa euroo rahaa ja mul ois pitäny kuukausi pärjätä maksaa vuokrat, sähkötkä kaikki. Sit mulla kilahti ja mä

soitin tonne sosiaali- ja terveysministeriöön, ja mä kerroin koko tarinan, niin se sano et toi on ihan sun ihmisarvoa loukkaavaa jo, perusoikeuksia loukkaavaa, ja sano et sä voit tehdä valituksen”

Lapsen kasvatuksellisiin kysymyksiin ja lapsen kanssa elämiseen on saatu apua perheneuvolasta, lapsen päiväkodista ja läheisiltä. Lapsen haasteisiin on myös saatu koulun kautta koottua verkosto, joka on koettu hyväksi. Mentorointiapu ja vertaistuki on koettu tarpeelliseksi ja hyödylliseksi. Vertaistukea on kaivattu siinä määrin, että yksi oheishuoltajista on perustanut vertaistukiryhmän itse, kun sellaista ei ole ollut valmiina. Vertaistukiryhmät eivät kuitenkaan ole pelkästään oheishuoltajille, vaan niissä on sijaisvanhempina toimivia isovanhempia. Oheishuoltajat eivät tässäkään suhteessa tunnu itse identifioituvan oheishuoltajiksi, vaan pitävät sukulaissijaisvanhempia vertaisinaan. Vertaistukea on löytynyt myös virtuaalisesti internetin kautta.

”-mää olen sit perustanu tänne (kaupunkiin) tämmösen, meit on tämmönen tukiverkosto isovanhanhempia, kun ei kaupunki perustanu nii mää perustin sitten itse, meit on siin viis kuus isoäitii ja yks pariskunta ”

Puolustavan tahon löytäminen on haastavassa tilanteessa merkityksellistä. Viranomaisten tunnustusasenteiden toteutumatta jäämisen vaikutus identiteettiin voi saada vastavoimansa siitä, että joku muu antaa yksilölle arvoa, pitää hänen puoliaan ja osoittaa tämän olevan tärkeä. Oheishuoltajien kuvaamassa yksin jäämisen tunteessa ja uupumisessa tällä on erityinen merkitys. Oheishuoltajat ovat uhrautuneet toisen ihmisen vuoksi omien voimavarojensa ja taloutensa kustannuksella, mutta tämän työn arvostus ei ole juuri näkynyt heidän kokemuksissaan sosiaalityöntekijöiden tai muiden alan ammattilaisten suunnalta. Siksi muut tahot, jotka antavat tunnustusta ja arvostusta tärkeän työn tekemisestä, ovat erityisen arvokkaita. Kun jokin muu virallinen taho osoittaa oheishuoltajan olevan oikeassa ja viranomaisen väärässä, tunnustuksen saamisen puute viranomaiselta menettää oletettavasti myös merkitystään, ja siten sen vaikutukset yksilön identiteettiin eivät välttämättä myöskään ole yhtä vahvoja (vrt. Taylor 1994, 25).

Selvästi suurimpana positiivisena asiana tilanteessaan oheishuoltajat kokivat lapsen itsessään ja suhteen lapseen. Oheishuoltajat kokevat iloa lapsen kanssa elämisestä, kertovat viihtyvänsä lapsen kanssa, ja vastauksista heijastuu myös rakkaus lapseen. Suhde lapseen koetaan erityisenä, ja mahdollisuus auttaa lasta koetaan merkityksellisenä. Halu pitää lapsi perhepiirissä on ollut monelle oheishuoltajille liikkeellepaneva voima, ja sen merkitys näkyy myös tyytyväisyytenä tämän mahdollisuuden toteutumiseen. Rakastamisen tunnustusasenne toteutuu usein läheissuhteissa (Ikäheimo 2008, 23) ja lapsen ja oheishuoltajan välinen läheinen suhde sisältää todennäköisesti aitoa vastavuoroista välittämistä ja arvostamista.

”Joo kyl se on niinku koko lapsi itsessään positiivinen asia, että kyl se niinku sillei, ja varsinki nyt ku on tää oma tyttö kuollu, niin kyllähän se on niinkun, se on meille koko elämä se lapsi. Että se on niinkun nii suuri lahja mitä maailmassa voi saaha. Et sellanen ihan, ihan se on meille iha yhtä rakas, ku hän sit aina sanooki et ku mä en oo tullu sun mahasta niin voitko sä rakastaaa mua yhtä paljon ku omaa lasta. Mä sanon että voin. ”

” --me on vähän poikkeuksellinen, niinku poikkeuksellisen läheiset välit sit jollain tapaa. Meillä on kato niin samanlainen, se mikä täs on ollu aika jännää, nii meil on ihan samanlainen huumorintaju, ja (lapsi) on hyvin semmonen vitsikäs, on ollu aina, et sil leikkaa se tilannekomiikka ja me nauretaan paljon ja me viihdytään keskenämme, me ollaan aina viihdytty. Meil on niinku saman, meil on samansuuntasia niinkun, miten voi sanoo ku puhuu lapsesta, mut tota jollain tapaa me on niinku samanlaisia, sillai tiedätkö ajattelultaan”

Lapsen itsensä lisäksi oheishuoltajuuden etuna nähdään sen tuottamat lailliset oikeudet toimia lapsen huoltajana. Tämä näkyy oheishuoltajien kokemuksissa itsenäisyytenä, vapautena päättää lapsen asioista ja oikeutena ajaa lapsen etua. Itsenäisyys ei kuitenkaan aina ole niin laajaa kuin oheishuoltajat toivoisivat ja olettaisivat, sillä esimerkiksi sairaalaoperointiin tai pankkitilin avaamiseen on tarvittu edelleen vanhemman lupa. Eräs haastateltava uskoo, että oheishuoltajana saa helpommin tukitoimia kuin mitä ilman

oheishuoltajuutta saisi. Yleisin näkemys kuitenkin on, että oheishuoltaja saa tukitoimia huonommin kuin olisi tarpeen, ja ennen kaikkea heikommin kuin perhehoitajat.

Itsenäisyyden lisäksi aktiivisuus koettiin myös voimavarana. Aiemmin tuloksissa toin ilmi, että aktiivisuus ei ollut syntynyt omasta halusta, vaan se tuli sisäänrakennettuna vaateena epäoikeudenmukaisuuksien ja ammattilaisten toimettomuuden myötä. Siitä huolimatta aktiivisuus koettiin kuitenkin myös yksilön vahvuutena. Aktiivisuus oli siten oheishuoltajille myös positiivinen ja voimauttava kokemus, jonka myötä he kokivat olevansa vahvoja, sinnikkäitä ja kyvykkäitä puolustamaan lasta ja itseään. Itsenäisyys ja voimauttava aktiivisuus vahvistavat oheishuoltajien itsemääräämistä ja auktoriteettia, jotka ammattilaisten tunnustusasenteissa jäivät puutteellisiksi. Oheishuoltajuuden onnistumisen syistä puhuttaessa eräs haastateltava kuvailee omaa aktiivista ominaispiirrettään ja sen välttämättömyyttä seuraavasti:

”Mä olen kanssa hirveen kova ajamaan asioita. Niin, riippuu nyt tietysti ihmisestä kans et, et jos vaan niinku odottaa et ite saa, tai ei rohkene tai uskalla et... Niinku tosiaan mä olen nää oikeusteitse kaikki hakenu. Ja arvaa naurattiko ku tuli päätös siitä et (oheishuoltajan nimi) vastaan (kaupunki) ja mää voitin.”

Vaikka haastateltavat eivät yhtä lukuunottamatta pidä oheishuoltajuusratkaisua kokonaisuutena onnistuneena omalla kohdallaan, oheishuoltajuus nähdään tietyn edellytyksin myös hyvänä vaihtoehtona. Oheishuoltajuuden katsotaan sopivan tilanteisiin, joissa päävastuu lapsesta säilyy lapsen omalla vanhemmalla, ja oheishuoltaja toimii rinnalla kulkijana vanhempien tukena, eikä kokonaisvastuun kantajana. Oheishuoltajuus itsessään nähdään siis hyvänä asiana, ja sitä pidetään myös toimivana lisänä sukulaissijaisvanhemmuuteen. Syy, miksi oheishuoltajuutta ei kuitenkaan koeta omalla kohdalla onnistuneena ratkaisuna, on sen hauraus oman tilanteen haastavuuteen suhteutettuna.

5.5 Lapsen etu

5.5.1 Oheishuoltajien näkemyksiä lapsen edusta ja osallisuuden toteutumisesta

Lapsen etu oli vielä aineistonkeruuvaiheessa suunniteltu koko tutkimuksen läpileikkaavaksi teemaksi. Vaikka otin tämän parhaani mukaan huomioon haastattelurungossani pyrkien kysymään oheishuoltajilta lapsen etua hahmottelemaan haastavia kysymyksiä, aineistoa tästä kertyi niukasti. Oheishuoltajille oli selvästi helpompaa puhua omista kokemuksistaan kuin pohtia tilannetta lapsen edun kautta, ja lapsen etua koskeviin kysymyksiin vastaukset jäivät lyhyiksi. Käsité koettiin myös osittain vaikeana. Tämä herätti kysymyksen siitä, onko lapsen etu ei ollut pohdinnassa myöskään viranomaisten kanssa.

haastattelija: *”Miten sä aattelet että lapsen etu voisi toteutua entistä paremmin näissä, näissä tilanteissa?”*

oheishuoltaja: *”Jaa-a, nyt on vähä vaikeaa kysymys en mä osaa ”*

Lapsen edun kysymysten lisäksi oheishuoltajat tuottivat käsityksiään lapsen edusta muun haastattelun ohessa. Lapsen etuna koettiin se, että lapsi saa itse muodostaa omat mielipiteensä suhteessa vanhempiin, eikä anna omien ristiriitaisten tunteiden vaikuttaa niihin. Lapsen edun mainittiin toteutuvan muun muassa laajalla yhteistyöllä ja tukiverkostolla, sekä ihmisten tavoitettavuudella silloin kun tarvitsee. Oheishuoltajan kuulluksi tulemisen ja jaksamisen huomioimisen katsottiin edistävän lapsen etua, ja yksin jäämisen koettiin puolestaan olevan uhka sen toteutumiselle. Lapsen edun nähdään vaativan perheen kokonaistilanteen ja tarpeen tarkastelua suhteessa avun antamiseen.

”Sillä tavalla et katottas sitä lasten etua. Et katottas perheenä, et kaikki ois niinku, et annettas se apu mitä perhe pyytää ja mitä perhe tarttee. Kokonaisuutena katottais se.”

Lasten osallisuus oheishuoltajuusprosessissa on ollut heikkoa. Lapsen mielipidettä ei ollut kysytty virallisesti yhdessäkään tapauksessa. Yksi oheishuoltaja oli epävarma asiasta, mutta koki kuitenkin, ettei lapsia ole otettu mukaan prosessiin, ja siihen liittyvät asiat ovat kaikki aikuisten sopimia. Looginen syy lapsen kuulemisen vähäisyyteen löytyy siitä, että lapset ovat suurimmaksi osaksi olleet iältään niin nuoria oheishuoltajuuden astuessa voimaan. Myöhemmin yhden lapsen mielipidettä olikin kysytty tukihenkilön suhteen. Puustinen-Korhosen (1994, 7) mukaan lapsen edun selvittäminen ja lapsen omien toivomuksien ja mielipiteiden kuuleminen ja huomioiminen riippuu sosiaalityöntekijän asenteista ja ymmärryksestä. Uhkana osallisuudelle koettiin sosiaalityöntekijöiden stressi ja vaihtuvuus. Aineistossa näkyi esimerkki myös tahtotilan merkityksestä lapsen osallisuuden huomioimisessa: yhden pienen lapsen kohdalla ”näkemys” oli selvitetty siten, että lasta leikittämällä oli pyritty varmistamaan lapsen turvallinen olo oheishuoltajan luona. Sama lapsi oli ainut, joka oli päässyt jollain tavalla mukaan prosessiin, ja häntä oli kuultu palavereissa. Tämä lapsi oli oheishuoltajuuden lisäksi huostaanotettu, mikä voi mahdollisesti selittää eroa lapsen huomioimisessa muihin lapsiin verrattuna.

5.5.2 Lapsen etu lapsen parhaana

Oheishuoltajien kokemusten mukaan oheishuoltajan luona asuminen oli lapsille hyvä ratkaisu. Lapset vaikuttavat suhtautuvan ratkaisuun melko tyynesti, ja pitävät sitä normaalina. He myös ainakin osittain ymmärtävät tilanteen syyt ja vanhemman kanssa asumisen mahdollisuuden. Lapsilla ei ole ollut tilanteessa vaikeuksia, ja oheishuoltajien käsityksen mukaan lapset ovat tyytyväisiä, eivätkä ole tuoneet esiin haluavansa muutosta.

Lapsen etu lapsen parhaan ajattelemisena toteutuu ennen kaikkea oheishuoltajien itsensä osalta. Oheishuoltajat ovat halunneet jo ottaessaan lapsen luokseen asumaan uhrautua lapsen puolesta, ja osa oheishuoltajista on kokenut uhrautumisen itsestään selvänä ratkaisuna. Lapsen ensisijaisuus tulee esiin myös siinä, miten oheishuoltajat pyrkivät turvaamaan taloudellisesti tiukassa tilanteessa ensisijaisesti lapsen tarpeet, ja yrittävät peittää rahallisen niukkuuden ja muut huolensa lapselta.

”-- kyllä mää niinku laps sai kaiken mitä se niinku tarvitsikin, kyl mää siitä niinku pidin huolen. Silleen niitä omia varoja on siihen sitte aika hyvin vuosien saatos mennykki. Et toi silleen että laps ei oo jääny niinku mistään paitsi sen takia että ei oo saatu, saatu sitte sen enempää mitää, et se on sitte ollu ite, ite kärsiny siitä, et mul on se et se on se lapsen etu on aina kuitenkin ensimmäisenä.”

Ratkaisulla on koettu saavutettavan monenlaisia hyötyjä lapselle. Lapsen asumisratkaisu näyttää takaavan pysyvyyden, ja lapsesta on varauduttu pitämään huolta täysi-ikäisyyteen saakka.

Oheishuoltajuudella on saatu taattua lapselle fyysinen ja psyykinen turvallisuus, ja lapsi on päässyt pois rauhattomista ja haitallisista kotioloista. Lapsen tilanne on vakiintunut, ja lapsen on koettu saavan tavallisen hyvän lapsuuden ja normaalit kasvuedellytykset.

Läheisten ja jatkuvien ihmissuhteiden turvaamisen näkökulmasta lapsi on saanut jäädä asumaan tuttuun paikkaan, läheisen ja tärkeän ihmisen luo. Myös muita sukulaisuussuhteita pystytään näin ollen ylläpitämään paremmin, ja suvussa pysyminen nähdään lapsen parhaana. Lapsen ja vanhempien väliset suhteet ovat kuitenkin vaihtelevia. Periaatteen tasolla lapselle halutaan tarjota oikeus muodostaa mielipide omista vanhemmistaan. Lapsen ja vanhemman välisen suhteen ylläpito pyritään mahdollistamaan, vaikka se vaatii työtä ja on välillä raskasta. Osa vanhemmista on kuitenkin ollut uhka lapselle, ja yhdelle vanhemmalle on haettu lähestymiskieltoa. Kahdessa tapauksista lapset eivät ole minkäänlaisessa yhteydessä biologisiin vanhempiinsa. Molemmissa tapauksissa toinen vanhemmista on kuollut, ja toisen kanssa yhteistyö on mahdotonta muista syistä. Yksi teini-ikäinen lapsi ei itse halua olla yhteydessä vanhempiinsa, ja oheishuoltaja kunnioittaa lapsen tahtoa asiassa. Tämä lapsi on myös aiemmin oireillut toisen vanhemman tapaamisista. Samoin kuin sukulaissijaisvanhemmuudessa, yhteydenpidon määrä siihen vanhempaan, joka ei ollut sukua oheishuoltajalle, oli rajallisempaa (vrt. esim. Koisti-Auer 2008 & Vuolukka 2015).Lapsen oikeutta luoda suhde vanhempiinsa kuvataan seuraavasti:

”ettei anna omien tunteiden ristiriitojen ja tällästen niinku vaikuttaa siihen lapseen, et se on niinku lapsella on se oikeus esimerkiks tässäkin tilanteessa vaikka vanhemmat, on erossa vanhemmista, äidistä ja isästä, nii on kuitenkin se semmonen terve ns. terve suhde, että tulee, että pystyy niinku, et hänel on oikeus siihen, hänel on oikeus tavata heitä, hänel on oikeus muodostaa se oma mielipide heistä”

Oheishuoltajuudella ei uskota olevan vaikutusta vanhemman ja lapsen väliseen suhteeseen, vaikka ratkaisulla on pystytty välttämään huostaanotto. Kaikki vanhemmat eivät ole puoltaneet myöskään oheishuoltajuutta, joten toimenpide on joka tapauksessa ollut vastentahtoinen osalle vanhempia. Osalla vanhemmista ei ole ollut huoltajuutta alkuunkaan, ja osalta se on haettu oheishuoltajuuden yhteydessä pois. Näiden vanhempien suhteen tilanne on vaikuttanut lopulta hyvin samankaltaisesti huostaanoton kanssa.

6 JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA

6.1 Johtopäätökset

Oheishuoltajana toimivien isovanhempien kokemukset oheishuoltajuudesta lastensuojelun tukitoimena olivat aineistossa selvästi suurimmaksi osaksi jollain tavalla negatiivisia. Yksi syy negatiivisiin kokemuksiin painottumiselle voi olla haastateltavien hankkiminen Pesäpuun kautta (yksi myös Perhehoitoliiton kautta), jolloin haastateltaviksi valikoitui henkilöitä, joilla oheishuoltajuus oli tuottanut jonkinlaisia hankaluuksia. Kuudesta haastateltavasta oheishuoltajuutta pääasiassa hyvänä ratkaisuna pitikin vain yksi, ja viisi muuta haastateltavaa oli sitä mieltä, että oheishuoltajuus nykyisellään ei ole kovin toimiva ratkaisu.

Oheishuoltajuus näyttää tulosten valossa ratkaisulta, jota on käytetty lastensuojelussa huostaanoton sijaan. Lasten tilanteet omien vanhempiensa kanssa olivat kestäättömiä, ja kasvuolosuhteet vaikuttivat vaarantuvan vakavasti. Olosuhteet johtuivat muun muassa vanhempien vakavista päihde- ja mielenterveysongelmista, tai lapsen hoidon estävästä sairaudesta. Oheishuoltajuutta perusteltiin sen tarjoamalla mahdollisuudella suojata lasta omalta vanhemmaltaan, ja toisaalta sen kerrottiin helpottavan siinä, että oheishuoltajalle syntyy oikeus edustaa lasta tätä koskevissa asioissa.

Tutkimuksen tulokset osoittivat, että lastensuojeluperustaisen oheishuoltajuuden ongelmat ovat pohjimmiltaan riittämättömässä tuessa ja tiedon puutteessa. Oheishuoltajuus oli tuen puutteen vuoksi aiheuttanut taloudellisia huolia, uupumusta ja yksin jäämisen tunnetta. Oheishuoltajat joutuivat kamppailemaan oikeuksiensa ja tukiensa puolesta, ja etsimään ulkopuolisia tahoja puolustamaan niitä. Tässä on nähtävissä informaalin hoivan ongelma, jossa informaalin hoivan vuoksi julkisia palveluita on hankalampi saada (ks. esim. Zechner 2010). Osallisuus oli heikkoa, ja tunnustusasenteet jäivät pääasiassa toteutumatta. Oheishuoltajille annetun tiedon puute aiheutti puutetta myös proseduraalisen oikeudenmukaisuuden toteutumisessa, koska oheishuoltajat eivät olleet selvillä heitä koskevien ratkaisujen perusteluista. Tämä voi aiheuttaa tunteen siitä, että päätöksentekijän ennakkoluulot tai tietämättömyys ovat päätöksen takana (Lipsky 1980, 69 Zechnerin 2010 mukaan). Oheishuoltajilla olikin tunne ammattilaisten mielivaltaisuudesta ja tahallisuudesta

tietämättömyydestä. Oheishuoltajuuden hyvänä puolena koettiin sen itsenäisyys, oikeus edustaa lasta ja pitää tämän puolia, sekä mahdollisuus saada lapsi oheishuoltajan luo asumaan. Oheishuoltajuuden koettiin myös pohjimmiltaan olevan hyvänä ratkaisu, mikäli riittävä tuki olisi turvattu.

Lastensuojelullisena toimenpiteenä oheishuoltajuudella saatiin aineiston perusteella vähennettyä lapsen ja nuoren kasvun riskiolosuhteita. Oheishuoltajat kokivat lasten olevan tyytyväisiä siihen, että olivat päässeet heidän luokseen asumaan. Lapsen taustan haasteet eivät kuitenkaan lakkaa olemasta oheishuoltajuuden ja asuinpaikan vaihdoksen seurauksena. Vaikka oheishuoltajuuden seurauksena lapsi on saanut turvallisen kasvuympäristön, asuinpaikan muuttuminen voi olla myös kriisi lapselle. Haasteellinen tausta voi aiheuttaa lapselle tuen tarpeita myös akuutin tilanteen rauhoituttua, ja siksi oheishuoltajuudessa olevien lasten vointia tulisi tarkkailla myös ratkaisun jälkeen yhtä lailla, ja taata heille riittävä tuki. Samoin pitäisi tukea riittävästi myös oheishuoltajia ja turvata heidän jaksamisensa, jotta heille jäisi riittävästi resursseja tukea lapsen kasvua ja kehitystä. Se että lapset muuttavat oheishuoltajan luo parempien kasvuedellytysten vuoksi, mutta samalla tuen puute aiheuttaa oheishuoltajalle vakavia taloudellisia huolia ja jaksamisen haasteita, on hyvin ristiriitaista. Toimeentulon ja uupumuksen kanssa kamppailevan ihmisen kyky toimia tukena kärsii. Sosiaalipalveluissa ja yhteiskunnassa tunnustetaan, että vanhemman hyvinvoinnilla on merkitystä lasten hyvinvoinnin kannalta, ja tämä tulisi ehdottomasti muistaa myös oheishuoltajien kohdalla. Koisti-Auer (2008, 123) toteaa, että ne edut, joita sukulaissijaisvanhemmuus teoreettisesti arvioituna sisältää, edellyttäisivät toteutuakseen panostamista sukulaissijaisperheiden valmiuksiin ja arviointiin, ennakkovalmentamiseen ja sijoituksen aikaiseen tukeen. Vuoden 2008 jälkeen sukulaissijaisvanhempien valmennus ja tuki ovatkin parantuneet uuden perhehoitolain (263/215) myötä. Tutkimukseni tulosten myötä voi todeta, että myös oheishuoltajuuden todellinen potentiaali lastensuojelullisena toimenpiteenä voi toteutua vasta, kun oheishuoltajille taataan riittävä tuki, ja oheishuoltajat voivat keskittyä aidosti lapsen sen sijaan, että he kamppailevat taloudellisten haasteiden ja uupumisen kanssa.

Tunnustusteorian näkökulmasta aineistoni oheishuoltajien kokemuksissa tunnustusasenteet toteutuivat heikosti. Tunnustaminen useammin epäonnistui kuin onnistui, ja

tunnustusasenteista oli nähtävissä enimmäkseen niiden vastakohtia. Asiakkaan hyvinvoinnista välittämisen sijaan aineistossa näkyi välinpitämättömyys, itsemääräämisoikeuden kunnioittamisen ja osallisuuden vahvistamisen sijaan koettiin informoinnin puutetta ja painostamista, ja yhteistoiminnallisen arvostamisen sijaan välineellistämistä ja epäkiitollisuutta. Jos sosiaalityötä ajattelee Ikäheimon (2008, 25-26) tavoin rakkauden, kunnioituksen ja yhteistoiminnallisen arvostamisen työnä, oheishuoltajien kokemukset eivät anna sosiaalityön onnistumisesta tehtävässään kovin suotuisaa kuvaa.

Vastavoimana heikosti toteutuneille tunnustusasenteille, oheishuoltajat saivat ulkopuolista tukea muun muassa järjestöistä, lakimiehiltä, sosiaaliamieheltä, vertaisilta ja kunnan muista palveluista. Ulkopuolisten tahojen tuki mahdollisti oheishuoltajille kunnioituksen, rakkauden ja yhteistoiminnallisen arvostamisen tunnustusasenteiden piirteiden toteutumista osittain, paikaten niiden puutetta sosiaalityöntekijöiltä. Hyvinvointivaltion kohtuuttomat tapaukset kaipaavat myös Metterin (2012) tutkimuksen mukaan ulkopuolisen henkilön tarjoamaa apua. Vaikka konkreettista muutosta ei saataisi siitä huolimatta toteutumaan, he pystyvät vähimmilläänkin tarjoamaan kaivattua myötätuntoa ja henkistä tukea. (Metteri 2012, 75.)

Lapsen kannalta oheishuoltajuudessa vaikutti olevan hyvää oheishuoltajan sitoutuminen lapseen. Lapsi sai rakastavan ja hänen parastaan ajattelevan aikuisen, joka huolehtii hänen asioistaan. Lisäksi oheishuoltajuus mahdollisti suvussa pysymisen, mikä on koettu merkittävänä lapsille sukulaissijaisvanhemmuutta koskevissa tutkimuksissa (ks. esim. Lavonius 2014; Lumpus 2015; Vuolukka 2015). Sukulaissijaisvanhemmuuden kanssa samankaltaisena näyttäytyi myös ratkaisun pysyvyys (esim. Kallinen 2017). Lisäksi ristiriitainen suhde lapsen vanhempiin, jossa läheisen suhteen säilyminen on toisaalta ilo ja toisaalta tuottaa ongelmia, sekä toispuoleinen yhteydenpito biologista sukua suosien toistuu yhtäläisenä sukulaissijaisvanhemmuuden tutkimuksissa. (Ks. esim. Koisti-Auer 2008; Lavonius 2014; Lumpus 2015). Lapsen edun kannalta ongelmallista oli heikosti toteutuva osallisuus, sekä epäily oheishuoltajuusratkaisun riittävydestä suojaamaan lasta vanhemmaltaan. Lapset saivat lastensuojelusta myös melko heikosti tukitoimia, ja osittain

vaikutti siltä, että lastensuojelu oli unohtanut nämä lapset oheishuoltajan harteille, kokematta tarvetta tukea heitä ratkaisun jälkeen.

6.2 Pohdinta

Tutkimusaiheen valinnasta lähtien mielessäni on pyörinyt päällimmäisenä kysymys siitä, mihin oheishuoltajuutta lastensuojelun palvelujärjestelmässä tarvitaan: mitä hyötyä siitä on muihin vaihtoehtoihin verrattuna? Oma tutkimukseni ei kuitenkaan tuottanut tähän vastausta. Aineistoni antoi osviittaa siitä, millaisissa tilanteissa oheishuoltajuutta on käytetty, mutta se jätti ainakin osittain edelleen ilmaan kysymyksen siitä, *miksi* näin on toimittu. Oheishuoltajuusratkaisujen perusteluiden suhteen kaikkein merkittävintä oli niiden puute. Aineistosta oli kuitenkin löydettävissä kaksi asiaa, jotka tekivät oheishuoltajuudesta viranomaisten näkökulmasta huostaanoton edelle menevän ratkaisun: suhteellisuusperiaate eli lievimmän riittävän puuttumisen periaate ja lapsen virallisten asioiden hoitamisen mahdollistaminen. Nämä molemmat ovat relevantteja syitä oheishuoltajuudelle, mutta etenkin ensimmäinen sisältää myös ristiriitaisuuksia.

Suhteellisuusperiaate on yksi lastensuojelutyötä ohjaava periaate, ja huostaanoton suhteen myös lastensuojelulaista löytyy maininta siitä, että huostaanotto voidaan tehdä vain, mikäli avohuollon tukitoimet eivät ole sopivia tai mahdollisia, tai ne ovat riittämättömiä (LSL 40§). Oheishuoltajuus siten, kuin se aineistossani on toteutettu, on kuitenkin avohuollon tukitoimena hyvin erikoinen, sillä lapsi käytännössä muuttaa oheishuoltajan luokse. Virallisesti kyse ei ole sijoituksesta, mutta käytännössä ainakin aineistoni tapauksessa tilanne oli etenkin lapsen näkökulmasta hyvin lähellä sitä. Lastensuojelulaki tuntee kaksi vaihtoehtoista sijoituksen muotoa: sijoitus huostaanoton perusteella, tai sijoitus avohuollon tukitoimena. Lapsen sijoitus avohuollon toimeksi ilman vanhempansa on tarkoitettu väliaikaiseksi toimenpiteeksi, jolla pyritään arvioimaan lapsen tuen tarvetta, kuntouttamaan lasta, tai järjestämään lapsen huolenpito väliaikaisesti lapsen hoidosta ja kasvatuksesta vastaavan henkilön vakavan sairauden tai vastaavan syyn vuoksi. Avohuollon sijoitusta voidaan käyttää myös kiireellisissä tapauksissa, mikäli lapsi ei tarvitse rajoitustoimenpiteitä ja tuki katsotaan muuten riittäväksi.

Lastensuojelu rajaa avohuollon sijoituksen keston lyhytaikaiseksi niin, että sitä on arvioitava vähintään kolmen kuukauden välein, ja samalla on arvioitava huostaanoton tarve. Lisäksi laki kieltää sijoittamasta lasta toistuvasti avohuollon tukitoimena, ellei lapsen etu välttämättä vaadi uutta lyhytaikaista sijoitusta. (LSL 37§, 37a§ ja 37b§.) Toivoisinkin oheishuoltajuuden osalta ammattilaisten kriittistä tarkastelua sen suhteen, toteuttaako oheishuoltajuus omalta osaltaan niitä asioita, joita avohuollon sijoituksen keston rajaamisella on haluttu välttää. Tutkimukseni osoittaa, että oheishuoltajuudella voidaan saavuttaa pysyvä asuinpaikka lapselle, ja sen suhteen se toimii paremmin kuin ketjutetuissa avohuollon tukitoimena tehdyissä sijoituksissa. Silti ilmaan jää kysymykset siitä, onko oheishuoltajuus riittävän vahva toimenpide suojaamaan lasta omalta vanhemmaltaan jos tämä on lapselle riski, ja onko oheishuoltajuus estämässä lapsen oikeuden huostaanottoon ja sen myötä myös esimerkiksi jälkihuoltoon?

Sosiaalityö on hyvinvointityötä, ja se asettaa sosiaalityölle erityisen eettisen velvollisuuden (Pehkonen ja Väänänen-Fomin, 2011). Siksi epäeettiset toimintatavat kyseenalaistavat tietyllä tapaa koko sosiaalityön merkityksen. Eettisestä toiminnasta kiinni pitäminen on tärkeää, mutta myös haastavaa. Kyse ei ole vain epäkelvoista työntekijöistä yksilöinä, vaan yhteiskunnan rakenteista, jotka määrittävät sosiaalityölle raamit. Ikäheimon (2008, 28-29) mukaan ammattilaisten työolosuhteet pakottavat markkinaistamisen ideologian vuoksi sivuuttamaan välittävän solidaarisuuden, jotta työstä olisi mahdollista selviytyä psyykkisesti. Sosiaalityön oikeutus syntyy eettisesti kestävästä työstä ja myönteisestä vaikuttamisesta asiakkaiden elämään. Siksi on välttämätöntä jatkaa rakenteellisen sosiaalityön keinoin vaikuttamista eettisesti kestävä sosiaalityön mahdollistamiseksi.

Oma tutkielmani valotti oheishuoltajien kokemuksia oheishuoltajuudesta lastensuojelun tukitoimena, ja sen tulokset sisälsivät runsaasti kritiikkiä sosiaalityöntekijöille ja muille ammattilaisille. Oheishuoltajat olivat tiedon puutteen vuoksi osittain hämmentyneitä oman tilanteensa suhteen. Aineisto ei antanut kunnollista vastausta esimerkiksi siihen, miksi tilanteissa oli päädytty nimenomaan oheishuoltajuuteen, ja mitä sillä ammattilaisten näkökulmasta oli tarkoitus saavuttaa suhteessa muihin vaihtoehtoihin ratkaisuihin. Näenkin tarpeen lisätutkimukselle ammattilaisten näkökulmasta siitä, mihin oheishuoltajuudella pyritään heidän mielestään vaikuttamaan. Vaikka ainakin toistaiseksi

oheishuoltajuuden ja huostaanoton yhdistelmä on lain näkökulmasta vähintäänkin ristiriitainen, heräsi tutkielman teon aikana väkisin kysymys myös siitä, voisiko oheishuoltajuus olla hyödyllinen lisä ainakin joissain tapauksissa silloin, kun lapsi sijoitetaan läheisverkostoon. Lisäksi olisi erityisen tärkeää tutkia oheishuoltajuudessa olevien lasten kokemuksia omasta tilanteestaan, sillä vain lapsia itseään kuulemalla voidaan saada selville se, miten oheishuoltajuus heihin vaikuttaa, ja miten se vastaa lastensuojelun päämääriin heidän kohdallaan.

7 LÄHTEET

Andersen, Signe Hald. & Fallesen, Peter (2015): Family matters? The effect of kinship care on foster care disruption rates. *Child Abuse & Neglect* 48, 68-79.

Archard, David & Skivenes, Marit (2009): Balancing a Child's Best Interests and a Child's Views. Julkaisussa: *The International Journal of Children's Rights* 17:1, 1-21.

Aronen, Marja-Leena (1994): Nuorten kokemuksia lastensuojelusta. Teoksessa Törrönen, Maritta (toim.) *Lapsen etu ja viidakon laki. Lastensuojelun keskusliitto. Helsinki.*

Aula, Mariakaisa & Kiili, Johanna (2011): Johdanto ja historia. YK:n lapsen oikeuksien yleissopimus. Suomen YK-liitto. Helsinki. saatavilla:

<https://www.ykliitto.fi/sites/ykliitto.fi/files/lapsen_oikeudet_paino.pdf> luettu 17.11.2017.

Bainham, Andrew (2007): PERMANENCE FOR CHILDREN: SPECIAL GUARDIANSHIP OR ADOPTION? *The Cambridge Law Journal*, 66:3, 520-523.

Bardy, Marjatta (2009): Lapsuus, aikuisuus ja yhteiskunta. Teoksessa Bardy, Marjatta (toim.) *Lastensuojelun ytimissä. THL. Helsinki.*

Bilson, Andy & Munro, Elizabeth Hunter (2019): Adoption and child protection trends for children aged under five in England: Increasing investigations and hidden separation of children from their parents. *Children and Youth Services Review* 96, 204-211.

Child Law advice. saatavilla:

<https://childlawadvice.org.uk/information-pages/special-guardianship/>

luettu: 17.6.2019.

Eräsaari, Leena (2002): Moderni mummo. Gerontologia 16:1, 10-20.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha (1999): Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Vastapaino. Jyväskylä.

Eskola, Jari & Vastamäki, Jaana (2015): Teemahaastattelu: opit ja opetukset. Teoksessa Valli, Raine & Juhani, Aaltola (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin 1. PS-kustannus. Jyväskylä.

Farmer, Elaine & Moyers, Sue (2008): Kinship care: Fostering Effective Family and Friends Placements. London; Philadelphia. Jessica Kingsley publishers.

Heinonen, Hanna (2016): Lastensuojelu ja lapsen etu. Teoksessa Törrönen, Maritta ym. (toim.) Vastavuoroinen sosiaalityö. Gaudeamus.

Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena (2001): Tutkimushaastattelu: Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Gaudeamus Helsinki University Press.

Honneth, Axel. (1995): The struggle for recognition: The moral grammar of social conflicts. Cambridge: Polity.

Hurme, Helena & Metsäpelto, Leena (2004): Iäkkäiden sukupolvisuhteet perheessä. Teoksessa Raitanen, Tarjaliisa ym. (toim.): Geropsykologia: Vanhenemisen ja vanhuuden psykologia. WSOY. Porvoo; Helsinki.

Ikäheimo, Heikki (2003): Tunnustus, subjektiviteetti ja inhimillinen elämänmuoto: Tutkimuksia Hegelistä ja persoonien välisistä tunnustussuhteista. Jyväskylä studies in education psychology and social research.

Ikäheimo, Heikki (2008): Sosiaalisuus ja epäsosiaalisuus sosiaalityössä. Teoksessa Niemi, Petteri & Tuija Kotiranta (toim.) Sosiaalialan normatiivinen perusta. Gaudeamus. Helsinki.

Juul, Sören (2009): Recognition and Judgement in Social Work. European Journal of Social Work 4:12, 403-417.

Kallinen, Kati (2017): Sukulaissijoitus lapsen näkökulmasta. Janus 25:3, 208-223.

Kettunen, Iita (2016): Isovanhemmat – lastensuojelun ilmaisia työntekijöitä? Talentia-lehti. saatavilla: <<https://www.talentia-lehti.fi/isovanhemmat-lastensuojelun-ilmaisia-tyontekijoita/>>. Luettu 8.11.2017.

Knif, Pirjo (2012): Keski-ikäiset ikääntyvien omaistensa auttajina? Tutkimus sukupolvien välisestä informaalista hoivasta. Jyväskylä studies in education, psychology and social research. Jyväskylän yliopisto.

Koisti-Auer, Anna-Liisa (2008): Sukulaissijaisvanhemmuuden profiili. Lisentiaatintutkimus. Lapsi- ja nuorisososiaalityön erikoisala. Tampereen yliopisto. Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos.

Kuntainfo 7/2016. Saatavilla: <https://stm.fi/artikkeli/-/asset_publisher/kuntainfo-perhehoitolakiin-muutoksia-1-7-2016-lukien> Luettu 20.4.2018.

Kuula, Arja (2006): Tutkimusetiikka: Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Vastapaino. Tampere.

Lahtinen, Pia (2017): (toim.) Oheishuoltajuus ja lastensuojelu -tietopaketti. Pesäpuu ry. Opas- ja käsikirja 2/2017. Jyväskylä. Saatavilla: <https://pesapuu.fi/wp-content/uploads/2018/06/oheishuoltajuus_ja_lastensuojelu_tietopaketti_120618.pdf>. Luettu 16.9.2019.

Laine, Veli, Sinko, Pekka & Vihriälä, Vesa (2009): Ikääntymisraportti. Kokonaisarvio ikääntymisen vaikutuksista ja varautumisen riittävydestä. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1/2009. Saatavilla: <https://vnk.fi/documents/10616/622958/J0109_Ik%C3%A4%C3%A4ntymisraportti.pdf/a316a9d5-9fbc-46b8-8ad2-496477b9624a?version=1.0>. Luettu: 13.9.2019.

Laisi, Nina (2011): Suvun sisällä sovittua. Sukulaissijoitukset aikuistuneiden lasten näkökulmasta. Sosiaalityön Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 361/19823. Saatavilla: <<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1983/19830361>>. Luettu: 11.11.2017.

Lastensuojelulaki 417/2007. Saatavilla: <<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2007/20070417>>. Luettu: 11.11.2017.

Lastensuojelun käsikirja, A. Laki ja oikeuskäytäntö. Uusinta oikeuskäytäntöä. Oikeuskansleri: lapsen yksityisen sijoituksen käsittely 27.3.2018. THL. Internetjulkaisu. Saatavilla: <<https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/-/oikeuskansleri-lapsen-yksityisen-sijoituksen-kasittely>>. Luettu 20.4.2018.

Lastensuojelun käsikirja, B. THL. Internetjulkaisu. Saatavilla:
<<https://www.thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja>>. Luettu: 11.11.2017.

Lastensuojelun käsikirja, C. Lastensuojelun arvot ja periaatteet. THL. Internetjulkaisu. Saatavilla: <<https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/mita-on-lastensuojelu/lastensuojelun-arvot-ja-periaatteet>>. Luettu 6.11.2019.

Lastensuojelun käsikirja, D. Läheissijaisvanhemmuus. THL. Internetjulkaisu. Saatavilla:
<<https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/toimijat-tyon-tuki-hallinto/lastensuojelu-ja-thl/lastensuojelun-tilastoa>>. Luettu 6.11.2019.

Lastensuojelun käsikirja, E. Lastensuojelun tilastoa. THL. Internetjulkaisu. Saatavilla:
<<https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/toimijat-tyon-tuki-hallinto/lastensuojelu-ja-thl/lastensuojelun-tilastoa>>. Luettu 6.11.2019

Lauronen, Erja (1994): Nuoret rikoksenteijät ja lapsen etu. Teoksessa Törrönen, Maritta: (toim.) Lapsen etu ja viidakon laki. Lastensuojelun keskusliitto. Helsinki.

Lavonius, Terhi (2014): Isovanhemmat perhehoitajina: "Lähinnä vaan mietittiin sitä, tietysti sitä ikää.", Sosiaalityön Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

Lumpus, Anu (2015): "Oon mää tyytyväinen, että saa omien sukulaisten kanssa olla...": Huostaanotettujen lasten ja nuorten ajatuksia ja kokemuksia sukulaissijaisperheessä elämisestä. Sosiaalityön Pro gradu -tutkielma. Lapin yliopisto.

Metteri, Anna (2012): Hyvinvointivaltion lupaukset, kohtuuttomat tapaukset ja sosiaalityö. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto.

Mäkinen, Olli (2006): Tutkimusetiikan ABC. Tammi. Helsinki.

Niemi, Petteri (2014): Social Work and Recognition. Teoksessa Laitinen, Arto, ym. (toim.): Sisäisyys & suunnistautuminen. Juhlakirja Jussi Kotkavirralle. Jyväskylän yliopisto 2014.

Pehkonen, Aini ja Väänänen-Fomin, Marja (2011): Arvojen ja etiikan dilemma sosiaalityössä. Teoksessa Pehkonen, Aini & Väänänen-Fomin, Marja (toim.): Sosiaalityön arvot ja etiikka. PS-kustannus. Jyväskylä.

Perhehoitajalaki 312/1992. Saatavilla:

<<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1992/19920312>>. Luettu 20.4.2018.

Perhehoitolaki 263/2015. Saatavilla: <<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2015/20150263>>

Luettu: 11.11.2017

Pietarinen, Juhani (2002): Eettiset perusvaatimukset tutkimustyössä. Teoksessa: Karjalainen, Sakari ym. (toim.): Tutkijan eettiset valinnat. Gaudeamus. Helsinki.

Pösö, Tarja (2012): Lapsen etu, oikeudet ja näkökulma moraalisisina kannanottoina. Teoksessa Forsberg, Hannele & Autonen-Vaaraniemi, Leena (toim.): Kiistanalainen perhe, moraalinen järkeily & sosiaalityö. Vastapaino. Tampere.

Puustinen-Korhonen, Aila (1994): Lapsen kuuleminen lastensuojelussa. Teoksessa Törrönen, Maritta (toim.): Lapsen etu ja viidakon laki. Lastensuojelun keskusliitto. Helsinki.

Rauhala, Pirkko-Liisa & Vironkannas, Elina (2011): Sosiaalityön tutkimuksen etiikka, opettaminen ja tietoarvo. Teoksessa: Pehkonen, Aini ja Väänänen-Fomin, Marja (toim.): Sosiaalityön arvot ja etiikka. PS-kustannus.

Raunio, Kyösti (2011): Sosiaalityön etiikka näyttöön perustuvan käytännön haasteena. Teoksessa: Pehkonen, Aini ja Väänänen-Fomin, Marja (toim.): Sosiaalityön arvot ja etiikka. PS-kustannus.

Rotkirch, Anna & Fågel, Stina (2010): Sukupolvien välistä köydenvetoa. Teoksessa Fågel, Stina ym. (toim.): Farkkumummoja ja pehmoaareja. Väestöliitto.

Sosiaali- ja terveystieteiden tiedote 20.11.2011: Lastensuojelua ja perhehoitoa koskevia muutoksia vuosina 2011-2012. Saatavilla: <http://stm.fi/artikkeli/-/asset_publisher/andringar-som-galler-barnskydd-och-familjevard-aren-2011-2012>. Luettu: 19.4.2018

Special guardianship guidance, (2007): Statutory guidance for local authorities on the Special Guardianship Regulations 2005. Saatavilla: <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/656593/Special_guardianship_statutory_guidance.pdf>. Luettu 10.10.2019.

Taylor, Charles (1994): The Politics of Recognition. Princeton University Press, Princeton.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2009): Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Tammi. Helsinki.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2018): Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Tammi. Helsinki.

Turtiainen, Kati (2012): Possibilities of Trust and Recognition between Refugees and Authorities. Resettlement as a Part of Durable Solutions of Forced Migration. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 451. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

Törrönen, Maritta 1994. Tulkittu lapsi. Teoksessa Törrönen, Maritta (toim.): Lapsen etu ja viidakon laki. Lastensuojelun keskusliitto. Helsinki.

Vuolukka, Kaisa (2015): Sydäimestä syntynyt – sukulaissijaisvanhemmuuden erityisyys perhehoidossa. Ammatillinen lisensiaattityö. Sosnet. Lapin yliopisto.

Wilska Terhi-Anna (2010): Isovanhemmat lapsiperheen taloudellisena turvana. Teoksessa Fågel Stina ym. (toim.): Farkkumummoja ja pehmoaareja. Väestöliitto.

YK:n lapsen oikeuksien yleissopimus, 2011. Suomen YK-liitto. Helsinki. Saatavilla: <https://www.ykliitto.fi/sites/ykliitto.fi/files/lapsen_oikeudet_paino.pdf>. Luettu 17.11.2017.

Zechner, Minna (2010): Informaali hoiva sosiaalipoliittisessa kontekstissa. Akateeminen väitöskirja. Sosiaalitutkimuksen laitos, Tampereen yliopisto.

LIITE 1

Saatekirje haastateltaville

Hei, olen sosiaalityön opiskelija Jyväskylän yliopistosta ja teen maisterintutkielmaa lastensuojelun oheishuoltajuudesta lapsen edun näkökulmasta. Saat tämän kirjeen Pesäpuun kautta, koska olisit halukas osallistumaan tutkielmani perustana olevaan haastatteluun. Tässä on hieman lisätietoja tutkielmastani ja siihen liittyvästä haastattelusta.

Tutkielmani tarkoituksena on tuottaa lisää tietoa toistaiseksi melko tuntemattomasta aiheesta lastensuojelussa. Haastattelussa sinulla on mahdollisuus tuoda kuuluville niitä asioita, jotka oheishuoltajuudessa kaipaavat muutosta tai ovat hyviä ja toimivia. Toivon, että tutkielmani avulla oheishuoltajuuteen liittyviä käytäntöjä voitaisiin muokata parempaan suuntaan. Näkökulmani tutkielmassani on lapsilähtöinen. Keskityn ennen kaikkea lapsen etuun, eli siihen millä tavoin lapsi tulee huomioonotetuksi ja miten oheishuoltajuuteen päätyminen vaikuttaa lapsen tilanteeseen. Osa haastattelukysymyksistä siten haastaa miettimään asioita lapsen kannalta.

Haastattelu toteutetaan puhelinhaastatteluna yhdessä sovittuna ajankohtana. Äänitän puhelunne, ja sen jälkeen kirjoitan haastattelun tekstimuotoiseksi tiedostoksi analysointia varten. Aineistoa käytetään vain tutkimustarkoitukseen, ja sitä käsitellään ja säilytetään luottamuksellisesti. Samalla kun muokkaan aineiston kirjoitettuun muotoon, poistan aineistosta suorat tunnistetiedot, kuten nimet ja paikkakunnat. Lopullisessa tutkielmassa käytän osia haastatteluista esimerkkeinä, mutta en kokonaisena tarinana, jotta tekstistä ei voi tunnistaa yksittäisiä henkilöitä. Tutkielmani valmistuttua hävitän aineiston. Osallistuminen on vapaaehtoista, ja suostumus on tutkimuseettisten periaatteiden mukaisesti oikeus peruuttaa siihen saakka, kunnes tutkielma valmistuu.

Tutkielmani on tarkoitus valmistua syksyllä 2018, ja valmis tutkielma on julkinen. Lähetän haastatteluun osallistuneille sähköisen version valmiista tutkielmastani. Vastaa mielelläni tutkielmaa tai haastattelua koskeviin kysymyksiin.

Mikäli haluat osallistua Pesäpuun tuotepaketin arvontaan, lähetä nimesi ja osoitteesi sähköpostilla toimisto@pesapu.fi ja merkitse sähköpostin otsikkokenttään ´Oheishuoltajuustutkimus´ ja viestiin tunnus ´Arvonta2018´.

Kiitos osallistumisestasi ja avustasi!

Terveisin

Tuuli Lehtola
(yhteystiedot)

Ohjaaja
Yliopistonlehtori Johanna Kiili
(yhteystiedot)

LIITE 2

Tuuli Lehtola 2017

Keskustelukysymyksiä oheishuoltajan haastatteluun

Vastaajan tausta

ikä

koulutus

työllisyystilanne

siviilisääty

perhesuhteet

Ilmiön tausta

Millainen suhde teillä on lapsen, jonka oheishuoltajana toimitte? (Sukulaisuussuhde?)

Kuinka kauan olette tunteneet lapsen?

Asuuko lapsi (jonka oheishuoltaja olette) luonanne?

Millainen lapsen tilanne oli silloin, kun oheishuoltajuusratkaisua alettiin miettiä?

Miksi oheishuoltajuutta lähdettiin hakemaan? (Mikä tavoite?)

Millä tavalla lapsen sosiaalityöntekijä osallistui asiaan?

Miten päätöksesi hakea oheishuoltajaksi syntyi?

Kerrottiinko sinulle oheishuoltajan oikeudet ja velvollisuudet? Kuka kertoi ja mitä?

Millaista tietoa saitte oheishuoltajuudesta ja mistä?

Tuki

Oletteko saaneet tukea sosiaalityöntekijältä? Millaista?

Millaista tukea teille on luvattu tilanteen alussa? Entä oheishuoltajuuden aikana?

Oletteko saaneet tukea jostain muualta? Millaista?

Oletteko kokeneet tuen riittävänä?

Millaista tukea olisitte kokeneet tarvitsevanne?

Miten arvioisitte tuen vaikutuksia omaan tilanteeseenne?

Miten arvioisitte tuen vaikutuksia lapsen tilanteeseen?

Hyödyt

Millaisia hyötyjä oheishuoltajuudesta on itsesi kannalta? Entä lapsen kannalta?

Mikä oheishuoltajuudessa on ollut onnistunutta?

Millaisena ratkaisuna pidät oheishuoltajuutta kokonaisuutena?

Haasteet

Millaisia vaikeuksia teillä on ollut oheishuoltajana toimimisessa?

Millaisia vaikeuksia lapsella on ollut tilanteessa?

Jos saisit tehdä päätöksen tämänhetkisillä tiedoilla, päätyisitkö samanlaiseen ratkaisuun?
Miksi?

Lapsen etu ja osallisuus

Onko lapsi mielestäsi saanut tuoda esiin omia mielipiteitään asiassa?
(perustelu/esimerkki?)

Onko lapselta kysytty mielipidettä? -> Jos, niin miten se on mielestäsi huomioitu?

Onko lasta kuultu virallisesti?

Onko lapsi saanut muulla tavoin osallistua prosessiin?

Koetko lapsen tilanteen parantuneen oheishuoltajuusratkaisun seurauksena? Jos, niin miten?

Onko lapsi mielestäsi osattu ottaa riittävästi huomioon kokonaistilanteessa?

Mistä koet lapselle olleen erityisesti hyötyä?

Mistä koet lapselle olleen tilanteessa haittaa?

Millä tavalla lapsen etu voisi toteutua nykyistä paremmin?

Mitä mieltä lapsi on käsityksesi mukaan nykytilanteesta?

Lopuksi

Mitä oheishuoltajuusprosessissa muuttaisit?

Onko oheishuoltajuudessa ollut jotain yllättävää, johon et ole osannut varautua ennalta?
(Mitä?)

Miltä haastattelu tuntui?

Haluatko kertoa vielä jotain?